Eišiškės Memorial Book

Eshishok

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Eshishok : koroteha ve-hurbanah : pirke zikronot ve-'aduyot / liket ve-'ibed Perets Alufi ; 'arakh Sha'ul Barkali.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : ha-Va'ad le-nitsole Eshishuk bi-medinat Yiśra'el, 710 [1949 or 1950]
DESCRIPT	136 p. ; ill., port. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Lithuania -- Eišiškes. Eišiškes (Lithuania) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Lithuania -- Eišiškes.
ADD'L NAME	Alufi, Perets. Barkali, Sha'ul.
ADD'L TITLE	Aisheshuk

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U S A.

יזכור

עם ישראל ואלהיו את 4000
נפשות בניו ובנותיו של

קהילת איישישוק

ושהובאו אליה מהקהילות הסמוכות, בהם
טף וילדים, אנשים ונשים – כולם קדושים
וטהורים וביניהם גדולי תורה ואנשי־מעשה,
יהודים תמימי־דרך וישרים עם אלהיהם
ועמם, שנרצחו בידים הטמאות של הנאצים
ועוזריהם הליטאים והפולנים בימי העברות

ד׳-ה׳ בתשרי שנת תש״ב

יזעק דמם השמימה ויתבע את
עלבון חייהם, שנקטפו בלא־עתם.
ארץ, אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם!

ת. נ. צ. ב. ה.

איישישוק / קורותיה וחורבנה

איישישוק

קורותיה וחורבנה

פרקי זכרונות ועדויות (בצרוף תמונות)

ליקט ועיבד

פרץ אלופי

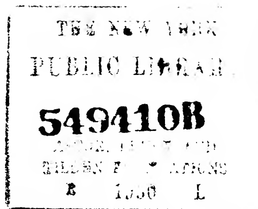
ערך

ד"ר שאול ברקלי

יוצא לאור על-ידי

הועד לניצולי איישישוק במדינת ישראל

ירושלים, תש"י

דפוס למודי ירושלים
Printed in Israel נדפס בישראל

הקדמה

כשהשמועות המחרידות על מותם האיום של יהודי עיירתנו בידי הטמאים נתאמתו לכל עומק טרגיותם ע״י שרידי הפליטה, ניצולי החורבן שהגיעו ארצה, נתכנס בירושלים ביזמת הה׳: נפתלי ברקוביץ, משה קגנוביץ, ואורי רוזובסקי כנוס יוצאי איישישוק בארץ, כדי לתת בטוי לצער ולכאב על שבר קהילת איישישוק.

הכנוס הראשון נתקיים, אור ליום כ״ג מרחשון תש״ו. בימים הראשונים אחרי שהגיעו הפליטים הראשונים מאיישישוק לארץ, והשתתפו בו רובם של יוצאי איישישוק הנמצאים בארץ, וביניהם הרב הגאון ר׳ מאיר סטֶלֶביץ זצ״ל (רב דהַסלביץ, אח״כ רבה של ״זכרון משה״ בירושלים), והרב הגאון ר׳ חיים פלטיאל ואחרים. אחרי דברי האזכרה וההספד נבחר ועד, שמקום מושבו נקבע בירושלים — מקום מושבם של רוב יוצאי העיירה.

תפקידו העיקרי של הועד היה להגיש עזרה לניצולי העיירה, שיעלו ארצה ולסייע בידם להסתדר אחרי תלאותיהם המרובות.

לועד נבחרו: אורי רוֹזוֹבסקי, נפתלי ברקוביץ, זיסל חִינסקי, יוסף גולד-שטין, רבקה שנצר, חיים לויתַן, אברהם שמואל גרוס, נחום רדונסקי (פתח תקוה) וחיה גרוֹזניק (ת״א). ועד זה בחר מתוכו ועד פועל בהרכב: א. רוזובסקי — יו״ר. ז. חינסקי — מזכיר. נ. ברקוביץ — גזבר. י. גולדשטין — חבר. ובהגיע שלום סוננזון (בן-שמש) ארצה, צורף גם הוא לועד.

הועד הטיל על כל האיישישקאים מס חדשי (שהיה נגבה ע״י שליחים) והסכומים שנאספו חולקו בין הפליטים האיישישקאים שהגיעו ארצה. במשך הזמן בא הועד בחליפת מכתבים עם ״ועד יוצאי איישישוק בבוסטון״

ועם "ועד העזרה האיישישקאי בניו-יורק" ונתקבלו מהם סכומים ניכרים, שחולקו בין הזקוקים לסיוע.

בכנוס השני שנתקיים בד׳ תשרי תש"ז בירושלים, הוחלט עפ"י הצעתו של בן-עיירתנו, הד"ר שאול ברקלי, להוציא קובץ חד-פעמי להנצחת שם קהילת איישישוק. נבחרה ועדת-קובץ בהרכב: ד"ר שאול ברקלי (קלֶיקו) שלום סוֹנֶנזון (בן-שמש) ופרץ אלופי (קלֶיקו), שעליה הוטל התפקיד לטפל בכל הענינים הנוגעים לקובץ. הא׳ אלופי וד"ר ברקלי קבלו על עצמם ללקט את החומר ולערוך את הקובץ.

נשלח מכתב-חוזר לכל יוצאי איישישוק בארץ ובתפוצות, בו נתבקשו להשתתף בקובץ ע"י כתיבת דברי-זכרונות, עדויות, רשימות וכו׳, על חיי העיירה בעבר עד יומה האחרון. כן נתבקשו לבוא לעזרת הועדה במשלוח תרומות-כסף, כדי לאַפשר את הוצאת הקובץ בצורה הנאותה.

ההחלטה על הוצאת הקובץ נתקבלה ברצון ובאהדה ע"י כל האיישיש-קאים בארץ ובחו"ל ונאסף חומר רב.

ראויים לציון מיוחד ולהוקרה חברי "ועד העזרה האיישישקאי" בניו-יורק ובבוסטון על היענותם היפה ועזרתם הכספית להוצאת הקובץ, שהודות להם יכולנו להגשים את החלטת הכנוס — להציב מצבת-זכרון ליקירינו ולאהובינו הקדושים — לנו ולדורות הבאים.

הועד לעזרת ניצולי איישישוק

אורי רוזובסקי — יושב ראש

זיסל חִינסקי — מזכיר

נפתלי ברקוביץ — גזבר

יוסף גולדשטין — חבר הועד

פתח דבר

מתוך הכרת אחריות גדולה נטלנו על עצמנו לערוך את הקובץ לזכר קהילת איישישוק, הקרובה והיקרה כל כך לליבנו. משאת-נפשנו היא להציב יד וזכר לקהילה בישראל, שאם כי לא נחשבה בין הקהילות הגדולות במספר הודיה, אך לעומת זה נתפרסמה ברחבי ליטא ורוסיה כאחת משלוש „ערי התורה" המפורסמות ביותר במאה שעברה: מיר, איישישוק ווולוזין.

חלקנו את החומר הרב שנאסף על ידינו לשני מדורים ראשיים: א. איישישוק בעבר; ב. איישישוק בשנותיה האחרונות עד יום חורבנה השלם בד׳—ה׳ תשרי תש"ב.

יחד עם חורבן העיירה הלכו לאבוד ולטמיון גם הפנקסים, הספרים, התעודות והמסמכים של מוסדות הקהילה ויתר החברות וההסתדרויות השונות שפעלו בעיירה, ושיכלו לשמש לנו חומר חשוב ועיקרי ליצירת תמונה נאמנה ושלמה מחיי יהודי איישישוק בעָבר. נאלצנו איפוא להסתפק בחומר שמצאנו בעתונים ובמאספים ישנים, שהופיעו לפני 80—100 שנה בקטעים מתוך ספרים שונים שבהם מדובר בהרבה או במעט על איישישוק, לחטט ולחפש בספרי אנציקלופדיות רוסיות, פולניות, גרמניות וכו׳, כדי להוציא מהם חומר על חיי אבותינו בדורות עברו.

שאבנו ידיעות חשובות גם מפי שרידי זקני העיירה, החיים עוד אתנו בארץ, ומכל הידיעות האלה הצלחנו לקבל תמונת-מה מחייהם התרבותיים-הדתיים והכלכליים של בני עיירתנו בדורות הקדומים.*)

---

*) אנו מצטערים מאד, שמפאת מחלה, לא יכול היה הפרופסור וולקני (יצחק וילקנסקי), שהיה מראשוני העסקנים הציוניים באיישישוק, להענות לבקשתנו להשתתף בקובץ. במכתבו

ואשר לחלק השני, חורבן-איישישוק, קבלנו ידיעות מפורטות ונאמנות מפי האודים המוצלים משרפה, שרידי הפליטה שניצלו והגיעו ארצה, מהם, שהיו עדי-ראיה לחורבן העיירה, נודעו לנו הפרטים על שנות קיומה האחרונות של קהלת איישישוק, על יסוריהם וענותם של אחינו ואחיותינו תחת שלטון-הדמים של הנאצים ועוזריהם הליטאים עד יומם הטרגי האחרון.

מסרנו את דברי עדי-הראיה האלה ללא סלסול יתר וללא קשוט סגנוני אלא כמעט בלשונם ובסגנונם הם — בבחינת "ידברו הדברים בעצמם"...

כדי שתאור החורבן יהיה מובן לכל יוצאי איישישוק, גם לאלה שאין הלשון העברית מובנת להם, נתנו את רובו של המדור "חורבן איישישוק" גם ביידיש.

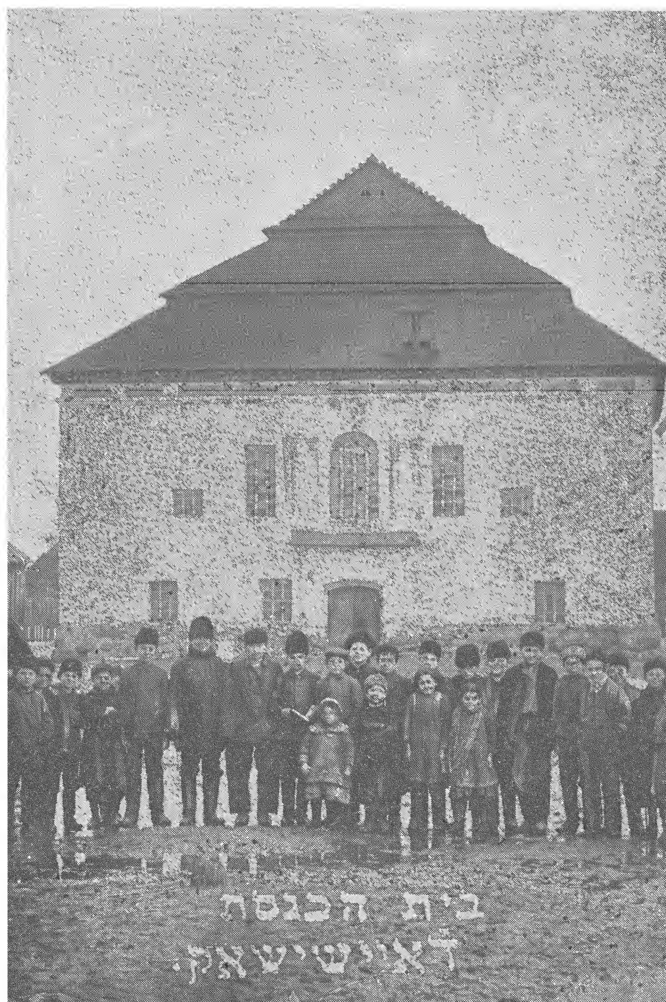
מפאת היקפו המצומצם של הקובץ, לא יכולנו לדאבוננו להכניס את כל החומר (רשימות ומאמרים וכו׳) שהגיענו, ועם השולחים — הסליחה! לכל אלה, הן שרשימותיהם מתפרסמות והן שאינן מתפרסמות בקובץ זה, נתונה תודתנו הרבה על העזרה שהגישו לנו בעבודתנו האחראית הזאת.

ויזכרו לברכה ולזכר טוב שנים מזקני איישישוק בארץ, שנתנו ידם לקובץ זה ולא זכו לראות את הופעתו, בשבקם חיים לכל חי פה עיה"ק ירושלים במשך השנה האחרונה, הם: הרב הגאון ר׳ מאיר סטלביץ זצ"ל ור׳ מרדכי קאלעקא — יהא זכרם ברוך!

ואחרון אחרון — חובה נעימה לנו להודות במקום זה לחברי "הועד לניצולי איישישוק" בירושלים, וביחוד לה׳ נפתלי ברקוביץ, שעמדו לצדנו ועשו את המאמץ הדרוש, כדי לאפשר את הוצאת הקובץ הזה.

המערכת

אל המערכת הוא כותב בין השאר: "...קויתי תמיד, שפעם אוכל לבקר את עיר מולדתי, שקיימה במשך דורות, מאמצעיה הדלים, מקום־תורה מפואר בתולדות־עמנו. והנה הכול נמחה בתוך החורבן הגדול של עמנו, שלא היה כדוגמתו בתקופת גלותנו..." המערכת

בית־הכנסת הגדול באיישישוק (בשנת 1911)

איישישוק

בעבר

"...עמדו על דרכי מיר, איישישוק, וולוזין
וראו בחורי עני הולכים בחפזון..."
(יל"ג)

ראשיתה של איישישוק

ראשיתה של איישישוק עטופה בערפל, כשם שיעטה הערפל את צמיחתן של כמה וכמה עיירות קטנות ובינוניות בשטח המישור רחב-הידים בין נהרות נֶימאן, ויליה ויובליהם הרבים. שטח זה היה ברובו הגדול מכוסה יערות-עד עבותים ואפרים ירוקים, שהשתרעו על אלפי קילומטרים מרובעים.

לפי הכתוב באנציקלודפיה הכללית הרוסית (ברוקהויז-עפרון), נוסדה איישישוק ע״י המצביא הליטאי א י י ש י ס בשנת 1070, שקראה על שמו איישיסקאס. לפי זה קדם יסודה של איישישוק כמעט בשלש מאות שנה לוילנה, שנבנתה בידי גידימין, הנסיך הגדול של ליטא (1341-1316). כנראה קדם יסודה של איישישוק גם ליסודה של העיר לידה, שאף היא הוקמה ע״י גידימין, ושהיתה לאחרונה בירת המחוז.

קשה לעמוד עכשיו על חשיבותה הכלכלית והאיסטרטיגית של העיירה הזאת באותה תקופה. סביבת איישישוק אינה מצטינת בשום דבר של ביצור טבעי — אין הרים בעלי חשיבות בקרבתה והנחלים השוטפים בגבולותיה הם דַלי מים ולא יצלחו לשיוט סירות ורפסודות. כנראה, שעיקר חשיבותה בא אחר כך. היות והיא נמצאה על אם-הדרך בין ערי המבצר של הנסיכות הליטאית: וילנה-לידה-נוֹבוֹגרוּדֶק, ודרכה עבר דרך המלך הראשית שחיברה אותן. על כל פנים ידוע לנו, שבמשך מאות בשנים היתה איישישוק בירת כל המחוז, והנסיך הליטאי הגדול ויטולד (חי במאה הי״ד) בנה את בית-הכנסיה הקתולי בכפר הסמוך יורזדיקי (בעיירה גופה לא היה בית כנסיה נוצרי כלל).

איישישוק בעבר

העיירה איישישוק עברה במשך השנים משלטון לשלטון, בהתאם למצב הפוליטי הכללי בשטח זה. בשנת 1569 נמנית איישישוק על אחוזות המלך הפולני ובערך כמאתים שנים לאחר כך, בשנת 1771 נזכר כבעל האחוזות של כל מחוז איישישוק הנסיך יוסף סולוהוב (נסיך ממוצא רוסיה הלבנה).

לאחר חלוקת פולין המדינה (בסוף המאה הי״ח) עבר כל פלך וילנה לידי הרוסים ובתוכו גם איישישוק, ומאז היתה נמנית על שטחו של מחוז לידה-פלך וילנה. בשקמה פולין לתחיה (1918), לאחר מלחמת העולם הראשונה, נספחה למדינה זו והשתייכה לפלך נובוגרודק.

ראשיתה של הקהלה היהודית באיישישוק

בעל המאמר על איישישוק באנציקלופדיה הכללית הפולנית משנת 1883 יודע לספר, כי כבר בשנת 1145 ישבו בה קראים, היינו הרבה שנים לפני יסוד הקהלה הקראית הגדולה בטרוקי ע״י ויטולד במאה הי״ד. ואם כי אין לנו הוכחות, כי באותה תקופה כבר היתה קהילה יהודית באיישישוק יש עכ״פ להניח, שהקהילה היהודית היא עתיקת יומין וכנראה מן הרא-שונות בליטא בכלל.

על מציאותם של יהודים בליטא עוד במאה התשיעית והעשירית יש בידינו כמה וכמה תעודות. כן מספר הבישוף אַדַלברט מפראג, שנשלח בשנת 997 ללמד את דת הברית החדשה לעובדי האלילים בליטא, כי..."הרבה שבוים נוצרים נמכרו בעד בצע כסף ליהודים ואין בידו לפדותם..." כן ידועה העובדה של מתן זכויות ליהודי ליטא ע״י הנסיכים גידימין (1321) וע״י נכדו ויטולד (1341). האחרון פרסם חוק-יהודים מיוחד בן 37 סעיפים, הבא לקבוע את היחסים בין היהודים יושבי בריסק, טרוקי, הורודנה, לוצק, מֶרֶטש ומקומות אחרים. ואין כל ספק שגם קהילת יהודי איישישוק היתה בתוכם. לפי עדות זקני העדה באיישישוק ראו בעצמם בבית הקברות הישן מצבות משנות ק״א, היינו מלפני 600 שנה.

מספרים מדויקים על מספר היהודים באיישישוק, משלוח-ידם ומוסדותיהם הצבוריים, אין אנו מוצאים אלא מהמאות האחרונות, ביחוד מהאה הי״ט, לאחר שאיישישוק נעשתה מקום תורה, ונתפרסמה בעולם היהודי ע״י רבניה גדולי התורה. לפי מקור אחד מנתה האוכלוסיה היהודית בעיירה בשנת 1847 כ-660 נפש, ואולם לאחר חמישים שנה בשנת 1897, כלומר: בשנת הספירה הכללית ברוסיה, גדל המספר עד 2376 נפש, שהוו בערך 70% מכל האוכלוסיה במקום.

ריבוי זה אינו יכול להיות ריבוי טבעי גרידא. על תושבי איישישוק היהודיים בשנת 1897, נמנו ראשית כל בחורי הישיבה הרבים. כן נוספו על הקהילה היהודית גם היהודים הכפריים שבסביבה, שלפי ״חוקי מאי״ (1882) נאסרה עליהם הישיבה בכפרים. פרטים יתרים על התנודה הפנימית הזאת במחוז איישישוק היו רשומים בפנקס הישן של ״החברא קדישא״, שנשרף בעת ״השרפה הגדולה״, שפרצה באיישישוק בשנת 1895.

מענינת העובדה, כי הגידול של האוכלוסיה היהודית באיישישוק נפסק כמעט לחלוטין עם ראשית המאה העשרים. רבים היו העוזבים אותה ויוצאים לבקש את לחמם במדינות הים, וגם בעיר הפלך וילנה ובערי ליטא ופולין האחרות. לפי הספירה הפולנית בשנת 1921 (שאמנם לא הצטינה בדייקנותה היתרה, אבל היא היחידה המוסרת לנו מספרים פחות או יותר מוסמכים), היה מספר יהודי העיירה רק 1591 נפש וחלקם באוכלוסיה הכללית ירד ל-65%.

את מראה איישישוק מלפני 70-80 שנה מתאר ב״השחר״ משנת תרל״ט מר יאפ״ז, שהיה אחד מבחורי הישיבה שבאיישישוק וכן עורך ״הצופה״ הורשאי פרידמן בספרו ״זכרונותי״. *)

בשנים הבאות חל שינוי גדול במראה החיצוני של העיירה. אחרי השרפה הגדולה בשנת 1895, כשכל העיירה נשרפה כמעט כליל, וכשנבנתה מחדש, הוקמו הרבה בתי לבנים, הרחובות נהיו ישרים ומרוצפים,

---

*) תאוריהם באים בילקוטנו זה במקום אחר. — המערכת

ומאוחר יותר, סדרו גם מדרכות. דרך העיירה עבר הכביש הראשי, שחבר את ורשה עם וילנה, ואיישישוק שהיתה קודם עיר נידחת (התחנה הקרובה ביותר אליה באסטוני נמצאה 24 ק"מ ממנה) נעשתה עיירה השוכנת על אם-הדרך החשובה, ותנועת אוטומובילים מכל הסוגים היתה רבה בה כל היום. סוחרי העיירה לא הסתפקו עוד בוילנה ובלידה לשם קנית הסחורה הדרושה להם, אלא הגיעו עד לביאליסטוק וורשה—מרכזי התעשיה והמסחר הגדולים במדינה.

סביבות אישישוק

לא הרים גבוהים ולא נהר רחב ידים הקיפו את העיירה, רק שני נחלים ״הקֶנטיל״ ו״הוירשוקי״ התפתלו מסביב לעיירה, שהשתרעה במישור הגדול של ליטא ונעלמו הרחק באפק, שבשפוליו השחירו צללי יערות עבותים. גם שני היערות הקרובים, ״יער סֶקלוצקי״ ו״היער הגדול״, נמצאו במרחק של ק״מ ויותר מהעיירה.

בעינינו, עיני הילדים, התחיל העולם הגדול הרחוק והפלאי שם מאחורי בית ״הקנצלריה״ (בית פקידות-העיירה), שעמדה על פרשת הדרכים — כביש וילנה והכביש שהוביל לכפר ״יורזדיקי״ ולבית הכנסיה הקתולית. אולם היו שלשה מקומות, שמשכו את לבנו והיו מעולפי אגדות וסודות, ואלה הם:

בית הקברות הישן

הרחק מהעיירה בין שדות רחבי ידים, מאחורי ״היער הגדול״, התרוממה רצועת אדמה ארוכה וצרה, כ-30 מטר ברוחב ומאה באורך, ועליה צמחו שיחים נמוכים ומגודלי פרע. בין אבנים שברובן היו שקועות עמוק באדמה, אפשר היה להכיר בקושי על אבנים בודדות סימני אותיות עבריות. אלה היו שרידי המצבות ש״בבית הקברות הישן״, שמאז מאתים שנה חדלו לקבר בו את מתי העיירה היהודיים.

להגיע אליו אפשר היה בימינו בדרך שהובילה לוילנה, דרך האפרים שמאחורי הגשר על נהר ״וירשוקי״, ע״י הכפר ״יורזדיקי״ ומשם בדרך שהובילה לעיירה וורונובה עד יער סֶקלוצקי, ומשם במשעולי שדות...

אולם דרך זו סכנה היתה כרובה בה בשבילנו הילדים, מפחד ״השקצים״ וכלביהם הרעים. בלי לווי מבוגרים לא העזנו להפליג ל״מרחקים״ אלה, כדי להגיע למחוז חפצנו המעולף אגדות ורזים.

אמנם מספרים היו הזקנים, שלפני הרבה שנים היו משתמשים בדרך קצרה ובטוחה יותר והיא — מסמטת בית הקברות החדש, דרך השדות עד נחל ״הקנטיל״, ומשם, דרך הגשר הנטוי עליו, הלאה ישר עד בית הקברות הישן. אולם בזמננו אי אפשר היה להשתמש בדרך זו. משני צדי ״הקנטיל״ צמחו עצים ושיחים, שהסתירוהו מעין רואים וביצה גדולה ועמוקה עשתה את המעבר לבלתי אפשרי. את ״הקנטיל״ היינו רואים רק ע״י בית המרחץ, מקום שם אהבו הנשים לכבס את לבניהן, ואנו הילדים — לקפץ על חלוקי אבניו.

נשארה אפוא הדרך הארוכה והמסוכנת ע״י הכפר של הגויים. ביום שבת אחד מימי הקיץ החמים החלטנו, אנו קבוצת ילדים, להעיז ולראות במו עינינו את בית הקברות הישן. יצאנו לדרך. בלבבות דופקים מפחד עברנו בשלום את כברת הארץ המסוכנת — עברנו ע״י יער סקלוצקי, שהיה אותה שעה מלא בחורים ובחורות, כרגיל בכל שבת, וקול מצהלותיהם נשמע יפה מרחוק. נטינו ימינה, נכנסנו בין הקמה, ואחרי רגעים מספר נתגלה לפנינו המקום, שהיה מוגבה כ-2 מטר מעל פני השדות, ותעלה עמוקה הקיפה אותו מסביב. ממקום זה נראתה כמעט כל העיירה כמו ״על כף היד״. בעיקר התבלטו שני בתי המדרש, ובראשם בית הכנסת הגדול על שלשת גגותיו, המונחים זה על זה כשלשה כובעים על ראש אדם.

האדמה היתה קשה וצחיחה — לא היה סמן לתלוליות עפר ולקברים. אבנים מועטות היו פזורות במקומות שונים, ועליהם השתרגו שיחים וקוצים. ה״ידען״ שבינינו הראה על המקום בו נשברה פעמיים רגלי הסוסים, כשרצו לחרוש בהם את אדמת בית הקברות... וכך מספרת האגדה:

כשבית הקברות הישן נעשה צר מהכיל את מתי העיירה, נקנה שטח אדמה חדש — יותר קרוב לעיירה. זוהי אדמת בית הקברות החדש, הנמצא מאחורי חצר בית הכנסת. ובית הקברות הישן נשאר שומם ובודד בין שדות

התבואה של הגויים, שהחלו במשך הזמן להרחיב את שדותיהם על חשבוננו. לשוא פנו היהודים לאכרים ולשלטונות המחוז, שלא יחללו את זכר הצדיקים הקבורים בו זה מאות שנים — שומע לא היה להם. והאכרים הוסיפו לחרוש חלקות מאדמתו, לצמצמו ולהפחיתו, ועיני היהודים רואות וכלות...

והנה קרה הנס:

ביום אחד, יצא אכר, צורר ישראל ידוע, לחרוש שוב את אדמת בית הקברות, ויהי אך הציג הסוס את רגלו על אדמת בית הקברות ויפול וישבר את שתי רגליו, אם כי לא היו במקום הזה לא בורות ולא אבנים. כשבא האכר בפעם השניה עם סוס אחר, נשנה הדבר: גם הסוס השני שבר את רגליו... כן חזר הדבר פעמים אחדות, עד שהאכרים הבינו, שדברים בגו, ויפל עליהם פחד אלהי ישראל, שבא לקחת נקם על חלול מתיו הצדיקים, ויחדלו מלחרוש את האדמה...

וכן נצל בית הקברות הישן מכליה.

כך עמד בית הקברות הישן בשממונו ובבדידותו כ-200 שנה מוקף שדות גויים, כשהוא צופה מרחוק על העיירה, עד שבאו ימי האימים והחורבן — ימי ד׳ וה׳ תשרי תש״ב. ושוב נמלאו חללו קולות יללה ובכי של אלפי יהודים אנשים ונשים וטף, שהובלו לשחיטה בידי חיות בצורת אדם... ושוב ספגה אדמתו הצחיחה דם יהודי קדוש, ו-4 אלפי גופות קדושות של מעונים ונרצחים מצאו בו את מנוחתם האחרונה, יחד עם שרידי עצמותיהם של אבותיהם הקדמונים.

ה״מאיאק״ (המבצר)

אחד המקומות החביבים ביותר עלינו הילדים היה ה״מאיאק״. בתעלותיו העמוקות המכוסות סבך שיחים ועצים, וביניהם הרבה שיחי פטל ודומדמ-ניות, אהבנו בימות השבת והחגים לשחק שם במשחקי מחבואים או במלחמת ״גזלנים ושוטרים״. אחד ״הספורטים״ המקובלים היה — לרדת

בריצה מראש ההר דרך מדרוניו התלולים ולהגיע לעברו השני הגבוה — שם השתרעו שדות-תבואה. לא פעם נגמרה הריצה הזאת במכנסים קרועים או באף זב דם. אך הריצה המסחררת ראש, שהיתה בה הרבה מן הגבורה וההעזה, שלא כל ילד ההין לנסות בה את כוחו, היא שהשכיחה את העוֹנֶש הצפוי מידי אמא על המכנסים הקרועים.

ספרו, ש״המאיאק״ הוקם ע״י נפוליון בזמן פלישתו לרוסיה, והפולנים בצרוהו מאד בעת המרד הגדול שלהם, נגד הרוסים לפני מאה שנה ויותר. אכן לא היה זה הר טבעי אלא הר מלאכותי עשוי בידי אדם. עדות לכך שמשה צורתו העגולה כטבעת, שסגרה על מישור גדול למדי בתוכו, ומסביב לו תעלות עמוקות כ-50 מטר בערך. הכניסה אליו היתה רק מצד אחד — מצד צפון, בעזרת גשר שהיה תלוי על התעלות העמוקות, ובכל ערב היו מרימים אותו בעזרת שרשראות ברזל, ואז נשאר ה״מאיאק״ סגור ומסוגר ובלתי חדיר.

בזמננו לא היה כבר זֵכר לגשר. התעלות היו מכוסות שיחים ועצים ובתוך החצר היו בנינים אחדים שהיו שייכים לאדון המאיאק — ל״פריץ״ סֶקְלוצקי. הבתים היו ריקים מאנשים וַחֲרֵבים למחצה, ואנו הרבינו לשחק בהם ולהגדיל את ההרס.

מכל המגדלים נשאר רק שריד אחד. בפאת צפון-מערב חבוי בין שיחים ועצים נזדקר תל-אבנים אחד ומסביבו גלי אבנים ועפר, שהעידו על חוסן המגדל בימים עברו.

״המאיאק״ היה מקום אהוב על הנוער האיישישקאי. שם נתקימו פגישותיו, שם נערכו אספות וישיבות ״השומר הצעיר״, ״החלוץ״, המועדון ע״ש ברנר, ״חרות ותחיה״ ועוד. כאן היו באים להצטלם בפנותיו יפוֹת הנוף, ובימי חגים ושבתות צהל האויר מקולות הנוער ואין מוחה ואין מכלים דבר.

אולם עם בחירת ״המאיאק״ למקום מושבו של הגנרל הפולני לשעבר ד״ר ריליגיון, נאסרה בו הכניסה לילדי היהודים, ו״המאיאק״ הנחמד, שזכרונות רבים ומתוקים היו קשורים בו לכל אחד מאתנו, נעשה בשבילנו בחינת — ״מנגד תראנו ואליו לא תבוא״.

"הברכה"

עוד מקום שלישי משך את לבנו — הברכה. הברכה נמצאה מאחורי הנהר "וירשוקי" לא הַחוק מחוות אֲדַמוֹביץ. לראותה מרחוק אי אפשר היה, כי גדותיה הגבוהות הסתירוה. גם עליה ספרו אגדה זו:

בזמן המרד הפולני נגד הרוסים נָסָה קבוצת מורדים פולנים מפני גדוד קוזקים. הפולנים הגיעו עד הברכה. כשראוה, החליטו לזרוק לתוכה את קופת הגדוד וכלי הנשק, חרבות, רימונים וכו׳, ויש אומרים גם תותח, כדי שלא יפלו בידי הרוסים, שנואי נפשם. וכך עשו. אחרי שהטילו את קופת הכסף וכלי הנשק לברכה, נמלטו על נפשם ונתפזרו, והקוזקים לא הצליחו למצוא את השלל המקווה...

בימות הקיץ, כשהברכה היתה מתיבשת כמעט כולה ועל קרקעיתה נתרו רק צפרדעים, היינו באים אליה, למרות סכנת כלבי החוה הקרובה, להסתכל ולחפש בין שיחיה, שצמחו על גדותיה ובתוכה, אולי נמצא את האוצר הנעלם או את החרבות והרובים... ולמרות האכזבות לא חדלנו מִבוא מדי פעם בפעם לברכה להסתכל במימיה הצלולים, לשמוע לקרקור הצפרדעים, כי היתה זו הברכה היחידה בסביבות עיירתנו, דלת הנוף.

איישישוק, עיר התורה והפרושים

מאת מ. צינוביץ

מבין כל העירות שבליטא, זמוט, ורוסיה הלבנה, ששם התרכזו קבוצי פרושים, נודעת היתה לשם ולתהלה העיירה איישישוק שבפלך וילנה. פרסומה בא ע״י התרכזותם של טובי האברכים, שאחדים מהם היו אחר כך לגאוני הדור וע״י המספר הגדול של לומדים בשני בתי המדרש שלה, ה״ישן״ ו״החדש״. בני העיירה הצטינו באהבת התורה והוקרת לומדיה, ובה שמשו כרבנים אישים תלמודיים מפורסמים בחריפות הן בגפ״ת והן בשדה ההוראה המעשית, והיו לעינים לאברכים שהתכוננו להוראה. מכאן כח המשיכה לעיירה זו.

לפי מסורת זקני איישישוק היה מיסד ״קבוץ הפרושים״ שבעירתם רב וצדיק ידוע בשם ר׳ משה. עליו מספרים כדבר הזה:

״בליל שבת אחד, ליל סופות וסערת שלג חזקה, נפקד מקומו של ר׳ משה בין הלומדים. עם אור השחר בבוא השמש לבית המדרש מצא את הרב עומד מבחוץ ליד הדלת ושומר שלא תפתח ע״י הרוח ולא תשיב את צנתה על לומדי התורה. כף המנעול נשברה ולא היה זמן לתקן את הדלת. וכך עמד הרב כל הלילה— ליל הסופה—ובגופו שמר שהדלת לא תפתח ע״י הרוח.—והיושבים בפנים לא הרגישו בדבר...״

יש לשער כי ר׳ משה זה הוא הרב ר׳ משה ברבי אהרון הלוי הורביץ, מורה הוראה באיישישוק בתקופת הגר״א, שהיה אחד משלושת הרבנים בליטא, שהוזמנו לפסוק בענין המחלוקת ששררה אז בקהילת וילנא בין ר׳ שמואל ברבי אביגדור אב״ד אחרון בקהילת וילנא ובין מתנגדיו.

ברבות הימים נבנה בית מדרש יותר מרווח ויותר מהודר, ובהבנותו רבו הפרושים בעיירה זו.

באותם הימים, לפני מאה וחמישים שנה בערך, שמש כאב״ד בעירה זו הרב המפורסם ר׳ יוסלה מליפנִישוק, מבחירי תלמידיו של ר׳ חיים מוולוזין. עינו היתה צופיה על בני התורה ״הפרושים״ שבעירה ושמש להם דוגמא בהנהגת הרבנות.

איישישוק היתה אז מפורסמת גם בדרשניה גדולי התורה, ולפרושים היתת הזדמנות להשתלם גם במקצוע רבני זה. כך למשל רואים אנו בשנת תקע״ד פעיל במקום זה כמו״צ את הרב יום טוב ליפמן בנו של המו״ץ הוילנאי ר׳ משה שלמה. על ספרו ״כבוד יום טוב״ על כל סדרות התורה הסכימו גדולי הדור שבליטא וביניהם בעל ״חיי אדם״ ז״ל.

בשנים האחרונות פעל שם כדרשן ומגיד מישרים המגיד הידוע ר׳ יצחק מוילקוֹמיר שחבר הרבה ספרים במקצוֹע הדרוש, שהיו נפוצים בכל רחבי קהלות ישראל שבליטא, זמוט ורוסיה הלבנה. ר׳ אידלה הוולוזנאי קראו בשם ה״אלשיך הקטן״, ובעל ״פתחי תשובה״ התְבַּטֵא על חדושיו באגדה ״שהם לאמתה של תורה״. בסוף ימיו חי בירושלים וחי יותר ממאה שנה.

״תקופת הזהב״ של קבוץ הפרושים באיישישוק היתה בשנות כהונתו של הרב ר׳ אברהם שמואל (תר״ז—תרט״ו). רב זה היה תלמידם של ר׳ דוד טֶבֶלִי ממינסק ורבי אלכסנדר זיסקינד מנובהורודוק.

רבני הדור קראוהו ״הגאון הגדול״ ואמנם ספרו המצוין—״עמודי אש״, שנדפס אחר פטירתו, מעיד על גדולתו.

ר׳ אברהם שמואל, היה מפורסם גם בצדקתו, במעשיו ובמדותיו התרומיות, היה בעל חלי מנעוריו ונוסף לזה עני גדול. כמה קהלות גדולות הזמינוהו לשכן כבוד בתוכם, אך הוא דחן, כי היה ברצונו להשאר באיישישוק—עיר התורה, ושם גם נפטר בשנת תרכ״ט (כמה שנים היה אב״ד בעיר רייסן שבזמוט, אך אחר כן חזר שוב לאיישישוק ושם נפטר).

בספר ״אהבת דוד״ מוצאים אנו דברי הערכה אלה על איש דגול זה:

"...לא היה אוכל בלתי אם היה אורח ליד שולחנו, דינו היה דין אמת לאמתה והכל במתינות ובהתבוננות..."

בין הרבנים בעיירה שהשפיעו הרבה על הפרושים, יש לציין את הרב בן-ציון שטֶרנפלד, שחבורו התלמודי "שערי ציון" ידוע בעולם הרבנים והישיבות. היה רָב את ריבו של החנוך המסרתי ורושם רב עשה קונטרסו הגדול "דרכה של תורה", המגיב בחריפות על החנוך החדש ועל השיטה של למוד קצור התורה העיקרים. בעל ה"חפץ חיים" החשיבו מאד ועטר את חבוריו הראשונים בהסכמת הרב האיישישוקאי הזה. מבין רבני איישישוק המאוחרים יותר יש לציין את ר' צבי הירש מה-יפית. חריף גדול ובעל עמדה ציבורית, שנהיה אחר כך לאב"ד דקהילת ווֹלקוביסקי — פלך סובלק — ורבי יוסף זונדל הוּטנֶר רבה הקודם של דרטשין. חבוריו החשובים על כל חלקי ה"שולחן ערוך", פרסמוהו למרחוק, והוא נחשב לאחד מגדולי הדור שבליטה.

כמה גאונים מפורסמים בילו זמן ידוע באיישישוק כ"פרושים". כמה מהם עשו כאן אכסניה לתורתם אחרי למודם בישיבות וולוזין ומיר, ולכמה מהם שמשה איישישוק אכסניתם היחידה מחוץ למקום מולדתם. מבין אלה כדאי לציין את רבי מאיר שמחה הכהן בעל "אור שמח", אב"ד של דוינסק, ר' ישראל מאיר הכהן בעל "החפץ חיים", רבי חיים עוזר גרודזנסקי, ר' משה דנישבסקי בעל "באר משה", אב"ד דסלובודוקה ואחד ממיסדי "המזרחי", רבי אברהם בן חיים ליב טיקטינסקי ועוד.

אחד מילידי עירה זו הרב המפורסם רבי מאיר סטלביץ (מו"צ בזכרון משה, ירושלים) מציין את עיר מולדתו — "כהמפורסמות בכל קצוי תבל לאכסניה גדולה של תורה, ונהרו אליה מכל אפסים גדולי תורה, אשר היו אחר כך לרבנים ומנהיגי הדור".

מבין אישים אחרים ידועים שלמדו באיישישוק כפרושים, כדאי לציין את המלומד התורני ר' מרדכי פלונגיאן, מורה לתלמוד בבית המדרש לרבנים בוילנא ואחר כך מגיה ראשי בבית הדפוס המפורסם של האלמנה והאחים ראם, מחבר ספרים חשובים בבלשנות ופרשנות עברית.

עם יסודו והתפתחותו של הכולל הקובנאי לאברכים, רבוי הישיבות בליטא, ובעיקר הפיכת הקיבוץ התלמודי שברדון הסמוכה לישיבה גדולה ומרכזית, פחת בהרבה ערכו של "הקבוץ" באיישישוק. אולם עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה התקיים באיישישוק קבוץ הגון של פרושים.

בשנת ת"ש כשאיישישוק סופחה למדינת ליטא הקובנאית, עברה אליה ישיבת רדון והיא שמשה גם כתחנה ראשונה לפליטי פולין וביחוד לבני תורה, שברחו מחמת רדיפות האויב היהודי הפנימי—הקומוניסטים היהודים. בני איישישוק ובראשם רבם האחרון, הרב ר' שמעון רוזובסקי הי"ד, פעלו בהתאם למסורת האיישישקאית המפורסמת ועשו הרבה להקל סבלם של הפליטים.

עם השמדת קהלות ישראל בפולין, ליטא ורוסיה הושמדה גם קהלת איישישוק. בדברי ימי ישראל הרוחנים יתנוסס השם איישישוק לתהלה ולתפארת. (נדפס ב"הצופה" מס' 2437, כ' שבט תש"ו)

מתוך מכתבים למערכת:

הרב מאיר סטלביץ ז"ל

מי שהיה רב בזכרון־משה, ירושלים, בעה"מ ספרי "מבית־מאיר"

...אם אבוא לצייר את עיר מולדתי איישישוק לא תספיק לי העת אשר אני חי על פני האדמה. מי כמוני יודע את העיר ואנשיה, מה גדלו ומה נתנו לעולם. אני יודע כי גדולי העולם, אנשים יראים וגאונים, ששמעם יצא על כל התבל, למדו בנעוריהם באיישישוק ושמה יצא בכל העולם כעיר התורה. ואנכי, כשעמדתי על דעתי. זוכר הייתי מקטנותי שם הרבנים הגאונים הגדולים שהיו שם: הגאון ר' בן ציון מבילסק, והגאון ר' אליקום מגרודנה, והגאון ר' צבי הירש מוולקובישק, והגאון ר' זונדל הוטנר והגאון האחרון ר' שמעון רוזובסקי, ה' ינקום דמו!

...ובישיבה שבעירה למדו הרבה אברכים, שהיו אחר כך לגדולי הדור... ובעלי הבתים שבעיר התפארו בזה, שבזה גדלה עירם מכל העיירות הגדולות,

עד שפעם אחת פנה אליהם גדול הדור ויעץ אותם שישלחו משולחים בתבל, ואז יגדל ה״קבוץ״ יותר, ויהיו יכולים להחזיק כמה מאות ״פרושים״ יותר, אך הם ענו, שאין רצונם להשתתף עם אחרים. אחרי שהקב״ה נתן להם לב חכמה והחזיקו בכבוד גדול מאה פרושים, וכבר יצאו משם כמה דורות של גדולי הדור, לא ירצו ליתן טוב לבם לאחרים.

...ומה גדול כאב לבי בעת הזאת אשר נחרבו העירות האלה ונהרגו האנשים שהיו גדולי האומה. ודמי נקיים אלה שופך חנם...

ומדוע נתך עליהם הכעס???

ואיני יודע אם היתה עת כזאת, ואין לנו מה לעשות בזה בלתי לפנות לד׳, השופט כל הארץ שהוא יעשה משפט כשידון את כל העולם...

הרב אברהם בריש רוזינג

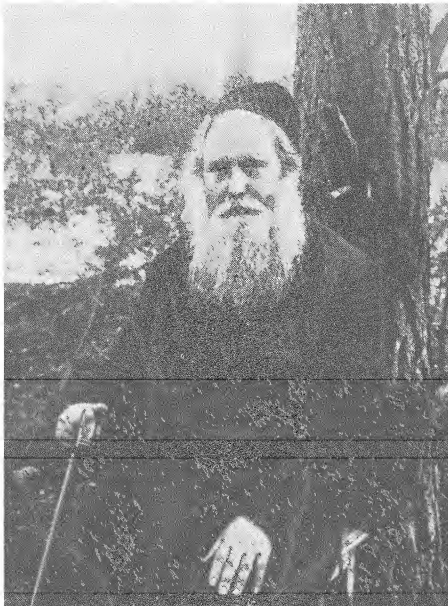
ב״ה ששה ושלושים יום למטמונים פה תל־אביב יצ״ו.

...שבע רצון אנוכי, כי רצונכם לעשות זכרונות לעיר איישישוק, כי היא היתה האכסניה הראשונה של תורתנו הקדושה במדינת ליטא. מאושר אנוכי, כי גם אנוכי זכיתי ללמוד באהלי שם בימי נעורי יחד עם גדולי תורה ויראה. הרבה מן האברכים, שלמדו שם זכו אחר כך להיות מגדולי הרבנים המפורסמים. ידוע לי, כי הגאון ר׳ מאיר שמחה זצ״ל, והגאון ר׳ אלי׳ חיים מייזל, הגאב״ד דק״ק לודז, והגאון ר׳ יונתן שהיה רב ואב״ד בביאליסטוק, שנקרא ״ווילאוועך עלוי״, והגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי מוילנא ועוד ועוד למדו בצעירותם באיישישוק.

הרבנים שישבו על כסא הרבנים באיישישוק היו מפורסמים בישראל. לפני שמונים שנה שמש ברבנות הגאון הגדול ר׳ אברהם שמואל בעל המחבר ״עמודי-אש״, ואחר כך הגאון הגדול ר׳ בנציון בילסקער, שהיה גאון נמרץ וחיבר כמה ספרי ״שאלות ותשובות״, ואחר כך הגאון הגדול ר׳ אליקום גראדנער, ואחר כך ר׳ צבי הירש מה-יפית, שהיה גאון נמרץ וחכם גדול במילי דעלמא. בזמנים שאנכי למדתי שם היה הגאון הגדול,

תמונת הרב הגאון ר׳ יוסף זונדל הוטנר, מגדולי הגאונים בתקופתו, ששימש בכתר הרבנות באיישישוק כ״ה שנים (התצלום הוא משנת 1916 מעל גבי תעודת־הזהות הגרמנית — שנתים לפני הסתלקותו, והוא אז כבן 71).

הרב הגאון ר׳ שמעון רוזובסקי, הי״ד — רבה האחרון של איישישוק.
(עי׳ עמ׳ 125).

צדיק יסוד עולם ר׳ יוסף זונדיל הוטנר, ששם לילות כימים, והיה חריף עצום ובקי נפלא בכל חדרי התורה, וחבר כמה ספרים על ארבעה חלקי ״שולחן ערוך״. הוא היה גיסו של הגאון הצדיק ר׳ חיים ליב סטוויסקר זצ״ל, בעל המחבר של שו״ת ״פני אריה״.

אביו של הגאון הגדול ר׳ מאיר סטלביץ בעל המחבר ״מבית מאיר״, (היה מקודם רב בחסלביץ ואח״כ שמש כרב ב״זכרון משה״ בירושלים ת״ו,) ר׳ אברהם זצ״ל היה מופלג גדול בתורה וצדיק גדול. כמו כן יליד איישישוק הוא הרב הגאון המצוין והנעלה ר׳ יוחנן זופוביץ הרב של טבריא, מקודם רב בעיר רדזיבילישקי במדינת ליטא. גם המגיד המפורסם הרב ר׳ בנימין מינסקער, מגיד דק״ק מינסק, הוא יליד איישישוק. והרב הגאון צדיק יסוד עולם ר׳ הניך הכהן, שהיה מהאברכים של ״עשרה בטלנים״ בבית המדרש של הגר״א מוילנא, שיותר מארבעים שנה הרביץ תורה ברבים – היה יליד איישישוק; הוא אביהם של הרבנים הגאונים: ר׳ יואל הכהן, שגם הוא היה קרוב לארבעים שנה ראש מתיבתא בקלויז הגר״א מוילנא, והרב הגאון ר׳ אהרון שמידט, מקודם רב בק״ק ויזון במדינת ליטא, וכעת בתל אביב מאגודת הרבנים בבית המדרש של הגר״א ומגיד השעור של ״חברת גמרא״ ושל חברת ״תפארת-בחורים״. כמו כן הגאון הגדול ר׳ שמואל אבא ציטרון הגאב״ד דפתח-תקוה זצ״ל. גם ״הגאון מדוינסק״ למד בימי נעוריו באיישישוק. הרב הגאון ר׳ אברהם קלמנוביץ גאב״ד דק״ק טיקטין גם כן למד באיישישוק.

הגבאים שהשתדלו לטובת האברכים היו: בבית המדרש הישן ר׳ אברהם אפנהיים וגיסו ר׳ בנימין רטנר, ובבית המדרש החדש ר׳ שלמה דרוקר (״פארבער״), אביו של הרב הגאון ר׳ יעקב אב״ד דק״ק אוסטרין, בעל המחבר ״אִמרי השכל״ וספרים אחרים. הוא היה גדול בתורה ודרשן מצוין וחכם ונבון ונחמד לכל. והגבאי השני גם כן איש מצוין ונעלה מגזע היחס ר׳ ברוך אלי׳ בנו של הרב הגאון ר׳ מנחם מנדיל גאב״ד דק״ק ראדון.

בעלי הבתים באיישישוק היו אנשים מצוינים, מלאים בתורה וביראת שמים, ואפילו מדַלֵי בעלי הבתים היו תומכים באברכים בכל ההצטרכות

ובכבוד גדול. כבוד התורה היה על צד היותר נעלה, ומתוך כך זכו שיהיו להם בנים רבנים וחתנים רבנים. איישישוק היתה היחידה שלא שלחה שליחים לתפוצות הגולה, רק בעלי הבתים בעצמם לקחו על שכמם לתמוך באברכים למעלה מיכולתם בסכומים ניכרים. ולא רק בעלי הבתים האמידים והבינונים אלא אפילו בעלי מלאכה: בעלי עגלות, סנדלרים, חיטים וכו׳ אנשי עמל וזיעה. כל העונג שלהם היה לתמוך ב״פרושים״, וכל אחד ואחד היה לנו כאב נאמן אל בנו יחידו. אשרי עין ראתה כל אלה! ואוי ואבוי לנו, שעיר ואם בישראל ואנשיה היקרים, טובים לשמים וטובים לבריות, נפלו לפני בני עַוְלָה, ואין לנו שיור מהאכסניא של תורה היקרה והנחמדה, של אם הישיבות הגדולות במדינת ליטא.

הרב אברהם בריש רוזינג
מייסד אגודת "תהלת ישראל" בבית הכנסת הגדול בת"א,
רב ואב"ד בק"ק לימבערג בלטביה — הנקרא באיישישוק "בער סאלאנטער"

מתוך העתונות של התקופה

״השחר״

חוברת ד׳ שנת תרל"ט
מאת יאפ"ז (נכתב באדר תרל"ח 1878)

...העיר איישישוק עיר קטנה ואנשיה הרבה, אחת מהעירות הגרועות והשפלות בליטא. רחובותיה העקומים שלשה בה. השוק אשר בה — רחב ידים, ארכו כרחבו ובאמצעו עגול החנויות — 30 במספר — ירוקות מרב ישנן, וחכמי העיר יאמינו, כי שעירי ליל ירקדו שם. החנויות קטנות כלול תרנגלות, פתחיהם בצדם ובעמל רב יכנס אדם דרכם. מעט הפדיון, כי יותר חנויות מקונים, ביום ה׳ — יום השוק. תמיד תרבינה שם הקטטות ע״י הנשים הזקנות. סביבן — כלים מלאים לחם שעורים ועוגות שחורות ככנפי עורב. קונים אותם רק, כי יחלה איש. כי כל אחד אופה לעצמו. הרעש והגדופים פה כברחוב יאטקעווע שבוילנה. ב-1865 נשרפה כל העירה. נשאר רק עגול החנויות, קצה רחוב ווילנה ובית המדרש הנקרא

״הישן״. הבתים רעועים, והרחובות בלתי מרוצפים ומלוכלכים. הנשים עוסקות בעיקר בכביסת כתנות. הבעלים מסובבים בכפרים לשם פרנסתם. שני בתי מדרש ובית כנסת עומדים במשולש. מסביב להם אורות סוסים, בית מחראות ולא רחוק — בית הקברות.

בשני בתי המדרש לומדים כ-80 ״פרושים״. איש אחד, חיים ״טרעגער״, מביא להם את האכל לבית המדרש במחיר 10 קופ׳ השבוע מכל פרוש. נושא האכל בביהמ״ד הישן הוא גדליה שקרדז׳ שמו. גבו כרוך בחבלים ועליהם חרוזים כבמחרזת כלי החרס והכדים באזניהם. גדליה חוזר על כל הבתים לאסף עבור הפרושים, גבינה, חלב, דג מלוח, בשכר 10 קופ׳ לשבוע מכל פרוש. כשליהודי אישישוק היו עוד שייכים השדות שירשו מאבותיהם, היה גדליה זה רועה-בקר.

מדי שנה יבוא רב ויבחן את ״הפרושים״ בהלכות טרפה ונדה. ובמחיר 5 רו״כ יתן להם ״סמיכה״. אך מחסר משרות לרבנות הם נאלצים ברבם להיות ל״מלמדים״, וכלם אביונים מרודים.

בעירה שלשה שוחטים, 2 שמשים, שני דיינים קבועים.

בביהמ״ד החדש ארבעה גבאים: ל... האופה — זקן אשמאי הרודף את המשכילים — בעל תשובה המסגף את עצמו והוא כדב שכול לכלם. הגבאי השני — שלום גרשון ג... — רודף את אוהבי ההשכלה. הגבאי השלישי — ..ביץ — צבוע כלבן הארמי. הגבאי הרביעי — יהודה ק... — עם הארץ גדול ממשפחת עגלונים — רמאי וגנב.

רבם — צדיקם הוציא תקנה האוסרת לקבל לקבוץ-הפרושים רוקים, אולם כשנתמעטו הבאים לקבוץ, בטלו את התקנה הזו, ואז החלו לבוא הרבה בחורים וביניהם גם אוהבי השכלה. אך אז התחילו הרדיפות עליהם מצד הקנאים, ואברך אחד בן רב מפורסם גורש מאיישישוק בחרפה וגם כתבו מכתבים עליו לעירו, כי אפיקורוס הוא וירדו לחייו. בחדש אלול התקימה אספת הגבאים והקנאים והחלט, שמי שימסר את ספרי האפי-קורסות שלו לשרפה ויחתם בפנקס שיעזב את דרכו הרעה, לא יאונה לו כל רעה. רבים מהבחורים רכי הלב נאותו ומסרו את ספריהם לידי הקנאים.

אבל נמצאו בחורים אוהבי השכלה, שהוסיפו בסתר להגות בספרי המשכילים, אך נמצא ביניהם מלשין שגלה את הסוד ברבים. אריה האופה הפך עולמות, ולבסוף החלט לשרף את הספרים בפומבי, וכך עשו. אצל בחור אחד מצאו חוברת „השחר" ותהום העיר. אך היות והוא התפרנס על שולחנו — לא יכלו לגרשו.

הגבאים התנפלו על חדרי הפרושים, שברו מנעולים ולקחו אתם את ספרי שולמן, סמולנסקין שמצאו, "חטאות נעורים", "אהבת ציון", הביאום לבית הרב ושם שרפום.

בקיץ תרל"ז עבר מו"ס עם ספרי השכלה, רוב ספריו הטמין במלון. אך הדיין ר׳ אליעזר בן יהושע כתב לבעל המלון, שימסור את ספרי האפיקורסות לגבאי שלום גרשון למשכון עד שהמו"ס יעזוב את איישישוק, שלא יוכל למכרם, ולא יקלקל את "הפרושים".*)

מספר הזכרונות לא. א. פרידמן

(תרפ"ו — תל־אביב)

(מי שהיה עורך "הצופה" בורשה)

אישישוק עיר ישנה ובלה. רחובותיה מלאים רפש עד הברכים. בתיה בתי עץ שפלים ויושביה יהודים רצוצים, שחוחים. כל מהותם — דאגת פרנסה, דקדוקי-עניות בסחרם ואתננם הפעוטים.

אולם עיניהם העמוקות והשחורות — הפיקו גם רגש גאוה. כי על כן בני איישישוק הנם — מרכז התורה בליטא, שניה לוולוז׳ין הקרובה. בתי המדרש מלאים אברכים ככלוב. אברכים מכל הסוגים, מקרוב ומרחוק. כולם ישבו ויהגו בתורה, ובני העיר יספיקו להם לחם ותבשיל, ואחדים מבעלי הבתים —

---

*) מביאים אנו את המכתב הזה במלואו, אם כי ברבים מן הדברים שנאמרו ע"י הכותב, יש משום הפרזה יתרה. ואולם מתוך זה אפשר לנו לעמוד על כמה דברים צדדיים, שהכותב מזכירם, כאילו בדרך אגב, מחיי הדורות הקודמים. ראיה חותכת היא, כי דוקא איישישוק "החשוכה", כביכול, הוציאה מתוכה אח"כ גם הרבה משכילים וסופרים, שלא ביישו את איישישוק עיר מולדתם — עיר התורה והפרושים. המערכת

חרדים קיצוניים — מנצחים על כל התכונה. בהם חנפים וצבועים רודפים באף ובחמה כל אברך אשר נמצא בידו ספר חשוד. מתנפלים על מעונותיהם ומחפשים בארגזיהם, וכל ספר אשר אינו נושא עליו חותם התורה וההוראה יחרימו. יש שאחרי חפוש כללי עורכים ״אוטו-דה-פה״ בחצר בית הכנסת. בעיני ראיתי כי הובא לאחד הגבאים ספר, שמצאו המחפשים אצל פרוש אחד. השער היה חסר, כי היו אברכים שהתחכמו לקרוע את הדף הראשון של ספר חיצוני, כדי שלא יעורר חשד...

בדף הראשון היתה הקדשה לשם איש אחד. בראש ההקדשה נדפסו באותיות גדולות ״אל כבוד״... כיון שראה הגבאי ״המלומד״ את המלים האלה קרא כמנצח — ״אל כבוד!״ הלא זהו ספר פסול מפורסם, וצוה לשרפו.

שם הראו לי על איש אחד גבה-קומה, בעל פנים שזופים ושרטוטים גסים. שמו — טודרוס. באיש זה קשורה אגדת-ספור כזה: אבותיו מסרוהו בקטנותו למינקת, כנהוג אז בליטא. אחרי כן חזרו בהם הוריו, ולא מסרוהו למינקת. האחרונה הגישה תביעה למשפט שבעירה. השופטים טפלו בענין ואחר כך מסרוהו לבית משפט יותר גבוה, התינוק ינק בינתים אצל מינקת אחרת כשנתים ימים והגיע במשך הזמן לתורה, לחופה ולמעשים טובים. ורק כשהיה בן 30 באה פקודה מבית המשפט הגבוה, אשר הטילה חובה על טודרוס זה לינוק אצל המינקת הזאת... והיא כבר אשה באה בימים. ומכאן הפתגם בליטא, כשחפצים להביע אי-שביעת רצון על דבר שנמשך זמן רב — ״טודרוס מחויב לינוק״...

השרפה הגדולה ב־1895

אחד המאורעות החשובים בחיי איישישוק היתה השרפה הגדולה בשנת 1895 (תרנ"ה), בה נשרפו כמעט כל בתי העיירה, שהיו בנויים מעצים. גם בתי המדרש נשרפו. את המאורעות בעיירה כגון: לידות, חתונות וכו' היו מונים אחר כך לפי "השרפה הגדולה". בשרפה זו נשרף גם הפנקס הגדול של חברא קדישא, שהיה בן כמה מאות שנים.

שרפת איישישוק עוררה הד גדול בעתונות העברית של התקופה ההיא. עורך "המליץ" רבינוביץ והסופר א. ל. לוינסקי, שהיו מחובשי הישיבה באיישישוק, הקדישו למאורע זה כתבות אחדות. מעניין, שגם לוינסקי וכן יתר הכותבים העלו על נס את העובדה, שבעלי הבתים החזיקו בכוחות עצמם את הישיבה על מאות הפרושים שלה, ולא פנו לעזרה מן החוץ, כשם שעשו יתר הישיבות המפורסמות בימים ההם - ישיבת וולוזין, נובוגרודק ועוד, ולכן, כך כותבים הם, חובה כפולה ומכופלת היא להושיט עזרה, כדי להקים מחדש את עיר-התורה ולתמוך בה ביד רחבה.

נוסד אז ועד מיוחד בחסות שר הפלך הוילנאי, שעסק באוסף התרומות והנדבות לטובת נשרפי העיירה.

אנו מביאים כאן קטעי מאמרים, שהופיעו בעתון הידוע אז "המליץ", בענין זה, וכן קטע מתוך הספר "מגל אל גל" מאת בן איישישוק שהיה עד ראיה למאורע זה, מאיר אלעזרי בן הדיין ר' אלעזר (ר' לייזער) וילקנסקי. יהודי העיירה דאגו לא רק לקימום הריסות עיירתם, אלא גם לחידוש האכסניא של תורה שנהרסה. בתי המדרש נבנו ולאט לאט החלו לזרום מחדש "פרושים" לומדי תורה, ויהודי איישישוק, על אף מצוקתם, קבלום

בסבר פנים יפות וחלקו אתם את פת לחמם. עיקר דאגתם היה המחסור בספרים שנשרפו. עדות חיה לדאגה זו משמשת הכתבה, שנתפרסמה, כשנה אחרי השרפה, בעתון "הצפירה", בה פונה מנדל יצחק ברמן בשם הועדה לקוראי הצפירה לנדב ספרים בשביל בתי המדרש בעיירה, כי איישישוק תהיה שוב אכסניא של תורה. קופת בית המדרש ריקה, כך כותב הוא, ועוד לא שלמו את החובות בעד בנין בתי המדרש שנשרפו בקיץ תרנ"ה. שמות המנדבים, כך הוא מבטיח, ירשמו למזכרת עולם בפנקס הקהלה.

המליץ

כ"ד סיון תרנ"ה — 4 יוני 1895

זה כשלשה שבועות מעת ניתכה חמת ה׳ על ערי מגורי בני ישראל וגליוני מכ"הע מלאים מחזות נוראים, המתארים מצב הערים הנשרפות ויושביהן האומללים. ומה נפלא הוא, כי בין יתר הערים הנשרפות, נזכרה רק בדרך אגב עיר איישישוק השרופה והשוממה — "הילד לא יבכה ואומנתו לא תחוש לו" — איישישוק מחשה ואין איש שם על הלב. אמנם החרישה עד כה — נאלמה דומיה, יען אסונה גדול מנשוא. כ-400 בתים עלו בה על המוקד ואלה היחידים שבתיהם נשארו, איבדו כספם ורכושם בידי הנשרפים אשר לא הספיקו להציל מאומה. ובכן כל בני העיר יחד אומללו. כי איישישוק רחוקה מאדם העיר ויתפרנסו זה מזה וכל עסקם היה בתוך העיר, ועתה בהשרפה הוצגו ככלי ריק. הנה על כן גדול אסונה מנשוא ומכתה אנושה מאד.

אנא רחמו נא נדיבי עם אלקי אברהם וחוסו נא על שלשת אלפי איש המתגוללים בחוצות ועל פני השדות, רעבים וערומים, בלי משען ומשענה. זכרו נא כי איישישוק היתה מאז אכסניא של תורה ולא דרשה מעולם תמיכה מן החוץ. החזיקו בה הפעם, כי דלה מאד...

השרפות והנשרפים

מאת א. ל. לוינסקי

("המליץ" — כ' תמוז תרנ"ה — 30 יוני 1895)

...לו נשרפה איישישוק לבדה והיתה לה תקוה להבנות, אבל איישישוק אין לה מזל גם לשרפה. איישישוק נשרפה דוקא בעת שנשרפו בריסק וקוברין ועוד. כל אחד יחשב בלבבו: מה היא איישישוק לעומת בריסק? אבל רק בן-עיר מצער היודע מה היא שרפה לעיר מצער כזו הוא יבין את ערך השרפה לבריסק ולאיישישוק.

באיישישוק לא ירויח איש יהודי סך הגון בפעם אחת, כדי לבנות לו בית, ומי יבנה את עיר ההרס ההיא? איישישוק אינה אמנם עיר מצער כיתר הערים הקטנות. איישישוק יוצאת מן הכלל. היא אכסניא של תורה במלוא מובן המלה. היא אינה דומה גם לוואלאזשין. וואלאזשין חיה על חשבון אורחיה-לומדיה. על ישראל תורתה ועל תורתה פרנסתה. לא כן איישישוק, אשר היא אכסניא שלא על מנת לקבל פרס, ואכסניא טובה. אורחיה כלם שמחים בחלקם, לחמם נתן בכבוד.

בימי ילדותי שמעתי נפלאות ע"ד אהבת התורה ולומדיה של אנשי העיר ההיא, אשר מלחמם לפיהם יתנו לפרושים הלומדים. המה ירעבו ויצמאו — והלומדים שבעים. הלומדים לפני ה' — לחמם ניתן ומימיהם נאמנים ולא יחסר הנר להאיר והעצים להחם. את כל אלה יתנו האנשים הטובים האלה, לא יבקשו נדבות, לא ישלחו משולחים, לא ישמיעו על השקלים ולא ירעישו ארץ ושמים. לעיר הקטנה הזאת — לפעמים נתאספו כחמש מאות לומדים. והעיר הזאת נשרפה.

ואנחנו כלנו חיבים בכבודה ובבנינה מחדש. בעת אשר איישישוק היתה בשלותה לא בקשו מאומה מאת הקהל הקדוש להחזקת התורה. הם בעצמם החזיקו את התורה אולי בעד רבבות מאחינו. ועתה כי נשרפה העיר, עלינו כלנו מוטל החוב להחזיקם. ישובו ויבנו את בתיהם! יבנו את האכסניא לתורה!

השרפה הגדולה

"המליץ" — 14 ספטמבר 1896.

4 חדשים חלפו עברו מאז נשמע קול עירנו — אכסניא של תורה — לעורר רחמים בלב אחינו הרחמנים. עוד רבה המהפכה וההרס גדול. יותר מכל גדלה הדאגה לבתי המדרש, אשר אין לאל ידינו אנשי העיר, לגמרם בשום אפן בעולם... הן אנשי שם גאוני הארץ מעירנו יצאו. בערך כמאה שנה הוכיחו כתלי בית המדרש, ואחרי אשר חרבה ישיבת וואלאזשין, שארית הפליטה באיישישוק לבדה היתה. גם אחר הנדבות הנשלחות עוד לא נרפא שבר הבת איישישוק הגדול כים. ומאין יבוא עזרתה אם לא יעמדו לימינה טהורי לב, היודעים להוקיר את סגולות איישישוק וחן ערכה הגדול?

באחרית דברינו מצאנו לנחוץ להודיע לרבים: כי הגאב״ד דעירנו לוקח אחר כבוד לעיר וואלקאווישקי, ע״כ נודיע ונזהיר את כב׳ הרבנים בכל אתר ואתר, כי יכבדו וישבו בביתם ולא יטריחו את עצמם לנסוע איישישקה ע״ד כהונת הרבנות כי נגמר אצלנו, כי רק את הרב אשר נבחר בו, נקראהו ונושיבהו על כסא הרבנות.

נאום חיים בהרב ר׳ משה סטרליצקי
נאום אברהם אפנהיים
נאום בנימין ראטנער
נאום אליהו יצחק דומבלינשקי

מתוך הספר ״מגל אל גל״

למאיר וילקנסקי

...יום השוק היה וכל העיר היתה מלאה גויים ועגלות. עתה מהרו כלם לברוח מן העיר והפריעו בעוברים ושבים... האש היתה מקפצת מגג אל גג... מופיעה ממקומות לא שערנו... בכל קצות העיר אחזה האש ואנשים, נשים וטף רצים בסערות האבק ובשלהבות האש... כל העיר כלה דלקה אחת...כל העיר רבצה או התרוצצה על הדשא שלשפת הנחל. יללה וצוחה

ספרים קדושים נשרפו – ותינוקות של בית רבן. תחת הספסל "שבחדר" התחבאו מפני האש ונשרפו... גם בת אחותי, שהיתה מוטלת בעריסתה. אביה בא במרוצה מחנותו הביתה; שאל בקול רם, מי בבית, ולא נענה; חטף כר בידו – וברח. אהה! הוא לא הציץ בעריסה! הכר ניצל והתינוקת נשרפה...

לאורך הנהר ולרחבי השדות התרוצצו וחפשו נפשות אבודות... פנה הלך היום... האש שקעה. אך אדומים ובוערים היו השמים... עם אור השחר לא נראתה העיר ע"פ האדמה... רק קבוצת בתים ב"רחוב החדש" (רחוב "ראדין" – המער') נשארה לפליטה. בזכותם של האילנות שבגנת בית המרקחת אשר עצרו את האש מבוא שמה... היללות לא פסקו, חפשו את הגופות השרופות... ליד גל העצמות של תינוקות של בית רבן עמדו 7 אמהות, וקול צווחתן פרץ השמימה... התנשאו שלש החורבות של בתי החומה – שני בתי המדרש ובית הכנסת...

עברו ימים אחדים. עגלות עמוסות לחם ובגדים הוסיפו לבוא מקרוב, גם כסף נשלח. גם עורך "המליץ" שלח שלשה רובלים לטובת הנשרפים – גם פרסם מאמר וקול קורא בעתונו לתמוך בעיר זו אשר בכל ימיה תמכה בלומדי תורה. לא נקם ולא נטר!...

לא זכר את אשר עוללו לו, כאשר גורש בחרפה מבית המדרש ומעירנו... (הוא נתפס בקלקלתו כשהוא מעיין בספרי השכלה – המע'.)

התנועה הציונית באיישישוק

יסוד ההסתדרות הציונית

הדי הופעתו של ד״ר הרצל וכנוס הקונגרס הציוני הראשון הגיעו גם עד איישישוק הנדחת אז (ממנה ועד עיר הפלך וילנה היה המרחק 70 ק״מ). ביוזמתו של בנו בכורו של ר׳ אליעזר הדיין, יצחק וילקנסקי (כעת פרופיסור יצחק וולקני, מנהל התחנה לחקר החקלאות ברחובות) נקראה אספת חברים של משכילי העיירה, קוראי ״המליץ״ ו״הצפירה״, שליבם היה ער לאיד עמם וכמה לגאולה. הרעיון הציוני נתקל בהתנגדות חריפה מצד ״בעלי-הבתים״ האדוקים והקנאים, שראו, ככל האדוקים במקומות אחרים, בתנועה הציונית סכנה לדת, והתנגדו ל״דחיקת הקץ״ של אפיקורסי המערב ומשכילי המזרח. אולם צעירים מעטים התאזרו עוז, ובתוך האוירה הדחוסה והקנאית-פרושית של איישישוק של אז, הניחו יסוד להסתדרות הציונית במקום. ומענין הדבר שדוקא מצד ״עמך״—בעלי המלאכה הפשוטים והתמימים, חמי הלב וישרי השכל—קבלו הציונים הראשונים והמעטים תמיכה נלהבת. יהודים אלה נהרו אל אספות הציונים והקשיבו מתוך התלהבות ואמונה לדברים הנשגבים והנפלאים על תחית העם, על המדינה העברית ועל המנהיג הגדול ד״ר הרצל.

מאיר וילקנסקי, בנו הצעיר של ר׳ לייזר הדיין (נודע בארץ בשמו הספרותי מ. אלעזרי), מתאר בספרו ״מגל אל גל״ את יסוד ההסתדרות הציונית באיישישוק וימיה הראשונים במילים אלה:

״...כה עשה אחי בשובו שנית ממקום התורה. הוא התלחש עם אחדים

מחבריו והלכו יחד לבית המרזח של יעקב סצקין (השמות בדויים. המער׳.) איש אמריקה, הם קשטו את כתלי הבית בתמונות ותלו בסיפונו מנורת-ברק. בירכתי הבית העמידו שולחן והניחו עליו ספרים ומחברות. ובאותו ערב התיצב אחי בראש השולחן והכריז, לברק המנורות ובפני קהל ועדה, על ״מדינת היהודים״ בארץ ישראל...

איש יהודי קם וד״ר הרצל שמו — הוא יביא גאולה לעמו. לארצו יביאהו ומדינה ייצור לו. ברשיון תוגרמה וממלכות העולם...

...לא פרש אחי כמגיד את כפות ידיו לארון-הקודש ולקהל. מוריד היה ראשו, בשולחן אחזו ידיו; ובקולו הכבוש דיבר יותר לעצמו. אך פניו נשתלהבו וקולו רוטט. נשתלהבו גם פני אחרים, חרדו גם לבבות אחרים... בהתלהבות נוסדה אגודה ציונית.

...ושוב עומד על הבימה דורש. לא מגיד אלא מטיף. הוא נשלח על ידי, המרכז הציוני הגלילי. הם ידעו לכוון את המטיפים לפי רוח כל עיר ועיר, גם המטיף עמד בטליתו לפני ארון הקודש. עד אפס מקום נתמלא בית המדרש. בא הנוער הציוני באו בעלי המלאכה הציונים; באו סתם יהודים, שרצו לשמוע על צרת ישראל ותשועת ציון. שולחן ארוך הועמד בפתח לפני כל יוצא ובא, כדי להחתימו על שקל ומניה לאחר שיכלה המטיף את דבריו.

נמנעו מלבוא בעלי-הבתים שבעיר ואדוקיה האמיתיים. הם כוונו את בואם בדיוק לשעת תפילת מעריב. אך נתאחרה התפילה בשל דרשת המטיף.

...רטטו בחלל העולם הדברים הנמרצים, הכובשים את הלבבות — ברוב עם ורגש, כבליל יום-כפור, התפללו תפילת מעריב. בדחיקות רבה עברו על פני השולחן שעמד בפתח בית המדרש. הקערה העמוקה שעליו נמלאה מטבעות, לישוב ארץ ישראל, ור׳ אברהם הנאמן, אשר אף הוא התפלל הערב סמוך לפתח, ניגש אל השולחן וקרא: הבו לי שקל!

...נתפלגה עירי... התנגדו כל טובי העיר. התקרבו נערי העיר... התלהבו בעלי המלאכה. שלמה החיט דרש במנין החייטים. אבא הסנדלר

הלהיב את מנין הסנדלרים. הם הביאו את השקלים ואת המניות. הם אמרו: עלה נעלה וגם יכול נוכל!..."

מר זאב שנידר, אחד מראשוני הציונים של עיירתנו, מספר על הימים הראשונים של התנועה הציונית באיישישוק כדברים האלה:

— את ההסתדרות הציונית באיישישוק יסד יצחק וילקנסקי ב-1897, אחרי כינוס הקונגרס הציוני הראשון. לועד הראשון נבחרו: ר׳ טוביה רובינשטין (נודע בשם: "דער יערעמיטשער") יהושוע סלובוצקי, יהודה יעקב סניצקי, ויבדלו לחיים ארוכים צבי לבזובסקי (חי כעת בפתח-תקוה), יצחק וילקנסקי ואנוכי. הרוח החיה בועד ובאגודה היה יצחק וילקנסקי, ששמש כמזכיר. אחרי שנסע לחוץ לארץ להשתלם בלמודים, מלא את מקומו שמואל סניצקי. הפעולות נצטמצמו, כרגיל בשנים הראשונות לציונות המדינית, במכירת שקלים ומניות הבנק הקולוניאלי.

לפעמים היו באים מטיפים ודרשנים מעיר הפלך — וילנה.

יחסם של רוב אנשי העיירה לציונות היה בתחילה עוין ושלילי. האדוקים השתדלו להשמיץ אותנו ולהעליל עלינו עלילות שקר של "דוחקי הקץ" ואפיקורסים. אך חלק גדול מהנוער "הבעל-ביתי" ורוב בעלי המלאכה עמדו לצידנו, ומלחמת הקנאים בנו היתה ללא תועלת. כדוגמא להתלהבות הציונית ששרה אז בעיירתי תשמש העובדה, שבעיירה עניה ולא גדולה כעיירתנו נמכרו 140 מניות של הבנק הציוני. ומחיר המניה היה 10 רובל, סכום גדול מאד בשביל יהודי איישישוקאי!

הקנאים בראותם את הצלחתנו ניסו לגייס את הגאון ה"חפץ חיים", והביאוהו לדרש בגנות הציונים. אך הכל ללא הועיל. רב העיירה, הגאון ר׳ זונדיל הוטנר, שישב ימים ולילות על התורה ועל העבודה, לא רדף אותנו, כי היה כל ימיו, כאיש רך המזג, רחוק מקטטות. אופיני הדבר, כי כאשר בא אליו מאיר-שלום דוביצקי בשאלה, אם מותר לו, כיהודי חרד ואדוק בדתו, לקנות שקל, ענה לו הרב, שמצד התורה אין בזה משום עבירה...

וכה נצטרפו לאגודתנו רבים מלומדי התורה ומחובשי בית המדרש.

ליד האגודה הציונית נוסדה ״חברת ש״ס״. אומרי השעור היו: הרב ר׳ פלטיאל, צבי לבזובסקי ובעיקר יהושוע סלובוצקי. חברים באגודה הציונית היו רק גברים — באישישוק הפרושית-קנאית לא היה עדיין מקום לחברות-נשים. אולם בעבודה המעשית ראינו לפעמים עזרה גם מצד הנשים הציוניות.

בועידת מינסק של ציוני רוסיה, בשנת 1902, השתתף כבא-כוחנו עורך-הדין סניצקי. עם בוא המורה ארכימוביץ, גיסו של ליב רודזין, נוסדה ביזמתו גם אגודת ״פועלי ציון״. בשנות 1904-1905 היתה קימת גם מפלגת ה״בונד״, שהצליחה לרכוש את לבם של בני הנוער העובד בעיירה. ה״בונד״ עמד אז בשיא פעולותיו. השפעתו היתה רבה והשפעתנו על הנוער נחלשה במקצת. המלחמה בין הציונים וה„בונד״ היתה נטושה בעיקר מסביב ל״כיבוש״ הספריה העירונית, היחידה במקום.

בתקופה יותר מאוחרת, קרוב למלחמת העולם הראשונה, פעלו בשטח הציוני בעיקר רפאל נחימוביץ ובוטוִיניק.

כשהתחילו לקום בליטא ה״חדרים המתוקנים״, החלטנו לפתוח גם באיישישוק חדר מתוקן. כמורה הוזמן מר ארכימוביץ. כשנודע הדבר לאדוקים, ״הפכו עולמות״ והתריעו בקולי-קולות על ״הסכנה״ הנשקפת ליהדות. הם אספו אספות, דרשו ברבים וכמעט שהטילו אותנו ״בחרם״.

בראותם שעז רצוננו לפתוח את החדר המתוקן (בלשונם חדר ״מסוכן״) ושגם נרשמו כבר תלמידים, הבהילו את הגאון ״חפץ חיים״ מראדון הסמוכה, שהוא ישפיע עלינו לבטל את תכניתנו הרעה והמסוכנת.

ר׳ ישראל מאיר הכהן בא. קראו אותי ואת מאיר קיוצבסקי אל הרב, ו״החפץ חיים״ החל לדבר על ליבנו, שנבטל את תכניתנו. כשנוכח לדעת, שאנו עומדים במרינו, פרץ בבכי. הדבר הזה השפיע על מאיר קיוצבסקי והוא הבטיח להסתלק מן הענין. אך אני עמדתי בסרובי, ״והחדר המתוקן״ נפתח לחרדת לב הקנאים ויהי לעובדה. בדירות שונות ובהפסקות התקיים החדר המתוקן עד שנוסד בית הספר העברי המודרני, אחר מלחמת העולם הראשונה.

ה״אגודה רק עברית״

פעולה מיוחדת במינה היתה העבודה בשטח הפצת הלשון העברית בין תינוקות של בית רבן. ביזמתה של שרה וילקנסקי (יושבת כעת ברעננה), בת הדיין ר׳ לייזר, נוסדה (בשנת 1905/6) בעיירה אגודה ״רק עברית״, בה השתתפו ילדות מגיל 6 ומעלה. עיקר תפקידן של ״החברות״ היה לדבר ביניהן אך ורק עברית. בעד כל מלה לא עברית, שהוציאו הילדות מפיהן, היו נקנסות בתשלום קופיקה (אגורה) לקופת האגודה. מדי ערב בערב היו הילדות מתכנסות בצוותא והמדריכה שרה (ואהר עלותה ארצה אחיותיה: אסתר ולאה ז״ל) היו קוראות בפניהן ספורים, מספרות להן על א״י ועל התנועה הציונית, היו מקנות להן את השירים הלאומיים המעטים, שהופיעו אז ברחוב העברי (״התקוה״, ״מקום שם ארזים״, ״חושו, אחים, חושו״ ואחרים). מזמן לזמן היו גם עורכים ״נשפים״ פומביים בשביל הורי הילדות וקרוביהן; היו מעלות הצגות קטנות, דקלומים, שירה במקהלה וכיוצא באלה. אגודה זאת הניחה את היסוד לתנועה העברית בעיירה. הלשון העברית היתה מאז לנחלת הרבים, והיא נשארה בתקפה עד הזמן האחרון.

בזמן מלחמת העולם הראשונה באה הפסקה זמנית בפעולות האגודה. האגודה ״רק עברית״ חידשה את ימיה כקדם תיכף עם גיבוש החיים בזמן הכיבוש הגרמני. בראשית שנת 1916 חזרה לאיישישוק שרה רובינשטיין, בתו של ר׳ טוביה (״דער יערעמעצער״), שהיתה בילדותה חברה באגודה זו, והיא החלה בהקמתה מחדש. בערך לאחר שנה בא לאיישישוק גם שאול קליקו, שהתחיל לפעול בשטח הפצת השפה העברית, ואז גדלה האגודה והקיפה כמעט את כל הנוער הלומד היהודי במקום. באגודה המחודשת נתקבלו גם נערים כחברים.

ביזמתו של שאול קליקו נוסדה אגודת מדברי עברית בשם ״המרכז״ גם לנוער יותר מבוגר. נפתח מועדון (בבית אליהו בסטונסקי), שבו היו

מתאספים כמעט כל בני הנוער ערב-ערב ומבלים את שעותיהם הפנויות בקריאת עתונים, משחקים ושומעים הרצאות על נושאים ציוניים וספרותיים.

תנועות־נוער ציוניות

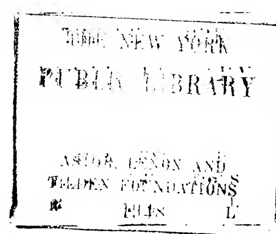
אחרי מלחמת-העולם הראשונה עבר מרכז-הכובד של העבודה הציונית בעיירה לידי הדור הצעיר. בשנת 1920 נוסדה באיישישוק, ביוזמתו של שאול קליקו ובהשתתפותם הפעילה של הצעירים פייקובסקי ודזמברובסקי מפלגת ״פועלי-ציון״, שהקיפה את רוב-רובו של הנוער העובד בעיירה ושל בחורי הישיבה ה״מתפקרים״. אולם מפלגה זו לא האריכה ימים — לאחר, שהחברים הפעילים עזבו את איישישוק, נתפרדה החבילה, ואת מקומה ירשו תנועות-הנוער הציוניות השונות.

בשנים 1921-1919 פעלה אגודת הנוער ״חרות ותחיה״, שהקיפה את רוב הנוער ה״בעל-ביתי״ שבעיירה. ראשי האגודה הזאת היו שלום סוננזון, שאול שניידר, רחל ופרץ קליקו, זאב קגנוביץ, מרדכי לבזובסקי, שלמה קיוצבסקי ועוד. בשביל הנוער היותר צעיר בגיל 14-10 התקימה אגודת ״פרחי-ציון״ ובשנות 1923-1922 הקלוב ע״ש ברנר, שנוסד ע״י ש. שניידר ופ. קליקו. בשנת 1924 נוסדה ע״י שני האחרונים הסתדרות ״השומר הצעיר״, שהתקימה עד 1939. אולם לשיא פעולתה ופריחתה הגיעה התנועה הציונית בשנים 1926-1925 עם גידול העליה הגדולה לארץ ישראל, בשנות שלטונו של המיניסטר הפולני גרבסקי, הידוע לשמצה בחיי היהדות הפולנית. תחת מכבש המסים הכבדים, שממשלת גרבסקי הטילה על האוכלוסיה היהודית במדינה ותחת לחץ הגזרות הכלכליות, שתפקידן היה ״לשחרר״ את פולין מהישוב היהודי הגדול, החלה עלית יהודי פולין — ״העליה הרביעית״, ובכל עיר ועיר צצו וקמו הסתדרויות ״החלוץ״.

גם באיישישוק נתארגנה בראשונה הסתדרות ״החלוץ המזרחי״ ע״י יוסף רזניק, פסח קופלמן, פרומה רחל רץ, פרץ קליקו, צפורה לובצקי בסיועם של חברי מרכז ״החלוץ המזרחי״ בוילנה נ. רדונסקי ומונין.

אג׳ודת־הנוער „רק עברית“ בשנת 1917 (נוסדה ע״י שרה וילקנסקי בשנת 1906) באמצע (בעמידה)
שרה רובינשטיין ושאול קאלקו, מדריכי האגודה באותו זמן.

הסתדרות ה״חלוץ המזרחי״ מנתה יותר ממאה חברים מחוגים שונים, ולאו דוקא מחוגי החרדים, ובמשך 2 שנות קיומה הראתה פעילות רבה בשטח ההסברה הציונית-החלוצית ובהכשרה, וזכתה להעלות חברים רבים לארץ ישראל. באחור חדשיים נוסד גם ״החלוץ הכללי״ ע״י אורי רוזובסקי ושמחה קליקו, ״וקנאת סופרים תרבה חכמה״. מלחמת-מפלגות חזקה היתה נטושה כל הזמן בין שתי ההסתדרויות היריבות. אספות וכינוסים, חגיגות ונשפים נערכו למכביר והחיים הצבוריים שוקקו בעוז.

לשם הכשרת החברים לחיי עבודה בארץ נחכרו על ידי שתי ההסתדרויות גינות-ירקות, כדי שהמועמדים לעליה, כלומר כל החברים, יעברו ״קורס״ של עבודה מעשית בשטח החקלאות. ברחובות העיירה נראו לפרקים חלוצים עוברים ברגל או יושבים בעגלות עמוסות שחת, כשחרמשים גדולים על כתפיהם או בידיהם, וארשת שמחה ונצחון מרחפת על פניהם הצעירות והמזיעות.

חלום הנוער היה לקבל רשיון-עליה לארץ, והמעטים שזכו לעלות, לוו ע״י כל חבריהם ובני העיירה, ללא הבדל מפלגה, בנשפים ובתהלוכות, ברקודי ״הורה״ סוערים ובנאומים חוצבי להבות אש מפי ״גבורי הפה״ הידועים שבעיירה.

האנטיציונים המעטים, שרידי הבונד והקומוניסטים, נעלמו מעל הבמה הצבורית וקולם לא נשמע כמעט כלל. הם לא העזו להופיע בגלוי, כי האוירה הכללית היתה ציונית-עברית. בני ״המעמדות הנמוכים״ ו״המוני העמלים״, כלומר, בני בעלי המלאכה, מלאו את שורות הסתדרויות הנוער הציוניות. גם בארגונים הכלכליים כגון: אגודת הסוחרים, אגודת בעלי המלאכה, משלו בכיפה הציונים, ואין מוחה.

עם הופעת ה״בית״ר״ בעולם הציוני הוקם בעיירה קן חזק של ״בית״ר״, ובתקופה יותר מאוחרת גם הסתדרות הצה״ר, שהגיעו לשיא הצלחתן בשנים האחרונות שלפני המלחמה העולמית השניה.

ראשי שתי ההסתדרויות האלה היו: שלמה קיוצבסקי, מאיר שמעון פוליטצקי, דב שליפק ואחרים.

גם החיים התרבותיים פיכו בעוז. בית הספר העברי הלך והתפתח למרות לבטיו הקשים. נערכו הצגות בעברית ובאידית ע״י כוחות מקומיים או שחקנים מבחוץ. הנוער לא ראה לפניו שום עתיד בשבילו בפולין הוא חלם על ארץ ישראל והתכונן לרגע, בו יזכה להגיע לשם ולחיות חיי יהודי עצמאי וחפשי...

והנה באה השואה האיומה ושמה קץ לחולמים ולחלומותיהם גם יחד.

הספריה ותיאטרון־החובבים

הספריה הציבורית, שנוסדה עם תחילת התנועה הציונית בעיירה, נהרסה כמעט כולה בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשרוב תושבי העיירה האמידים יותר ואנשי המעשה עזבוה ויצאו לוילנה, מפחד הקוזקים הרוסים בשלהי דקיטא שנת 1915.

לאחר כיבוש איישישוק ע״י הגרמנים ב-1915 חזרו רוב הפליטים לעיירה ובתוכם גם רבים מיהודי הסביבה. כידוע, נהגו גם אבותיהם של הנאצים לא בחיבה יתרה ביהודים, אולם לשבחם יש להגיד, שבחיי התרבות והחברה כמעט שלא התערבו. זכות עמדה לה לאיישישוק בתקופה זו, שבראשה עמד יהודי נאור ופיקח, איש המעשה ובעל חוש חברתי מובהק, ר׳ מאיר קיוצבסקי, שהפקידות הגרמנית הטתה לו חסד, ולכן הצליח להכניס את חייה הכלכליים והציבוריים של איישישוק למסלולם הרגיל.

ביזמתו נוסד אז ה״קומיטט״, שעיקר תפקידו היה הדאגה לחלוקה צודקת של מנות הלחם והתבואה, שהונהגה ע״י הגרמנים. וכן של הבגדים, שהחלו להגיע אח״כ מארצות הברית בשביל היהודים.

נוסד גם בית-תמחוי לעניי העיר. הרוח החיה ב״קומיטט״ ומוציא החלטותיה לפועל היה הצעיר שמואל קליקו, הי״ד. בידיו היו מרוכזות כל הפעולות והוא היה היוצא והבא לפני העדה לעניני ה״צדקה״ והתמיכות השונות, שהגיעו מבית ומבחוץ.

והיות שהעלם הזה היה גם אוהב ספר, התחיל — כבר בימים הראשונים

לשובו מוילנה—להקדיש מזמנו ומכוחו לארגון הספריה הציבורית שנחרבה. הוא ובנימין צ׳ורני עברו מבית לבית ואספו את הספרים הבודדים, שרידי הספריה הקודמת, ובספרים מעטים אלה הניחו את היסוד לספריה הציבורית המחודשת. הספריה היתה בזמן ההוא ״מיצרך-חיים״ ראשוני, שהרי לפי פקודת הגרמנים היתה מותרת ההליכה ברחובות רק עד תשע-עשר בערב, והנוער היה נידון לשבת בערבים בבית. ומה טוב יותר לאדם צעיר במקרה כזה מאשר הקריאה?

נעשו מפעלים להרחבת הספריה ע״י נדבות-ספרים וכספים, הגרלות וכו׳. אולם קומץ הספרים לא יכול היה להשביע את תאבון הקוראים, שנתרבו מיום ליום. אז נעשתה פעולה ״גדולה״ לרכישת ספרים ע״י עריכת הצגות, שהכנסותיהן היו מוקדשות למטרה זו.

המורה שרה פינון (לא מבנות המקום) ארגנה ״להקה״ דרמתית, והוצג המחזה הידוע של גורדין ״חאסיע די יתומה״.

התיאטרון, הבימה והמסך, הספסלים וכדומה (כמו בכל תיאטרון ״ראוי לשמו״) סודר באורוותו של אריה ליב סוחר הסוסים ברחוב ראדון. כל העבודה של סידור הבימה, הספסלים וכו׳ נעשתה כמובן בהתנדבות ע״י חובבי התיאטרון ואוהדי הספריה.

לשיבחם של הגרמנים יש לקבוע, כי הם תמכו ביד רחבה במפעל זה, הן במתן החומרים הדרושים והן בקניות כרטיסים ״יקרים״.

בלהקה השתתפו בין היתר: פרומה רחל כץ, שמואל חיים גרוס, שאול קליקו, בנימין צ׳ורני ובתקופה יותר מאוחרת יוסף מיכלובסקי, שינה קצנלבויגן ואחרים. לאחר ששרה פינון עזבה את איישישוק, עמד בראש הלהקה שאול קליקו ואחריו יוסף מיכלובסקי. להצגותיו של התיאטרון האיישישקאי היו באים אורחים גם מהעיירות הקרובות.

בשנת 1918 הונח היסוד לספריה עברית נפרדת. עם ריבוי קוראי עברית, כתוצאה מהפצת השפה העברית בעיירה ע״י האגודות הציוניות ושעורי הערב, גדלה מאד הדרישה לספרים עבריים, ומכיון שהספריה הכללית דאגה יותר לרכישת ספרים באידית, נערכה הצגה מיוחדת (״דער אינט-

עליגענט" לפ. הירשבין) ובכסף ההכנסה, שהגיע אז למאות אחדות של מרקים גרמניים, נרכשו ספרים עבריים.

אמנם מאיר קיוצבסקי דרש להקדיש את הכנסת הנשף לטובת חולי הטיפוס העניים (באותו זמן פרצה מגפת הטיפוס בעיירה, שהפילה במשך שנה אחת כמאה חללים), אבל הצעירים התנגדו לזה בכל כחם, בטענם שהדאגה לחולים עניים מוטלת על ראשי העדה. נוצרו "צדדים", כרגיל במקרים כאלה, ואולם הענין נסתיים בכי טוב, — לאחר ששליחת הצעירים חיה׳לה סטרליצקי (כעת בארץ) הספיקה בינתים להגיע לוילנה עם הכסף ולקנות את הספרים ולשלחן לעיירה, ראו את עצמם "הזקנים" אנוסים להתחשב בעובדה קימת, והשלום הושכן כמקודם.

הספריה הציבורית, שבזמנים מאוחרים יותר מנתה כמה אלפים ספרים באידית ובעברית, תפסה מקום חשוב מאד בחייה הצבוריים של הנוער בעיירה, ושמשה "עמדה" חשובה, שעל כיבושה נלחמו כל השנים ה"אידי-שיסטים" וה"עבריים".

גם להקת החובבים הוסיפה להתקיים ולהציג מחזות והצגות רבות ושונות. מאוחר יותר קמו גם ליד הסתדרויות הנוער הציוניות חוגים דרמטיים, שהציגו מערכונים ומחזות גם בשפה העברית.

ועד המועדון לבני־הנוער ע״ש י. ח. ב ר נ ר באיישישוק בשנת 1923.

ועד „החלוץ הצעיר" באיישישוק בשנת תרפ״ה (1925).

המצב הכלכלי

במה עסקו יהודי העיירה? בימים קדומים היו יהודי העיירה עוסקים במיוחד במסחר ואולם רבים מהם היו עובדי אדמה. ליהודי העיירה היו שייכים שדות רחבי-ידים, שהשתרעו הרחק מאחרי נהר וירשוקי. אך בימי ניקולי הראשון, צורר היהודים, נלקחו רוב השדות מידי היהודים וחולקו בין ה״גויים״ תושבי העיירה. ואלה בנו בתים, נטעו עצים ויהיו לגבול בין אדמותיהם ואדמות היהודים, שעוד נשארו בידיהם. וכך נוצר ״רחוב החזירים״ (״סְוִינַאיָא־אוּלִיצַא״), שהקיף את רחובות היהודים ממערב ומדרום.

תושבי העיירה התיחסו בעיקר לכמה משפחות ראשיות (משפחת האָשֶרוֹבִיצִים, שימשלביץ, קַבַּצניק ועוד), שלהן היו שייכות רוב הבתים, השדות והגנים שבמערב העיירה ובדרומה. בגינות הירקות זרעו תפוחי-אדמה, מלפפונים, סלק, גזר וכו׳, וזה הספיק לא רק לצורכי היהודים לכל השנה, אלא גם נשאר עודף רב למכירה בימות השוק. לרוב בעלי הבתים היו פרות או עזים, שרעו בשדה-המרעה הציבורי ע״י הכפר ״דומבְּלֶיה״. אך ״גויי״ העיירה התנכלו תמיד לגזלו מידי היהודים. התחילה פרשה ארוכה של משפטים, שנמשכה עשרות בשנים. פעם זכו היהודים ופעם הגויים. המשפטים האלה רוקנו את קופת הקהל, אך היהודים לא רצו לוותר על ״שארית הפליטה״ מאדמותיהם הרבות, שהיו שייכות להם לפנים. רק כשבא השלטון הפולני הצליחו העירונים הפולנים ״לזכות״ במשפט וכל האדמה הזאת עברה לרשותם. אז שכר ועד הקהילה כר-מרעה אחר, ע״י טחנת המים ברחוב הטחנה, ע״ש הקהילה, ושם רעו פרות היהודים ועזיהם ואין מחריד.

היהודים עסקו בחנונות, ברוכלות ובמסחר הסוסים והעורות. במרכז העיירה עמדו טורי חנויות ("ריאד-קראמען") שמצד המזרח פנו לשוק הכללי, ושם היו חנויות האריגים והגלנטריה. בצדם המערבי פנו לשוק-הסוסים, ושם היו חנויות הברזל והצבעים. בצדם הצפוני והדרומי נמצאו חנויות הסדקית.

ביום החמישי היה יום השוק, יום הפדיון הגדול, שלו ציפו בכליון עינים כל השבוע החנונים ובעלי המלאכה, שפרנסתם היתה תלויה בגויים, כגון: הכובענים, הנפחים, האופים, הירקנים, מוכרי הבדים ודומיהם. מכל הסביבה היו באות עגלות איכרים למאות, שמילאו את ככר השוק הגדול והסמטאות הסמוכות, לאין מעבר. בפדיון יום זה התפרנסה העיירה כל השבוע. ביום ששי היו יוצאים החנונים ובעלי המלאכה לגבות את החובות מבעלי חובותיהם ולסדר את החשבונות. במשך ימי השבוע האחרים (חוץ מיום ראשון) לא נראתה כמעט רגל "גוי" בשוק. ואם הופיע איזה איכר היו מתנפלים עליו החנונים, וכל אחד מושכו בחלקת לשונו ובדברי פיתויים וגם, פשוטו כמשמעו, בידיו ובמעילו, להקנות לו "מציאות", שרק בחנותו ימצאן. ארבע פעמים בשנה היה מתאסף יריד, אליו היו באים איכרים גם מהמחוזות האחרים, בעיקר סוחרי סוסים וחזירים, וכמובן גם גונבי סוסים שמספרם לא היה קטן.

בעיירה היו קיימים בתי-בורסקי גדולים, שהיו בעיקר נחלת "הקַבְּצניקים" ושם עיבדו את סוגי העור הפשוטים והזולים לאיכרים ועדינים יותר ליהודים או ששלחום לעיר. את הסחורה הדרושה לחנונים ובעלי המלאכה היו מביאים עגלונים מהעיר. ביום ראשון בבקר היתה יוצאת שיירת עגלות כ-12—15 במספר, ועליהן מתוצרת העיירה: עורות, אוזים ותרנגולות, פשתה וזיפי חזיר וכו', ועל השקים המלאים יושבים להם חנונים, ופניהם מועדות לעיר הפלך — לוילנה.

ביום הרביעי אחר הצהרים היו העגלות חוזרות עמוסות כל טוב מתוצרת העיר הגדולה — ליום השוק. וליל יום ד', אור ליום ה', היה "ליל השמורים" — ליל עבודה קשה, לסדר את הסחורה על האצטבות, להכין את התבות וכו'.

בסוף המאה שחלפה היה בעיירה גם בית חרושת ממש, שהעסיק כמאה פועלים ובעיקר פועלות. זה היה בית חרושת לגפרורים של יוסף סְטַלֶבִּיץ, ושהתקיים כמה עשרות שנים, בו מצאו את פרנסתן עשרות משפחות, ובחורות ישראל אספו להן את דמי הנדוניא שלהן.

בראשונה היו מציתים את הגפרורים בכותל, בסולית הנעלים; אחר כך החלו להכין גפרורים,שאפשר היה להציתם בציפוי הקופסה, כמו עכשיו. כשהממשלה הרוסית הטילה מכס גבוה על הגפרורים עד כדי חמשים אחוז מההכנסה, לא יכול בית החרושת להחזיק מעמד ונאלץ להיסגר.

לעזרת מיעוטי היכולת שבין החנונים ובעלי המלאכה נוסדה "קופת גמילות-חסד", שהלוותה רובלים אחדים לנזקקים, בלי ריבית ועל משכון, וכן מעין "קופת חולים" עממית.

בעניני "גמילות חסד" טיפל ר' אליהו אייזיק דומבליאנסקי. היתה זאת קופה פרטית בהחלט, אלא שלא היה מתן שכרה בצידה. ר' אליהו אייזיק היה מלווה לכוֹל סכומים לא גדולים, והיה מקבל "משכון" על ההלואה. שנים רבות היה מחכה לתשלום החוב, ורק לאחר כמה וכמה התראות היה מוכר את המשכון "במכירה פומבית".

עם מותו, והוא אז ישיש בן מאה וחמש (כך אמרו בעיירה), נתפרדה החבילה, ומוסד "גמילות חסד" מיסודו של ר' אליהו אייזיק נתפרק.

לא כך היתה הקופה השניה—קופת חולים, שמתפקידה היה לתמוך בדמי-רפואה לחולים עניים בעיירה. אף קופה זו קמה ביוזמתו של יהודי אחד, ר' בנימין לבית קגנוביץ, שהיה נקרא בפי יהודי העיירה בשם "בנימין דער קאפעליושניק". הוא היה נושא תמיד את "הקופה" בשקיק על צווארו. ההון העצמי של הקופה נתהווה מכסף הנדבות, ששלשלו נשות ישראל, לפני הדלקת הנרות בערבי שבתות ובמועדים, לתוך הקופסות המיועדות לכך. פעמיים בשנה היה בא ר' בנימין ומריק את הקופסות. וכך היה ההון הולך וגדל... נאמני הקופה היו: ר' משה סְטְרֶלֶצְקִי ואחריו ר' מאיר שלום דוביצקי ואחרים.

ב-1909 נוסד, ביזמת ר' מאיר קיוֹצֶבְסְקִי והירשל רֶמְז, ויבדלו לחיים ר'

זאב שנֵידֶר וצבי לַבזוֹבְסקי, בַּנק. כל חבר הכניס פקדון סכום כסף מסוים, וכך נוצר ההון העצמי של הבנק שהלך והתפתח. נוספו חברים חדשים, אח״כ נתקבלו גם מחברת ״יקא״ 2.000 רובל וב-1914 הגיע כבר האשראי שלו ל-15.000 רובל. מזכיר הבנק היה בראשונה מאיר סֶניצקי, אחר כך מיכאל וילנסקי ז״ל ואחריו במשך הרבה שנים חיים מרדכי פוּצְ׳נְקו.

בעשר השנים האחרונות לפני חורבן העיירה הוקמו גם כמה מפעלים כלכליים גדולים, ביניהם תחנת הקמח ותחנת החשמל של הָאחים קִיוּצֶבסקי, והעיירה הוארה באור חשמל. נוצרו גם ארגונים כלכליים, שהושיטו עזרה ארגונית והמרית לחבריהם ועזרו הרבה להתפתחותה של העיירה.

הראשון במעלה ובזמן בין הארגונים הכלכליים בעיירה היתה אגודת הסוחרים. אגודה זו, שרוב החנונים והסוחרים השתייכו אליה, נוסדה בשנת 1919 עם בוא השלטון הפולני. הגורם העיקרי היה — יחסם העוין של השלטונות הפולניים אל המסחר היהודי ושאיפתם לדחוק את רגלי היהודים מענפי כלכלה אלה. לשם כך השתמשו במכבש-המסים, שהלך וכבד משנה לשנה ״ובתקנות״ מתקנות שונות, שתפקידן העיקרי היה להכביד על חיי החנוני והסוחר היהודי. כנגד המזימות האלה נאלצו היהודים להתאגד, כדי להתגבר בכוחות משותפים על הקשיים המרובים שנוצרו ע״י הממשלה. מתפקידה של אגודת הסוחרים היה: ליצור אשראי לחנונים הנזקקים, להסביר להם את החוקים והתקנות המרובות, שנתחדשו לבקרים, ולתת לחנונים את העזרה המשפטית בעת הצורך נגד כל אותם ה״מבקרים״ ו״האינספקטורים״ שחפשו כל מיני תואנות, כדי להטיל קנסות כספיים כבדים בעד כל ״חטא״ ועברה על חוקי המסחר.

אגודה זו נוסדה ע״י חנונים אחדים ובראשם מר זאב שנידר, ששימש גם יושב-ראש ראשון שלה עד עלותו ארצה בשנת 1924 (גר כעת בראשון-לציון). אחריו שימשו כיושבי ראש דב קיוּצבסקי, יוסף וַידֶנבֶרג ואחרים. מזכיר האגודה עד יומה האחרון ו״הרוח החיה״ בה היה בנימין צ׳ורני.

כדוגמת החנונים, שהצליחו להתארגן ולהקל על מלחמת הקיום שלהם, ניסו לבסוף גם בעלי המלאכה להתארגן.

אגודת בעלי המלאכה

בניגוד לכמה עיירות קטנות אחרות היתה איישישוק גם עיר מלאכה ותעשיה יהודית. בעלי מלאכה יהודים ישבו באיישישוק עוד בתקופות הקדומות ביותר. תעיד על עובדה זו ריבוי "המנינים" של "פועלי-צדק" שונים: מנין החיטים, מנין הסנדלרים, המנין המעורב, שאף חבריו היו ברובם בעלי מלאכה: נגרים, נפחים, קדרים וכיוצא באלה.

במנינים האלה עלה מספר המתפללים למאות. אין בידנו מספרים מדויקים על התקופות שעברו, אולם בראשית המאה הזאת היוו בעלי המלאכה ואנשי העמל בערך כשליש מכל האוכלוסיה היהודית בעיירה, ומספרם הלך הלוך ורב. עובדה זו היא שגרמה אחר כך, שגם התנועה הסוציאליסטית היהודית, "הבונד", היתה חזקה מאד באיישישוק. בשנת 1905 מנתה למעלה ממאה חברים ביחוד אנשים צעירים, שהרי "הזקנים" נמנו על "נותני העבודה" ולא נתקבלו ל"בונד", גם אילו רצו בכך. ולא לבד ב"בונד", אלא גם בתנועות סוציאליסטיות אחרות, כגון פועלי-ציון ואחרי כן ב-ס.ס. היו חברים מחוגי בעלי מלאכה (תפרים, שענים וכיוצא באלה "בעלי מלאכות נקיות").

אחרי כשלונות ונסיונות שעלו בתוהו, הצליחו בעלי-המלאכה, בעלי הכרה וחוש חברתי מפותח יותר, ליצור ב-1924 "אגודת בעלי מלאכה", שהכניסה במסגרת הארגונית הזאת את רובם של בעלי המלאכה בעיירה והביאה להם תועלת רבה.

ואף כאן היתה יד-הממשלה הכבדה מניע ראשון. הממשלה הפולנית האנטישמית נסתה לדחוק את רגלי האומן היהודי ולהכביד עליו את החיים. כשנוכחה לדעת, שבמסים כבדים ותקנות שרירותיות לא תפחיד את האומן היהודי, המציאה את חוק "תעודת האומן".

הממשלה החליטה (במסוה הדאגה למומחיות האומן) להטיל על כל אומן להיבחן ולהוכיח את יכולתו הטכנית וידיעותיו במקצוע, ונוסף על כך — את ידיעת הלשון הפולנית. בעלי מלאכה יהודיים, שהזדקנו במלאכתם,

הוצרכו להוכיח לפקידים האנטישמיים, שאמנם יודעים הם את מלאכתם. כאן נפתח כר נרחב למעשי שוחד, סחיטות ונגישות מצד ה״בוחנים״. בעיקר היתה גדולה צרת ״הפולנית״. האומנים היהודים נדרשו להוכיח שהם יודעים קרוא וכתוב בשפה הפולנית — שפת המדינה, דבר שרוב האומנים הזקנים והמזדקנים לא ידעו. אגודת בעלי המלאכה נחלצה כאן לעזרת חבריה וקרעה את רוע גזר הדין של ״בוחנים״ רשעים ובורים, והצליחה בהרבה מקרים לקיים את פרנסת חבריה בידם, בהוכיחה שהנפסלים מטעם הבוחנים, הם בעלי מקצוע מומחים וראויים לקבלת ״תעודת אומן״.

מארגני הצבור הזה, שמספרו הגיע ל-180 משפחות בערך היו: יהודה ליב סולוֹמְיַנְסְקִי השען, אֶלְצִיק הסַפר, קרֶמִין החיט ועוד. עצם הדבר שהצליחו לארגן את החומר האנושי הקשה לארגון, במסגרת ארגונית אחת ולהרגילו לחיי ציבור — וכך גם הועילו להרים את קרנו בעיניו הוא ובעיני הצבור כולו — עצם הדבר הזה — ברכה רבה היתה בו.

מקצת מספרים על המסחר והמלאכה בעיירה

בשנים האחרונות שלפני המלחמה האחרונה החל המשבר הכלכלי לתת את אותותיו הראשונים, שהנפגעים ממנו היו החנונים ובעלי המלאכה.

המסחר היה, כאמור, תלוי באיכרי הסביבה, שהיו מביאים את תוצרתם למכירה וקונים את הדרוש להם ביום השוק — ביום חמישי — או ב-4 הירידים שהתקיימו בשנה. אולם בשנות השלושים למאה הנוכחית רבו בכפרים החנויות הנוצריות, שהחלו להתחרות בהצלחה רבה בחנונים היהודים, היות והם שלמו מסים הרבה פחות מאשר החנונים היהודים. נוסף על כך נתרחבה רשת הצרכניות החקלאיות בסיוע הממשלה, והאיכר לא נזקק שוב לחנוני היהודי, וכן נתקפחה פרנסת משפחות יהודיות רבות.

לפי המספרים הסטטיסטיים של שנת 1936 התפרנסו באיישישוק

ממסחר וחנונות 792 נפשות. מספר החנויות הגיע ל-106, וביניהן היו חנויות שכל הונן הגיע לכמה עשרות זהובים.

חנויות של יהודים ושל נוצרים

הסוג	1925 יהודים	1925 נוצרים	1935 יהודים	1935 נוצרים
מכולת	51	1	31	4
אריגים	22	—	11	—
נעלים וגלנטריה	11	—	16	—
מסעדות ובתי-מרזח	13	—	15	5
בגדים מוכנים	4	—	7	—
בתי-מרקחת	4	1	3	1
עור	5	—	6	1
ברזל	8	—	6	—
שונות	12	—	11	—
ס"ה	130	2	106	11

המספרים האלה מראים, שהנוצרים החלו לאט-לאט להידחק ל"פרנסות" היהודים ומספר החנויות שלהם גדל מ-2 בשנת 1925 ל-11 בשנת 1935, בה בשעה שמספר החנויות של היהודים קטן ב-24 במשך 10 השנים האחרונות. ההתחרות היתה גדולה מאד והרוַח פעוט.

המלאכה

(23 סוגי מלאכה שונים)

עסקו במלאכה 332 משפחות. מהן: 139 יהודים; שוליות — 55. ביחד 194 יהודים. נוצרים: בעלי מלאכה 88; שוליות — 50. ביחד 138 נוצרים. מהם עסקו בסנדלרות: 51 יהודים — 57 נוצרים. בחיטות: 63 יהודים — 19 נוצרים. עושי אופנים, תיבות, נגרות: 22 יהודים — 8 נוצרים.

חוסר העבודה היה גדול גם "בעונות הבוערות". מחוסרי העבודה היהודים לא קבלו סיוע ותמיכה מן הממשלה כפועלים מחוסרי עבודה שבין הנוצרים.

האגודה המקצועית של הפועלים

מספר הפועלים באיישישוק היה באפן יחסי לא רב. רובם היו חברי הסתדרות ״החלוץ הכללי״ ו״המזרחי״ שבעיירה. המועט שבהם, שהיו קרובים בדעותיהם ובהשקפותיהם ל״בונד״ ולקומוניזם, נתארגנו באגודה המקצועית של הפועלים ללא חלוקה למקצועות. מארגנם היה זאב כץ — אדם מחוסר שווי משקל נפשי, שעבר ממפלגה למפלגה ללא מוסר כליות. התחיל כציוני נלהב וגם עלה ארצה, אולם חזר מהרה והפך לקומוניסט. עבד אצל הבולשת הפולנית, היה יידישיסט נלהב ויודע עברית. בכח דברנותו ובמרצו הצליח לארגן את קומץ הפועלים ב״אגודה מקצועית״ ולהלחם את ״מלחמת המעמדות״ ״במעבידים הבורגנים״, באי-כח ״הרכוש״ בעיירה, החיטים והסנדלרים, שלחמו את מלחמת קיומם הקשה בכל כוחותיהם והעסיקו פועל אחד או שנים בבית מלאכתם.

אגודה זו שמשה מסוה לקומוניסטים וליידישיסטים, שהיו מעוט מבוטל בעיירה הציונית. את מלחמתם בציונות בטאו בהתנגדותם להנהלה הציונית של הספריה הכללית שבעיירה. ספריה ציבורית זו שמשה סלע מחלוקת ושטח-מלחמה תמידי בין שני המחנות; ה״עברים״ ו״היידישיסטים״. לא פעם נגמרו אספות הבחירות של הנהלת הספריה במהלומות ובמכות. לא חולצה אחת נקרעה ולא חוטם אחד זב דם כתוצאה ״ממלחמת השפות״ מסביב לספריה. מהו אחוז הכספים שיש להקדיש לקנית ספרים עבריים? —זו היתה הבעיה ״הקשה והכאובה״, שמסביבה התנהלו ״מלחמות״ רבות-שנים. ״מלחמה כבדה, רבת מזימות ובעלת אסטרטגיה״ התנהלה מסביב לענין ״הגדול והנכבד״ — מי ייבחר כיושב ראש ההנהלה: יו״ר ציוני או יידישיסט? ואם כי התוצאות היו ידועות מראש, כי רוב הקוראים הלא היו חברי ההסתדרויות הציוניות השונות, לא גרע הדבר ולא כלום מלהט המלחמה. זו היתה מלחמת דעות, ועליה ייהרג ואל יעבור צעיר יהודי נלהב ותמים — אז בתוככי עיירה יהודית מלפני החורבן הנורא!

חורבן
איישישוק

"...כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם
וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו..."
("דברים" לב, מג)

לפני הרעש...

אחרי שחבל וילנה ״נספח״ לליטא ב-1939, נמצאה איישישוק שבמדינת ליטא רחוקה מהגבול הרוסי-ליטאי רק קילומטרים אחדים. היא נהפכה למקום מעבר-ראשי להמוני הפליטים היהודים, שברחו מפולין הכבושה ע״י הרוסים והגרמנים לליטא המדינה ״החפשית״ עדיין, ושהיתה אז מרכז התנועה הציונית-העברית ויתר התנועות החברתיות היהודיות. כוח המשיכה העיקרי היתה הבירה החדשה של ליטא המורחבת – וילנה – ירושלים דליטא, שממנה היו עוד אפשרויות לעליה לארץ ישראל וליתר הארצות שמעבר לים. וכאן בתקופה זו, תקופת ״בין המלחמות״, מילאה איישישוק, כאמור, תפקיד מרכזי כעיר-מעבר בשביל אלפי הפליטים.

אנו מביאים להלן ספורי שלשה אנשים, שגורלם גרם להם למצוא מקלט זמני באיישישוק יחד עם המוני הפליטים האחרונים. פיהם מלא שבח ותהלה ליהודי איישישוק על יד-האחים, שהושיטו לעזרת מוכי הגורל האלה, ועל היחס הלבבי והאהבה היהודית, בהם אפפו את אחיהם האומללים.

יהודי איישישוק ידעו להתעלות בימים קשים אלה ולהוכיח שאמנם ״רחמנים בני רחמנים הם״, ולהעמיד לרשות הפליטים לא רק אמצעים כספיים להמשכת נסיעתם לוילנה ולקובנה, לא רק לסדר להם ״ניירות כשרים״, אלא יצרו מסביבם אוירה חמה ולבבית, והיא שעודדה וחיזקה את לבות הפליטים ונסכה טיפת תנחומים והרגעה בכוס היגונים שלהם.

עמידתם הנפלאה של בני עיירתנו ביחס לאחיהם האומללים, תשמש מצבת זכרון חיה בלבות אלפי הפליטים, שזכו להפגש אתם ותעורר רגשי גאוה והוקרה בלבותינו אנו – שנשארנו בחיים.

מ. חודורובסקי

"אל תפחדו, אנו נוציאכם!..."

מיומנו של מתורגמן צבאי (קטע)

שנת 1939

... פולין נתמוטטה עוד לפני חדשים מספר. חלקה המזרחי "שוחרר" מחופש-דבור, חופש תנועה, חופש עתונות ואף מ...אוכל ולבוש. החלו רדיפות על הציונים... גוברת התשוקה לברוח ומתרבות כל מיני תכניות לעבור תחום וגבול, ים ויבשת, כדי להגיע לחופי הארץ, שעליה חלמנו מימי הנעורים.

...נשארה דרך אחת ויחידה: וילנה. אמנם גם שם הסיכויים קלושים אך האסיר מנסה לברוח אפילו דרך סדק, שכמעט אינו נראה לעין. הגבול הבילורוסי-ליטאי סגור ומסוגר. השלטונות הסוביטיים והליטאים הגבירו את משמרות התחום, והסיכויים לעברו הולכים ופוחתים מיום ליום... אכן, אין ברירה. צריך להזדרז, שמא יהיה מאוחר מדי... נתקבצנו יחד בלידה, במרחק כמה עשרות קילומטרים מהגבול. חבורה בת 14 היינו: אשה אחת עם שני ילדים, כַנר שבע ימים עם בנו הצולע. שלש נערות והיתר— בחורים בגיל 20—25.

לילה קר של שלהי 1940: משהנך דורך על השלג הוא מתחיל לחרוק ולהאנק כאילו כוונתו להלשין עליך: "הנה, מבריח גבולות"... הלילה ההוא לא ימוש מזכרוני כל עוד נפשי בקרבי. תשע שעות... בין המיצרים, קפואים...שלוליות, יאור, כפ״ר, קרח, יער... יריות...בכי הילדים ואמם, זקן קפוא ועל ידו בנו בעל-מום, האומלל!... יללות הנערות וקריאת "עמוד". ... לפרברי איישישוק הגיעו רק תשעה...

— "סטוק, פיניגו אירא" — עמוד, היש לך כסף? שאל אותי השוטר הליטאי גבה הקומה, הראשון אשר נתגלה לפני עיני בריפובליקה הליטאית. היה זה הוא, יוסף ש... אשר פתח במשא ומתן עם השוטר הליטאי. הורדנו את שעונינו, אספנו את כל חפצי-הערך שהיו לנו—כסף ליטאי לא היה לנו, ואת הרובלים הסוביטיים סרבו לקבל.

חברי ועד־העזרה באיישישוק.
הועד נוסד בשנים הראשונות לאחר מלחמת־העולם הראשונה בעזרתם ובתמיכתם היעילה של בני־איישישוק בארצות־הברית שבאמריקה. (בשורה הראשונה יושב הא׳ אהרן דן, שליחם של בני איישישוק באמריקה)

ברם, כאשר אך גמרנו עם האחד, והנה מופיעים עוד שוטרים: "פיניגו, פיניגו, פיניגו,". כסף, כסף, כסף. "אין לנו יותר חפצי-ערך, הכל מסרנו לראשון". אין לכם? לקחונו לבית הסוהר האיישישקאי והושיבונו שם בין יתר "הקנדידטים" לעליה ארצה.

בעד שמשות החלונות מציצים עלינו פני יהודי איישישוק, רבים מהם יוצאים מבתיהם, על אף הקור, שמים את פעמיהם לקראתנו, מגישים לנו פת שחרית, מעודדים אותנו ומבטיחים עזרה:

— "אל תפחדו, אנו נוציאכם"...

במשך היום מבקרים אותנו ראשי הקהלה העברית בעיירה. מביאים לנו מזון, לבנים ושוב דברי עידוד בפיהם. מסביב לבית הכלא מתאספים ילדי איישישוק ושואלים אותנו, מה עוד דרוש לנו. זקני העיר נותנים הוראות, משגרים משלחות: ראיון אחר ראיון, אגרות... ערבון... — עד שמוציאים אותנו לחפשי...

כן, היא עמדה במבחן, איישישוק שלנו, ולא לחנם יצאו לה מוניטין של "עיר המקלט לפליטים". כי טובות דברו עליה כל חמשה עשר אלף הפליטים, אשר עברו דרכה. היא נחמה, חממה, עודדה ונתנה צידה לדרך, ולא רק צידה בצורת מזונות, כי אם גם צידה רוחנית: היא הגבירה את הרצון להמשיך... בדרך הנדודים... עד חופי המולדת.

ואם שיחק לך המזל ולא נפלת לידי המשטרה, יכולת לסור, מבלי לשאול, בחשכת הלילה, לכל בית יהודי, וכולם היו פתוחים לפניך לרווחה, את משכבם ואת משכב ילדיהם היו מוסרים לך והיו קמים לחַמם לך תה ולעזור לך ולילדיך.

כזאת היתה איישישוק היקרה.

לכן הרהבתי אז עוז בנפשי בפזמון מיוהד לאיישישוק לאחל לארץ ישראל העברית, שתהיה גם לה איישישוק כזאת בגבולה הצפוני והדרומי.

"גם היא נחרבה, על יהודיה היקרים והלבביים" — מספר לי יוסף איש-שיחי, כשדמעות זולגות מעיניו.

נדפס ב"הבוקר" ת"א בכ"ב אדר תש"ז

שלמה ברנר

"היהודים הלבביים..."

(מפי "גונב־גבולות" ציוני)

אחרי שחבל וילנה נמסר על-ידי הסוביטים למדינת ליטא "העצמאית" נתארגנה פעולת-העברה ענפה של חלוצים מהחלק הסוביטי של פולין, מקום שם היתה אסורה כל פעולה ציונית, לוילנה ולקובנה. בליטא פרחה אז התנועה הציונית על כל זרמיה, ותנועת החלוץ הקיפה המונים.

כשלוצק, עיר מולדתי, עברה לרוסיה, נאלצתי לברוח בגלל ציוניותי לוילנה. מרכז "החלוץ" בוילנה הטיל עלי את התפקיד לארגן את פעולת גניבת-הגבול הליטאי-רוסי של החלוצים מחבל ביאליסטוק-פולסיה. קבלתי את ההצעה ועברתי לעיירה וורוֹנוֹבָה, ששמשה אז מקום פגישה ותחנה סופית לפני גניבת הגבול. בעיירה זו היו יהודים אחדים, שהיו להם קשרים עם איכרים מהימנים, ובשכר 100—150 רובל לאיש היו מעבירים את החלוצים ופליטים אחרים דרך הגבול הליטאי. את הכסף היה האיכר מקבל מהיהודים בוורונובה, רק לאחר שהביא פתקה חתומה בידי ראש הקבוצה, שהגיעו בשלום. כך נמשך הדבר חדשים אחדים בהצלחה עד שגונב הדבר לאזני השלטונות הסוביטיים (באשמת אחינו הקומוניסטים בעיקר), והשמירה על הגבול נעשתה קפדנית יותר. ומי שנתפס בידיהם, נידון ל-15 שנות גלות לסיביר באורח אדמיניסטרטיבי.

הייתי מוכרח כמובן להזהר מאד, כי שמי נודע להם כמארגן הפעולה, והתחילו לעקוב אחרי. יום אחד בשבתי במספרה בוורונובה שמעתי יהודי אחד, כנראה מהקומוניסטים, אומר לשני: הערב נשים קץ לכנופיה הציונית!

מהרתי להתגלח ולצאת כאילו לא שמעתי כלום. מהרתי לשוחט העיירה, שהיה המתַוֵךְ ביני ובין יתר היהודים המעורבים בענין, וסיפרתי לו מה ששמעתי.— "כן, ידוע לי הדבר, ענה לי השוחט—העיירה מוקפת שוטרים ובלשי הנ. ק. וו. ד. בערב מתכוננים הם לחפש אחרי חלוצים ופליטים,

שלא מבני המקום. עליך להסתלק מכאן!״ — מה לעשות? — שאלתי — לאן אוכל להמלט ולהתחבא? עוץ עצה! אם אתפס ע״י המשטרה, הלא ידוע לך מה נשקף לי!...

השוחט הרהר ופתאם נצנץ רעיון בראשו: בוא, יש לי מקום בשבילך. אני מקוה שגם עין הבלש הסוביטי לא תיראך שם!

הוא הביאני למחסן-עצים. בפינה היה בור עמוק כשני מטרים. הוא שם על הבור שקים קרועים ובגדים ישנים ועליהם קרשים — ועליהם עצי הסקה. נכנסתי לבור החשוך והמחוסר אויר צח, ושם שכבתי שעות אחדות. בחצות הלילה יצאתי מהבור, ובעזרת אחד מאיכרינו התחמקתי בחושך דרך השדות, עד שהגענו לבית בודד ביער, ושם כבר חכו לי עוד 9 חלוצים, שאתם הייתי צריך לגנוב בפעם האחרונה את הגבול ולהגיע לאיישישוק — ששמשה כתחנה ראשונה מעבר לגבול הליטאי — ומשם נשלחו כבר לוילנה או לקובנה לקיבוצי ההכשרה.

הלכנו בשורה ערפית אֶחד אחר השני והאיכר לפנינו. באמצע הדרך בתוך יער גדול נעלם האיכר ועזבָנו לנפשנו. לא ידענו את הדרך ולא את המקום, בו אנו נמצאים. טיכסנו עצה. מה לעשות? לחזור? או להמשיך לבדנו ולסמוך על מקרה נס?...

החלטנו להמשיך ויהיה מה! לחזור לרוסיה — הרי זו סיביר ומחנות עבודת-פרך בטַיגות. הלכנו עוד כשעתיים. והנה באמצע הדרך ראינו עמוד עץ מונח לרוֹחבה. הבינונו שהגענו לגבול. הדרך היתה קשה. האדמה קפואה וההליכה בשבילי היער (בכביש פחדנו ללכת) היתה קשה מאד. נוסף על כך היה כל אחד מאתנו לבוש כמה חליפוֹת בגדים ולבנים — רכושנו היחידי, שיכלנו להגניב יחד אתנו — וילקוטי גב. בינינו היתה גם בחורה אחת. פתאם הופיעו, כאלו צצו מתחת לאדמה — שלשה אכרים. אלה היו שודדים, שהיו אורבים לפליטים גונבי הגבול ושודדים את כספם, ולא פעם קרה שהפשיטו אנשים ערומים עד לכותנתם, ואפילו שלחו ידיהם ברצח. בידיהם היו אקדחים. הם דרשו שנלך אתם לתחנת שומרי הגבול הרוסים. התחננו לפניהם ונתנו להם את שארית כספנו. אך הם לא הסתפקו

בזה. הם דרשו זהב ותכשיטים. אנו נתנו להם, האחד את השעון שלו, השני את הטבעת היחידה שלו, השלישי בגדים. אך הם דרשו יותר ויותר והיות שלא היה לנו מה לתת להם עוד, החלו להכות אותנו. לצעוק פחדנו, שמא ישמעו החילים. כלי נשק לא היו בידינו. מצבנו היה נואש. סוף-סוף, לאחר הפצרות ותחנונים, עזבונו לנפשנו, אחרי שהריקו את כל כיסינו. נפחדים ומוכים שרכנו את דרכנו הלאה בשארית כחותינו, עייפים, רעבים וקופאים מהקור, אם כי היינו מכוסי זעה מפחד המות שנשקף לנו.

אחרי הליכה של שעה בערך, הגענו לבית קטן, שעמד בקצה כפר שמבעד חלונו הקטן נצנץ אור חלש. דפקנו. איכר פתח את הדלת וכשבקשנו· להכניסנו להתחמם, הסכים לבקשתנו. אחר כך נודע לנו, שאיכר זה היה אחד ממעבירי הגבולות, והיה רגיל לפגישות כאלה. מפיו נודע לנו שאנו נמצאים בכפר טַאבשון, הרחוק כ-4 ק״מ מאיישישוק. כלומר, שאנו נמצאים כבר על אדמת ליטא המאושרת. נשמנו לרווחה, והודינו לאל על שעברנו בשלום את הגבול ונצלנו מרעה. איכר זה הכיר את היהודים באיישישוק המתעסקים בהעברת יהודים את הגבול, והוא הסכים להביאנו אליהם, לאיישישוק. הוחלט להשאיר את הבחורה עם החפצים בביתו שתנוח. אתה נשארה בתו של האיכר, שעשתה רושם של נוצריה שקטה וישרה, ואנו, אחרי שנחנו כשעה קצרה, שמנו פעמינו לדרך — לאיישישוק. האיכר הלך לפנינו ואנחנו, מפוזרים כ-50 מטר, אחריו. אך התרחקנו מהכפר כק״מ והנה הופיעו 7 חילים ליטאים. הם החלו להכות את האיכר ולצעוק עליו. לא הבינונו את שפתם. האיכר ברח וחזר לכפרו. החילים הקיפונו, וכך הגענו לעיירה עם אור הבוקר. ברחוב הראשון פגשונו יהודים, שהביטו עלינו ברחמים וברגשי השתתפות. אחד מהם נגש לחיל שהיה, כנראה, הקצין ביניהם, הסתודד אתו רגעים אחדים ורמז לנו שלא נפחד. הגענו לבית גדול שעמד על פרשת שני רחובות, שהיה שייך ליהודי לבבי ושמו לוּבֶּצקי, כפי שנודע לנו אחר כך. בני הבית קבלונו בסבר פנים יפות, ובחמימות יהדית נוגעת עד הלב, האכילונו והשקונו, ואנו הרגשנו שבין אחים אנחנו. החילים עזבונו לנפשנו, לפי רמז מהיהודי, ולבית החלו לבוא

עוד יהודים. אלה היו, כפי שנודע לנו אחר כך, חברי הועד שטיפל בפליטים שהגיעו מהעבר הרוסי.

סיפרנו ליהודים הלבביים האלה על הבחורה, שהשארנו בכפר הסמוך, והם שלחו עגלון והוא הביאה אלינו. היינו שלשה ימים באיישישוק והיא מצאה מאד חן בעינינו. העיירה היתה מלאה פליטים למאות מכל חלקי פולין הרוסית ואפילו הגרמנית. כולם מצאו מקום מנוחה אחרי התלאות הרבות, שעברו עליהם בדרך. הרוח החיה של "הועד לעזרת הפליטים" היה רב העיירה, ר׳ שמשון רוזובסקי — יהודי בעל הדרת פנים ועינים פקחיות, שידע גם לעודד את הרוחות בבדיחה יהודית טובה. בביתו היו מתאספים עסקני הועד הזה, שעסקו במלאכת המצוה של פדיון הפליטים, שנפלו בידי השלטונות הליטאים. אחרי שהפליטים היו נחים ימים אחדים בעיירה, היו משיגים בשבילם תעודות-מעבר ליטאיות לוילנה, בירת ליטא, ומצַידים אותם גם בכסף להוצאות הדרך לימים הראשונים. והכל נעשה בכל כך לבביות וחמימות יהודית, שכל מי שגורלו אינה לו לעבור את איישישוק בימים טרופים אלה, היה פיו מלא ברכה ותהילה לעיירה הנעימה וליהודיה הלבביים.

ביום הרביעי שכר הועד אוטו-משא בשביל 60 פליטים להעבירם לוילנה. הרכבת לא עברה דרך איישישוק והאוטובוסים היו מלאים וגדושים אנשים ולהשיג מקום באוטו, שתחנתו היתה בככר השוק, דרושים היו מרפקים חזקים. רק הרחקנו כק״מ מהעיירה והנה מכונית משטרה ליטאית שהגיעה מולנו, עצרה את האוטו והחלו לחקור אותנו, מי אנחנו ולאן אנו נוסעים ?... נראינו בעיניהם חשודים וצוו על הנהג להחזירנו לתחנת המשטרה שבעיירה. ידענו שאם המשטרה הליטאית תגלה מי אנו, תחזירנו לגבול הרוסי ואז גורלנו — סיביר. אני ועוד שני פליטים, שלא רצינו בשום פנים להפגש שוב עם הרוסים... קפצנו מהאוטו, בהגיעו לרחוב הראשון — רחוב וילנא — ונעלמנו בין הבתים. רק שוטר ליטאי אחד היה אתנו, והוא ישב ע״י הנהג. חזרנו לבית מארחנו הטוב, וסיפרנו לו מה שקרה. תיכף נזעקו חברי הועד והחלט לשכור אוטו שני ולהעבירנו תיכף ומיד לוילנה, לפני

שהמשטרה תספיק לערוך חקירה יותר רחבה. אולם לרוע מזלנו נתפס ונעצר גם האוטו הזה, וכולנו הוחזרנו במשמר שוטרים ליטאים והובאנו למפקד המשטרה.

מפקד המשטרה צוה לשוטרים להעביר עוד הערב את כל הקבוצה — מנינו כ-80 איש — לגבול הרוסי שהיה במרחק 6 ק״מ מאיישישוק. היה ליל חושך ואפלה ואני החלטתי שוב לברוח — לחזור לרוסיה לא רציתי בשום אופן. התחלתי לפגר לאט לאט ולהתרחק מהשוטר, שהלך לא רחוק ממני. מספר השוטרים היה כ-18 איש.

כשעברנו ע״י תעלה שנמשכה לצדי הדרך זחלתי על גחוני, התגלגלתי אליה וכששמעתי שהם התרחקו, החילותי לרוץ בחזרה לאיישישוק. שמעתי מאחורי קול צעקות ויריות, אך הגעתי בשלום לבית הראשון שברחוב. דפקתי על החלון. קול יהודי ענני. הכניסני הביתה. ספרתי לו מה שקרה אִתי, ובקשתי להובילני לבית לובצקי. נשארתי אצלו כל הלילה ולמחרת בבקר השיגו בעדי מקום באוטו הנוסע לוילנה... כעבור שעתיים הגעתי בשלום אל ״העיר והאם בישראל״, אל ״ירושלים דליטא״. אחר כך נודע לי, שכל הקבוצה הוחזרה בשלום לעיירה. יהודי איישישוק היקרים יצאו בעקבות השוטרים ובפקודת מפקד המשטרה, ש״הורך״ לבו בכמה מאות ליטים, החזירו את כולם. פגשתי רבים מהם אחר כך בוילנה, ויחד נזכרנו במה שעבר עלינו באיישישוק ובאנשיה היקרים והטובים, שלעולם לא אשכחם...

בן ציון בן־שלום

איישישוק, איישישוק, מה יפית ומה נעמת...

(מתוך הספר ״בסער ביום סופה״)

...אנו הולכים לוילנה. אנו באים לכפר קטן. בתחנה מחכה לנו אחד מעוזריו של הבחור המארגן את גניבת הגבול בין רוסיה וליטא. בחצות הלילה אנו יוצאים את הכפר. השמים מעוננים, אך שכבת השלג הלבנה מַשְפִּיעָה מעט אור. הדרך קשה ללא שביל. ונלך דרך שדות ואפרים עֲשירי

בורות. הילקוט הכבד מעיק. כולנו הולכים הליכה מהירה. אחד האכרים צועד בראש. אחריו היהודי הנושא את הילד, האחרון אני ולבסוף האיכר השני.

כשלוש שעות אנו הולכים כבר. מורי הדרך מבטיחים, שבעוד חצי שעה נגיע לעיירה הליטאית שמעבר לגבול. אנו הולכים כבר בשארית כחותינו. סוף-סוף הגענו לבתי העיירה הראשונים. העיירה ישנה, מורי הדרך מתדפקים על פתחו של אחד הבתים. נכנסים אנו לחדר קטן, שמנורת נפט מאירה אותו. בלבי שמחה, שלא ידעתיה זה שנים רבות. שפתי אינן נעות, אך כל קרבי לוחשים: "שהחינו!"

בוקר אגדי. האדמה קפואה אך שמש חָרפית מאירה. אנו מטיילים ברחוֹבותיה של העיירה, והכל מוצא חן בעינינו. איישישוק, איישישוק, מה יפית ומה נעמת, וכמה בירכך כל לבב! אנו רואים את בתיך הקטנים והיפים, את רחובותיך, שחן מיוחד שפוך עליהם. כל כך ישרת ויפית בעינינו בבקר ההוא. בקרנו הראשון על אדמת ליטא! עיירתי הנחמדת, אנחנו נזכרך תמיד בתודה ובחיבה.

בבית היהודי פגשנו את הקבוצה הראשונה. ברכות. הם מספרים, איך עברו הם, ואנחנו מספרים להם את קורות מעברנו. בפינה יושבת ילדתו של בעל הבית ומכינה את שעוריה. אני נגש. הספרים — עברים, ועברי השעור שהיא כותבת. תינוקת יקרה, ברוכה היי!

את היום ההוא בלינו באיישישוק. אין כאן תחנת רכבת, ובאוטובוס קשה להשיג מקום. לנים בעיירה. למחרת "כובשים" מקומות באוטובוס ואחרי נסיעה של שעתיים מגיעים סוף-סוף לוילנה.

השואה

משלשת אלפי היהודים תושבי איישישוק, שמצאו את מותם הטרגי בידי הטמאים, נצלו רק עשרות אחדות, שחלק מהן זכה כבר להגיע ארצה. מפי "האודים המוצלים מאש" האלה רשמנו את מגילת החורבן והאימים של חיי הנפשות האהובות והיקרות לנו. כמתוך מחזה בלהות עוברות לנגד עינינו תמונות מחיי יהודי העיירה במשך שלשת חדשי שלטון הנאצים עד יום השחיטה. איישישוק היתה בין העיירות הספורות, שהחיה הנאצית וגרוריה שפכו עליהן את חמתם כבר בחדשי הכיבוש הראשונים. יִלְאֶה העט מלתאר את הזועה וגודל האסון, שירדו כחתף על ראש יהודי איישישוק, ורק "מקצת מן המקצת" מתואר כאן ברשימות שרידי הפליטה, שנצלו והגיעו ארצה.

בעלי הרשימות דלהלן היו עדי ראיה לכל מה שקרה עם יהודי עיירתנו עד יומם האחרון. במשך שנים אחדות הוסיפו לחיות חיי "אנוסים" "ומתחבאים" אצל "גויים טובים", שהואילו במחיר סכומי כסף עצומים, לא למסרם לידי הנאצים ומשתפי הפעולה מקרב הפולנים והליטאים. בתקופה יותר מאוחרת, כשאזל הכסף ו"הגוי הטוב" לא רצה עוד להחזיקם, נאלצו לברוח ליערות ולהצטרף לפרטיזנים, ולחיות אתם חיי סכנה ופחד, אולם מתוך ההרגשה המעודדת, שהם נלחמים בנשק בצר הצורר ונוקמים את נקמת הנהרגים והנשחטים...

הדברים האלה, שנמסרו על-ידיהם הם דברים כהויתם, ללא שום הפרזה וללא נופך פיוטי. האמת מדברת כאן בפשטותה האיומה והמזעזעת...

שלום בן־שמש (סוננזון)

ימיה האחרונים של איישישוק

בשנים האחרונות לפני כיבוש פולין ע״י הגרמנים והרוסים בשנת 1939, גברה מאד האנטישמיות. רבו מאד מקרי ההתנפלויות על יהודים העוברים ברחובות העיירה. בריונים שכורים, שברובם באו ממקומות אחרים, העיזו לעמוד ליד חנויות היהודים ולמנוע בכח את הקונים הנוצרים מלהיכנס אליהן. בימי השוק היו הבריונים, וביניהם היו גם לבושי מדים של סטו-דנטים פולניים, גורמים להתנפלויות על יהודים, שנגמרו בפצועים ובחבלות בגוף וברכוש. התנהלה תעמולה ארסית נגד ״מוצצי דם העם הפולני״ ונשמעו קריאות: — ״יהודים לפלשתינה!״ — ״חכו נא, יהודים ארורים, גורלכם יהיה כגורל אחיכם בגרמניה, אנו נחסלכם בלי היטלר!״ היהודים היו מחכים בחרדה ליום השוק — ליום החמישי. ואם נגמר היום ״רק״ בניפוץ שמשות אחדות בבתי המרזח או בהכאת יהודים אי-פה, אי-שם, היו מברכים את הבורא על חסדו. האוירה נעשתה יותר ויותר מתוחה. גם גויי העיירה, שהיו מקודם רק עדי ראיה, המסתכלים מתוך שמחה לאיד ביהודים המוכים, החלו להראות, שגם הם כבר מוכנים להשתתף במלחמה ״הקדושה״ נגד ״שלטון״ היהודים בעיירה.

כל התלונות בפני המשטרה נשארו ללא תוצאות. השוטרים היו על פי רוב נעלמים בעת ההתנפלויות, ורק אם ״המשחק״ נעשה יותר מדי רציני, רק אז היו פתאום מופיעים, כמובן באיחור זמן, אחרי ש״הגבורים״ כבר הספיקו לכלות את מעשיהם ונעלמו.

כך היו השלטון והעם הפולני עסוקים במלחמה נגד ה״אויב הפנימי״, ולא היה להם לא הרצון ולא הזמן לקדם את פני הרעה הגדולה, שנשקפה ממערב, מהאויב האמיתי, שלטש את כלי זינו בגלוי ובחוצפה, ונהנה מהמבוכה שנשתלטה בפולין.

ולכן כשפלשו הנאצים לפולין באחד בספטמבר 1939 וכבשו יותר ממחצית הארץ הגדולה הזאת במשך ימים מספר — בא הדבר כהפתעה

נוראה בשביל הנוצרים וגם היהודים. אמנם דיברו הרבה על סכנת המלחמה, אך הן העם והן מנהיגיו לא האמינו בעומק לבם, שהיטלר יעיז להוציא לפועל את איומיו.

היהירות הפולנית הידועה לשמצה ואמונתם הנפרזה בכוחו ובגבורתו של הצבא הפולני "המפואר" ומצביאו הגדול המַרשל רִידְז-סְמִיגלי, זה שפילסודסקי, בכבודו ובעצמו, סמך את ידיו עליו כיורשו וכממלא מקומו — סִנְוְרו את עיניהם מלראות את חולשתה הכלכלית והצבאית של פולניה, השסועה והאכולה ממלחמת מפלגות ומריבת העמים.

ולפיכך היה כיבוש פולין במשך ימים ספורים והתפוררות הצבא "המפואר" כמכת תדהמה לא רק לפולנים אלא גם ליהודים שקיוו, שעד שיבואו צבאות בנות הברית לעזרת פולניה, יחזיק הצבא מעמד ויעכב את התקדמות הנאצים. עם התקרב הצבא הגרמני נפל פחד מות על האוכלוסיה היהודית. לבם ניבא להם רעות — והלב לא טעה.

מכל צד הופיעה הבגידה. ה"פולקסדויטשן", האוקראינים, הרוסים הלבנים והליטאים — כלם שמחו למפלת פולין, שנואת נפשם, ולסופם המר של היהודים הצפוי להם.

עיני הגויים האיישישקאים ירקו כעת שנאה ושמחה לאיד על האסון העומד להתרחש ועל הרעה העומדת להתגולל על ראשם, אם כי אף אחד לא יכול היה לתאר לו אפילו בדמיונו את גודל השואה שתתמוטט על מליוני היהודים ובמהירות כה מפתיעה.

והנה בא יום ה-17 בספטמבר 1939. ברחובות העיירה הופיעו פלוגות טנקים ומכוניות משורינות של הצבא האדום. לכתחילה נפוצו שמועות, שכאילו הרוסים באו להציל ולעזור לאחים הפולנים הסלבים במלחמתם נגד השונא המשותף — החיה הטֶבטונית, אולם חיש מהר נתנדפו כל ההשליות ונתבדו כל התקוות — המציאות המרה נתגלתה בכל מערומיה.

בעיירה נוסד ועד מהפכני ("רֶבקום") ובראשו הקומוניסט חיים שוסטֶר בן העיירה. ראשית מעשהו של "הרבקום" היה לאסור על קיום ההסתדרויות הציוניות הרבות שבעיירה. להפוך את בית הספר העברי "הריאקציונרי"

לבית ספר יידישאי פרולטרי. יַלדי "הבורגנות" האיישישקאית גורשו בחרפה מבית ספרם, שנועד רק לילדי השכבות "העמלות" ו"המדוכאות".

אולם שלטון הקומוניסטים לא ארך זמן רב. כעבור חודש נמסר חבל וילנה, ובתוכו גם איישישוק, למדינת ליטא "הידידותית", ובמקום השלטון הסוביטי בא השלטון הליטאי. שנה זו, שנת 1939-40, היתה שנת האור לפני האפלה והחושך שבאו אחר כך.

הקומוניסטים ומשפחותיהם עזבו את העיירה יחד עם הצבא האדום, שנשאר רק בערים הגדולות. כל המפלגות הציוניות חידשו את פעולותיהן, בית הספר חזר והיה לעברי. היהודים הסתגלו מהר לשלטון החדש והעסקים פרחו. חודש הקשר עם יהדות ליטא אחרי ניתוק מאונס של למעלה מעשרים שנה.

איישישוק, שהיתה קרובה לגבול ליטא-רוסיה הלבנה, שימשה תחנת מעבר לאלפי פליטים, שברחו מפולין הכבושה ע"י הרוסים והגרמנים. את הגבול היו גונבים תוך סכנת נפשות לפעמים. אולם בהגיעם לאיישישוק מצאו יד-אחים מושטה לעזרה. נתארגן "ועד לפליטים", ובראשו רב הקהלה ר' שמעון רוזובסקי ז"ל, שצייד את הפליטים בכסף ובתעודות "כשרות" ושלחם לוילנה הבירה.

בית הרב המה מעסקנים מסורים ונאמנים, ורחובות העיירה מלאו סופרים וגדולי התורה והחכמה.*)

אולם תקופת הזוהר לא האריכה ימים. ביוני 1940 הצטרפה ליטא לברית רוסיה הסוביטית, ושלטון הקומוניסטים היהודיים מבני המקום על כל מוראותיו ותלאותיו חזר לקדמותו. והפעם נקטו ביד חזקה יותר. החלו מאסרים ורדיפות. הציונות נאסרה, שוב עברית הוכרה לשפת "הריאקציה". החנֻויות של "הבורגנות הגדולה" בעיירה כמו של אַבֶליוֹב, קִיוּצֶבסקי, קופלמן, וידנברג וכו' הוחרמו ובעליהן נאלצו לחפש להם מקורות-פרנסה אחרים. (אבליוב נעשה לנפח. מַרקל קופלמן — פקיד בבית מרקחת בוילנה וכו') הסחורות נעלמו מהשוק ויוקר החיים האמיר מיום ליום. חיפושים

---

*) על יחס יהודי העיירה לפליטים עיין במדור הקודם — המערכת.

וקנסות נעשו תופעות יום-יומיות. אולם למרות הכל "הסתדרו" רוב היהודים גם תחת שלטון זה, והשוק השחור פרח גם הוא.

נוסדה בעיירה מפלגה קומוניסטית, ובראשה לִיבְּקֶה גִינוּנְסְקִי, בחורה איישישקאית, שבזמן הפולנים רִיצתה את עֲוונה הקומוניסטי כחמש שנים בבית הכלא בלוּקִישקִי שבוילנה ובלידה. בראש "הקומסומול" עמד הקומו-ניסט – "ראובה'לה" בן שמואל הסנדלר (די "בולביצקע" היה שם כנויו).

החיים נעשו יותר ויותר קשים, אך התנחמו בזה, ששונאי ישראל נאלצו להעלים את שנאתם, והעיקר – שניצלו מידי היטלר – אויב עם היהודים ללא הבדל מפלגה והשקפת-עולם.

והנה פרצה המלחמה הרוסית-גרמנית...

כבר ביום השני לפרוץ המלחמה ביום ה-23 ליוני 1941 נכנסו הגייסות הנאציים לעיירה. הרוסים נסוגו ללא התנגדות. 2 שבועות נמשך מסע הקלגסים הגרמניים דרך העיירה, שדרכה עבר הכביש הראשי ביאליסטוק — וילנה. יומם ולילה זרם הזרם הבלתי פוסק של טנקים, מכוניות, תותחים וחיל צבא מכל המינים. בשלשה טורים זרם הזרם האדיר ופניו מזרחה. שמשות החלונות רעדו מרעש הגלגלים הכבדים. היהודים לא העזו לצאת החוצה – אחוזי פחד-מות ישבו סגורים מאחורי תריסיהם ודלתותיהם, ואזנם קלטה את הד צעדי הנצחון של הנאצים ותרועות השמחה של הגויים שעמדו משני צדי הרחובות וצהלו משמחה למראה ה"גואלים" משלטון ה"זידו-קומוניסטי".

כשהזרם הכביר נחלש ובעיירה נשארה פלוגה גרמנית לשמירה, החלו היהודים להיראות ברחובות, כשפניהם חוורות ומבטיהם מביעים יאוש ופחד מפני הבאות.

הצבא הגרמני לא נגע עדיין לרעה ביהודים. הם היו רק אומרים בלעג: "היהודים ילכו מכאן" – היהודים טרם הבינו פשר המלים האלה. לעיירה באה מחלקה של המשרד לעבודות צבוריות, מיסודו של טודט, ויצאה פקודה, שעל כל הגברים מבני 16 עד 60 להתיצב ולהרשם, כדי לצאת לעבודה, והנעדר שיתפש – יֵרָיֶה. העבודה היתה תקון הכביש בדרך

מאיישישוק לוילנה. העבודה נמשכה 14 שעות מ-7 בבקר עד 9 בערב. עם הפסקה של חצי שעה לארוחת הצהרים. שכר-העבודה היה 50 פניג. למקום העבודה, שהיה כ-10 ק״מ רחוק מהעיירה, היו צריכים להגיע לפני 7 והיו נאלצים איפוא, לצאת בחמש בבקר, והיו חוזרים הביתה רק ב-11 בערב. השומרים היו ״פולקסדויטשע״, כלומר אזרחים פולנים ממוצא גרמני, שישבו בפולין מאות שנים, ועם בוא הגרמנים בגדו בפולין ונעשו ״גרמנים״. אלה היו סדיסטים מנוולים, שעלו באכזריותם על הגרמנים האמתיים. הם עינו אותנו בכל מיני עינויים. אחרי העבודה המפרכת, כשאנו עייפים ורעבים עד אפיסת הכוחות, נאלצנו לעשות ״תרגילים צבאיים״— להתפשט ערומים ולהכות זה את זה,לקול צחוקם של הטמאים... ביחוד הצטיין באכזריותו הקצין וֶבֶּר.

כעבור עוד שבועיים בא מפקד צבאי חדש לעיירה. הוא קרא את הרב ר׳ שמעון רוזובסקי ז״ל לבית המפקדה (בית קְיוּצֶבְסְקִי) ופקד עליו לסדר ועד היהודים (״יודן-קאמיטעט״) במספר 12 איש.

— ״אתם היהודים הארורים אחראים לכל המלחמות, ולכן עליכם לשלם בעד זה מחיר יקר — ושלם תשלמו! — גמר את דברי פקודתו-נביחתו, ופקד על הרב להסתלק מהר מעל פניו. כשהרב כינס את הגברים לבית הכנסת ומסר את פקודת המפקד, לא נמצאו ״בעלנים״ לועד זה. הוחלט איפוא לבחור את 12 האנשים ע״פ הטלת גורל. נבחרו האנשים האלה: אברהם קפלן — יו״ר, ש. סוננזון — סגן, יהודה דְבִילַנְסְקִי, השען זליג סֶבִיצְקִי, איצי מנדל יורקַנסקי, יוסף מיכַלובסקי, אפרים קַרנוֹבסְקִי — חתנו של בערע יענקיל רֶזְניק, מי שהיה היו״ר האחרון של קהילת איישישוק לפני המלחמה, חנן מיכלובסקי, מרדכי קגנוביץ, מרקל קופלמן ועוד.

עברו ימים אחדים, ובמקום פלוגת הצבא באה פלוגת שומרי גבול. והעינויים החלו. ציוו על הועד להכין ארגזים גדולים ולהודיע ליהודים להביא לבית המפקדה את כל התכשיטים ומטבעות הכסף והזהב שהיו בידם. את השוד הכניסו לארגזים ושלחום ל״פאטערלאנד״—לגרמניה. יום-יום היו יוצאות פקודות חדשות. דרשו סיגריות, יין, עוגות ביצים חמאה,

והועד היהודי היה מוכרח לספק את כל הדרישות תוך שעות או ימים מספר. כל איחור קטן עלה לנו במכות רצח. במשך הזמן הגיעה לעיירה גם משטרה ליטאית, עם הרוצח אוסטרובסקאס בראשה, והועד היה מוכרח למלא את תאות הבצע של הגרמנים והליטאים גם יחד.

שומרי הגבול הגרמניים התעללו בנו בכל מיני עינויים, שדמיונם החולני-סאדיסטי המציא חדשים לבקרים. לא פעם גלגלו אותנו, חברי "ועד היהודים", מכל המדרגות, שיסו בנו את כלביהם, הריצו אותנו כמה פעמים ביום למפקדה על כל דבר הבל וריק וירו מאקדוחיהם מעל לראשינו מתוך שעשוע.

בשבת ראש חודש אלול תפשו הגרמנים ועוזריהם הליטאים קבוצת גברים, הובילום לנהר ע"י הגשר ברחוב וילנה, ציוום להיכנס בבגדיהם לנהר להתרחץ ואחר כך אלצום להתגלגל בכביש, כדי לנקותו מהאבק, שיסו בהם לבסוף את כלביהם וגרשום הביתה.

ביום אחד אספו בשוק 250 יהודים בעלי זקן, העמידום בשתי שורות וציווּם לתלוש האחד את זקן השני. מסביב לאומללים עמדו הטמאים והשגיחו שהיהודים לא יעשו את מלאכתם רמיה. הפרגולים שרקו באויר והצליפו על הראשים והגופות ללא רחם. לקול צחוקם הפרוע של הרוצחים וגויי העיירה, שהתאספו לראות "במחזה" המשעשע...

ביום אחד כשבאנו, אני ומרדכי קגנוביץ, למפקדה נצטוינו להתפשט עד המותנים ולעלות על הגג. אז הביאו מכונות-הכבוי של מכבי-האש ואחי משה צוָּה להתיז עלינו מים, כדי להפילנו מהגג. החזקנו בכל כוחותינו ברעפי הגג ובארובה, שלא נפול מטה מכח מחץ המים. ידינו קפאו והתאבנו מהקור ומהתאמצות. החזקנו מעמד. אחרי חצי שעה של צחוק וצהלה של הגרמנים וקהל הגויים, הותר לנו לרדת מהגג... כל עוד רוחנו בנו הגענו הביתה.

לפני עזבם את העיירה, כשלא היה כבר מה לשדוד, כי את הכל שדדו, אפילו את הפרוכיות של בתי המדרש ואת הפמוטות העתיקים—שיברו את ספסלי בית המדרש ואת ספרי הספריה העירונית שרפו בככר השוק.

חיללו את בית הקברות בנפצם את מצבות האבן ובהרסם את בית המרחץ ואת ״המקוה״.

הוַנדַל הטבטוני גילה את פרצופו האמיתי. במשך הזמן עבר השלטון על העיירה לידי המשטרה הליטאית, והללו הראו בעליל, כי עולים הם באכזריותם ובשנאתם ליהודים על רבותיהם הנאצים.

בינתים החלו להגיע שמועות, שעיירות שלמות הולכות ומתרוקנות מיהודיהן, והיהודים נהרגים בהמון. שמועות אלה הגיעו ע״י איכרים, שהציעו ליהודים מכיריהם למסור להם את חפציהם במקום להשאירם לליטאים. — סופכם במילא בוא יבא — אמרו מתוך השתתפות בצער, כביכול.

אך לא רצינו להאמין לידיעות נוראות אלה. השלינו את עצמנו באשליות שוא — שאנו אולי נינצל. עדינו לא תגיע הרעה — רצון החיים היה חזק מאד — רצינו לחיות. האמנו, שהצוררים יקחו מאתנו את שארית רכושנו וירעיבונו, יענונו — חלק מאתנו החלש יותר לא יחזיק מעמד בכור העינויים, אולם החלק החזק ישאר בחיים. נאחזנו בשארית כוחנו בקרש-החיים הדק הצף על גלי ים השנאה והעינויים. רק מתי מספר בינינו ראו נכוחה ואמרו: — ״כולנו נאבד. אף אחד לא יצא חי מהגיהנום הזה״ — ואחד מאלה היה הרב ר׳ שמעון רוזובסקי ז״ל.

כשנודע לרבנו, שרבים מבין היהודים החלו להחביא כסף, תכשיטים וחפצים בעלי ערך אצל מכרים נוצרים, קרא לראשי העדה והזהירם לא למסור את הכסף והתכשיטים, שעוד נותרו חבויים אחרי השוד והביזה, לידי הגויים.

— ״אתם עושים את הגויים לשונאיכם בנפש — אם תמסרו לידיהם לשמירה את שארית רכושכם, הם יהיו הראשונים שירצו להיפטר מכם — וליהנות מן הגזלה!״ — כן טען והוכיח הרב הפיקח — אך שומע לא היה לו.

כל אחד קיוה בסתר לבו, שהוא יינצל, ולכן רצה לשמור על שארית הרכוש בשביל החיים שלאחרי המלחמה.

והשמועות הנוראות על חיסול יהודי העיירות הקרובות הוסיפו להגיע

ולהקפיא את דמנו. כשנודע לנו על שחיטת יהודי העיירה אָרַאן שלחנו גוי נאמן להיוכח באמיתת הדבר. הגוי חזר וסיפר, שרחובות אראן עוד מלאים גופות יהודים מתים, המתגוללים ללא קבורה. גם אז עוד נמצאו רבים, שלא רצו לראות את המציאות האיומה וניסו להמשיך בחיי-השליה ותקוות-שוא.

הרב אסף שנית את ראשי העדה ואמר:

— "יהודים, רואים אתם, שסופנו הולך וקרב בצעדים מהירים... לא רצה אלהים בהצלתנו. גורלנו נחתך, ועלינו לקבלו! אך אם למות — נמות בכבוד. אל נושיט את צוארנו לשחיטה ככבשים. נקנה בכספנו, שעוד נשאר בידינו, נשק — במילא אין ערך לכספנו — ונתגונן עד נשימתנו האחרונה. אל נלך לשחיטה כעדר כבשים! "תמות נפשי עם פלשתים! —"

גם אפרים קרנובסקי תמך בדבריו. אך יוסל וַיְדֶנבֶּרג התנפל עליו בשצף קצף: — במלחמה אתה רוצה? להביא כליה על קהילה שלמה ועל כל היהודים? כל יום יכול להתרחש נס ונינצל — אין לאבד את התקוה... מה כוחנו לעומת האויב? לך לא איכפת — פנה לאפרים קרנובסקי — אתה כאן זר — ואני אומר לכם, שהם מתכונים רק לכספנו ולרכושנו — לא ישחטו את כולנו!...

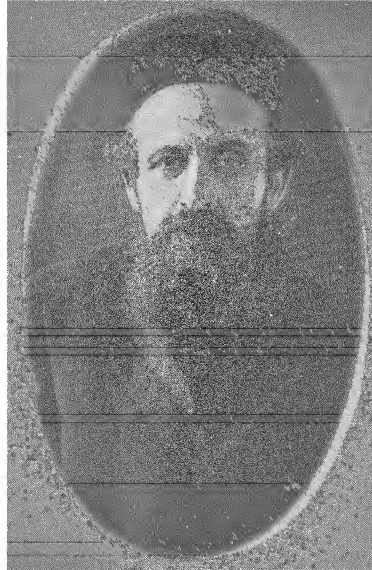
הדעות נתפלגו, והאספה נתפזרה ללא החלטה וללא הכנות. בינתים הודיע המפקד הליטאי, הרוצח אוסטרוֹבקָאס, שאם נִיתֵן לו אלף רובל בזהב יגן עלינו וישמור על עיירתנו מהכליון הצפוי לה.

נתעוררו שוב תקוות והשליות ובמהירות נאספו טבעות זהב, תכשיטים — מטבועת כסף וזהב לא היו כבר — הגישו את "כופר הנפש" לרוצח, ותקוה וחרדה כאחת מילאו את הלבבות.

ביום ראשון ערב ראש השנה תש"ב נתקבלה פקודה דחופה מהמפקד המחוזי בוילנה וולף, שהיהודים מצטוים למסור במשך היום למשטרה את כל כספם ובגדיהם הטובים.

"מי שיימצא בביתו כסף ובגדים בעלי ערך — יומת הוא וכל בני משפחתו!" הודיעה הפקודה. הועד הבין אז שהגיעה השעה האחרונה.

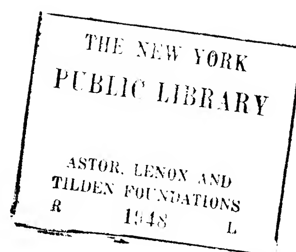
ויום הדין בא. אנו, חברי הועד, הלכנו בערב מבית לבית ויעצנו לכל אחד

הרב הגאון נפתלי מנחם (הרץ־מנדיל) הוטנר, בנו של הרב ר׳ יוסף זונדל, שהיה דיין ומו״ץ באיישישוק אחרי מות אביו — הוא גם הדיין האחרון באיישישוק — עדין הנפש ואציל הרוח, ענותן ובעל מידות תרומיות.

לפי עדותם של שרידי הפלטה מאיישישק, שהגיעו לארץ, נשארו רק שתי מצבות אלה בבית־הקברות החדש באיישישוק, שידם הטמאה של הנאצים לא נגעה בהן. — מצבות־זכרון הן לאלפי הקדושים בני איישישוק שלא זכי לבוא לקבר ישראל.

לברוח. לאן? לא ידענו בעצמנו — כל אחד יחפש לו מקלט ומפלט כראות עיניו. העיקר לברוח, כי הרגעים ספורים. באותו יום הביאו לאיישישוק גם את יהודי העיירות אולקֶנִיקִי וְסֶלו—כאלף איש ואשה, הכניסום לאורוות שע״י ה״גמינָה״, שבכפר יורזדיקי. אמרו להם, שמובילים אותם לאיישישוק ושיסודרו שם בגיטו.

למחרת בבקר, ביום הראשון של ראש השנה תש״ב נצטוו יהודי העיירה להתאסף—כולם על ילדיהם ותינוקותיהם—לשני בתי המדרש ולבית הכנסת ומי שיימצא בבית — יִיָרה במקום.

שוטרים ליטאים רבים — בימים האחרונים הובאה פלוגה גדולה נוספת של שוטרים ליטאים וגרמנים — החלו לעבור בבתים ולבדוק, אם נשארו יהודים בבית. אני החלטתי לא ללכת לבתי המדרש. ביתי עמד בקצה העיירה, ולכן החלטתי לברוח. כל היום שכבתי אני וב״ב באורוה בין קרשים ושקים. לאזני הגיעו צעקות-הרצח של השוטרים ובכי יהודים מוכים. ב-8 בערב התחמקנו אני, אשתי ושני ילדי דרך השדות, עד שהגענו ליער ״סֶנִידבוֹר״. שם מצאתי כבר את שלמה קיוצבסקי, גיסו יֶפים שיפל, רְאובן קַלִיֶקוֹ וגיסו לֵיב קוֹבֶנסקִי, אשתו, ילדיו ואביו הזקן, איטָה שישקָא (בת 85). החלטנו להתחלק ל-2 קבוצות וללכת — האחת לווֹרוֹנובה והשניה לראדון — שהיו שייכות לבלוֹרוסיָה ולא היו שם גיטאות, וליהודים היה עוד במקצת חפש-תנועה.

אני ומשפחתי הגענו לראדון.

אחר כך נודע לנו, שברחו מאיישישוק ביום הזה — 490 איש. אולם רובם נהרגו ע״י הגרמנים, הליטאים ואיכרי הסביבה. בלומה מיכלובסקי ואחותה נורו על הגבול הליטאי-רוסי, לא רחוק מראדון והובאו עוד לקבר ישראל בראדון... המאושרות! — קברות האחרים לא נודעו...

מראדון שלחנו גוי לאיישישוק להיודע על הנעשה שם.

רק כעבור ימים אחדים נודעו לנו מפי יחידים, שהצליחו לברוח, פרטי הטרגדיה הנוראה:

במשך שני הימים של ראש השנה היו 4 אלפים יהודים, אנשים, נשים

וטף, סגורים בשלשת בניני בתי המדרש ובית הכנסת ללא אוכל וללא מים. גם את צרכיהם הטבעיים היו מוכרחים לעשות שם. ביום ג׳ תשרי הוציאום מהבנינים, סדרום בשורות בנות ארבע, והובילום לשוק-הבהמות שברחוב ראדון.

בראש התהלוכה הלכו הרב והחזן טבולסקי שאמר את הוידוי בקול רם, ואחריו כל העדה בקולות בכי ויללות. בתהלוכת המות היו גם היהודים מאולקניקי, שהובאו מיורזדיקי. לברוח כבר אי אפשר היה. ככר השוק היה מוקף פלוגות שוטרים גרמנים וליטאים. כאן עמד הקהל כל הלילה. עלה השחר של יום ד׳ בתשרי תש״ב – היום האחרון בחיי אלפי אנשים. מרחוק ראו היהודים גויים הולכים ומעדרים בידיהם בכוון לבית הקברות הישן.

ב-8 בבקר בא מפקד המשטרה הליטאית אוסטרובסקאס, בחר 250 איש– מהבריאים והצעירים ביותר–והובילם לכוון בלתי ידוע. כל שעה באו ולקחו קבוצות של 250 איש–רק גברים. כדי להרגיע את הקהל הנסער הביא התלין הליטאי מכתב מזויף כתוב פולנית מליב מיליקובסקי ובו כתוב: –״אנו נמצאים בחצר סֶקלוצקי ומכינים גיטו בשבילכם. אל תפחדו! אשתי, אני מחכה לך.״

מכתב זה הפיח שוב את התקוה בהרבה לבבות ולא התנגדו למצעד 250 האיש. ב-4 אחר הצהרים לא נותר כבר אף גבר אחד–כלם מצאו את מותם בידי חיות הטרף בבית הקברות הישן. למחרת ביום ה׳ חזר אותו הדבר עם הנשים והטף.

הרוצח אוסטרובקאס לבוש סינור לבן וכפפות, נמצא כל הזמן בבית הקברות, בעצם ידיו היה יורה בילדים וזורקם בעודם חיים ומפרפרים בבורות, שהוכנו ע״י גויי הסביבה. כך סיפר אחר כך גוי עד-ראיה. והרב –עוד לא נשלמה סאת עינוייו. את קובעת יסוריו ועינוייו היה צריך לשתות עד תומה. לפי פקודת הסדיסט המנוול–הרוצח אוסטרובקאס– היה הרב נוכח בבית הקברות כל הזמן והיה עד ראיה לחורבן עדתו–ורק לבסוף חמל עליו הרוצח, וכדור המות שנורה אליו מידי הרוצח גאל את רבה האחרון של איישושוק מהעולם הטמא והעכור הזה...

יפה בת משה סוננזון (בת 10)

במחבואים...

...כשהשוטרים הליטאים התפרצו לבתים לזרז את היהודים, שימהרו להתכנס בבתי המדרש, התחבאנו, אני ואחי יצחק, במחסן העצים שבחצרנו, ושם שכבנו כל היום. מרחוק הגיעו לאזנינו גערות השוטרים וגדופיהם וצעקות היהודים המוכים ובכי הילדים. אבא ברח עוד יום לפני זה, אך אמא עם אחי בן השנה לא יכלה לברוח. היא גם לא הספיקה להתחבא אתנו במחסן העצים, ונלקחה לבית הכנסת. לפני עזבו אותנו, אמר לנו אבא, שאם נצליח להתחמק מעינם הפקוחה של השוטרים, נברח לגוי מכר טוב שלנו והוא יחביאנו. כשבא הערב, ובעיירה השלך הס, יצאנו מן המחסן ודרך השדות והגנים הגענו לביתו של הפועל הנוצרי יאשקה אֶלִיַשקוביץ, שעבד בבית הבורסקי שלנו.

ביתו נמצא בקצה העיירה, והוא קבלנו בסבר פנים יפות והלביש את אחי בגדי ילד נוצרי. שם כבר מצאנו את בני דָוד מוֹשצֶנִיק, את הילדה מִירָה ואחיה הצעיר מאיר ועוד יהודים אחדים. הנוצרי הרגיענו, ואנו נרדמנו מעיפות ומפחד.

לפנות בוקר העירנו הגוי והעבירנו לבית נוצרי אחר, שהיה בקצה רחוב החזירים. התחלתי לבכות ודרשתי שיביאני לאמא. כל הביאורים והבקשות לא הועילו. הגוי הסכים למלא את בקשתי ולגשת אתי לבית הכנסת. בדרך פגשנו שוטר ליטאי, שאמר לנו, שאסור כעת לנוצרים להתהלך ברחובות. נאלצנו לחזור לבית הפועל. ישבתי כל היום ובכיתי.

אחר הצהרים בא נוצרי צעיר והודיע, שנשלח ע״י אבא, הנמצא בכפר ״דוּמבְּלֶיה״, שיביאונו אליו. בלילה לקחני הנוצרי על כתפיו ודרך השדות הגענו, אני ואחי, לבוש בגדי רועה נוצרי, לדומבליה. שם מצאנו את אבא ומשפחת שרה קאבאצניק. חמשה ימים התחבאנו אצל אכרה מכרה בגורן. בלילה היתה האכרה מכניסה לנו אוכל. ובמשך היום לא העזנו להיראות לעין השמש. ביום הששי הודיעה לנו הנוצריה, שהיא מפחדת להסתירנו

עוד, מחשש מציאותנו אצלה, והיא העבירה אותנו לאחיה בכפר פָּאֲרָאדון אצלו ראינו הרבה חפצים שדודים של יהודים, שהביא מאיישישוק, וביניהם הכרנו גם את מנורת הנחושת שלנו. האיכר סיפר לנו שהרגו את כל יהודי איישישוק.

האיכר לא עורר בנו אימון, ואנו החלטנו לעזוב את ביתו. בלילה יצאנו אבא, אחי ואני דרך שדות ויערים והגענו לעיירה וַסִילִישׁוֹק, שנחשבה כחלק מפולין, ולא כאיישישוק, שהיתה "שייכת" לליטא. מצאנו מקלט אצל יהודי מכר. אך הוא דרש מאבי, כי ילך להרשם במשטרה — אחרת פחד להשאירנו בביתו. בראש המשטרה בעיירה עמד פולני, סְמִיגוּלָה שמו, צורר ישראל גדול, והוא צווה לחבוש את אבי בבית הכלא, על שבא בלי רשיון מליטא.

פעם ראני סמיגולה מביאה בקבוק חלב לאבא, כעס מאד וניפץ את הבקבוק לרסיסים, ואותי גרש בחרפות ובאיומים. רק כעבור עשרה ימים שוחרר אבא מבית הכלא, בהשפעת יהודים ובשוחד רב.

בינתיים נודע לנו, שאמא והתינוק הגיעו בשלום לרַאדון. היא התחפשה לנוצריה ובעזרת מכרה נוצריה, שאמרה שהיא אחותה, נתנוה השוטרים הליטאים השכורים לעבור את הגבול. אולם כעבור זמן מה נתעורר בלב אחד השוטרים חשד והתחיל לרדוף אחריה. כשהרגישה אמא בסכנה, השליכה את התינוק תחת ערמת שחת, שהיתה מונחת בצידי הדרכים, ובעצמה התחבאה בערמת שחת שניה. כשהשוטר לא ראה איש חזר לעיירה. אז יצאה אמא ממקום מחבואה, לקחה את התינוק, שלמזלה לא בכה וכך הגיעה לראדון.

הגעגו לראדון ומצאנו את אמא ואחי. בראדון היה גיטו. ביום אחד הפיצו הגרמנים שמועה, שהרוסים מתקרבים ועשו את עצמם כאורזים את חפציהם ומתכוננים לברוח. לא עברו רגעים מועטים וקולות צוחה ויריות נשמעו. הגרמנים הקיפו את הגיטו, אספו את היהודים בככר השוק, בחרו את הצעירים והבריאים, ובנותרים ירו בו במקום.

אנו ועוד 16 יהודים התחבאנו בעלית-גג אחת וחכינו לסופנו. פתאום

החל התינוק לבכות. פחד-מות נפל על כולנו. הלא הגרמנים ישמעו את קול הבכי ויגַלו את מקום מחבואנו! היהודים החלו להתלחש, אמא נסתה להיניק את הילד. אך התינוק המסכן לא נרגע וקולו הלך וגבר. הלחש גדל, ויהודי אחד אמר – יש "להשתיק" את התינוק. חיי 16 אנשים בוגרים יקרים יותר מחיי תינוק – אמא כאילו התאבנה וקפאה ולא ענתה דבר. אז לקח היהודי בגד וזרק על התינוק הבוכה. הבכי נפסק... כולנו נשארנו יושבים כמאובנים. אמא התעלפה.

למחרת אספו את יתר היהודים, שעוד נשארו בחיים ואת אלה שנתפסו בידי הרוצחים, ומי שהיה למעלה מ-50 שנה נורה. על הנשארים בחיים היה לקברם בקבר אחים גדול ולכסותם בסִיד.

אחר כך שקט במקצת. חדלו החפושים וההמתות. ירדנו מעלית הגג וחיינו עם שארית הפליטה בגיטו. באותו היום, שהעבירו את שארית יהודי ראַדון לגיטו לִידָה, הצלחנו, אנו ועוד יהודים אחדים, לברוח לכפר קוּרקוּצֵ׳נִי, והתחבאנו אצל גוי מכר בתשלום סכום כסף גדול. האיכר חפר בור גדול בדיר החזירים, שם למעלה קרשים, ועל הקרשים גיבב שקים, תפוחי-אדמה, וכך חיינו בבור הזה אבא, אמא, אחי יצחק, אני ובחורה אחת מֵאַלִיטָה שנה שלמה.

כשאזל הכסף, הלך אבא מחופש כאכר עם הגוי לאיישישוק, הוציא כסף מהמחבוא שבביתנו ונתן לגוי. מאז נעשה הגוי יותר ויותר מחוצף. ודרש יותר כסף בעד תפוחי-האדמה שהאכילנו כל היום, ואיים שימסרנו לגרמנים, אם לא נתן לו את כל הכסף שבידנו. הצחנה והוסר האויר בבור היו נוראים. האוכל היה כמעט רק תפוחי-אדמה או לפת... וכשאזל כספנו, הכריחנו הגוי לעזוב את מקלטנו, ובלילה חזרנו שוב לכפר לֶבֶּצְנִיק. שם מצאנו את הדוד שלום ובתו גִיטלה. בכפר זה חיינו עוד שנה, בבור שחפרנו באחד המחסנים של איכר מכר, ששלמנו לו במיטב כספנו. ושוב היינו מוכרחים לעזוב את המקלט הזה ולברוח ליערות – לפרטיזנים שהחלו אז להופיע, ושם חיינו חיי סכנה וסבל עד שבאו הרוסים וחזרנו לאיישישוק. בעת התנפלות הפרטיזנים הפולנים נהרגה אמי ותינוקה. אבי נאסר ונדון ל-8

שנות מאסר ונשלח לסיביר בגלל עלילת השקר של הגויים. ואני הגעתי ארצה יחד עם דודי שלום, שהיה אזרח א״י.

מקוה אני לראות עוד את אבי ואת אחי יצחק שנשאר ברוסיה—כאן בארצנו.

רחל פוצ׳טר

עם הפרטיזנים

עם בואם של הגרמנים לעיירה, נשתתקו כל החיים הכלכליים והצבוריים. החנויות היו סגורות ודלתות הבתים מוגפות. בזמן הראשון לא העז איש לצאת. כל אחד ישב בביתו מאחורי דלתות ותריסים מוגפים ואימת המות בעיניו. עם כל חריקת צעדים שנתקרבו לבית, עמד הלב מדפוק. במשך השבועות הראשונים נהר זרם קלגסי היטלר יומם ולילה ללא הפוגות. טנקים, מכוניות מכל הסוגים, זרמו כנהר רחב. גם כשעברו הקלגסים, והעיירה שקטה במקצת לא העיזו עוד לצאת, אם כי עד 6 בערב היתה ההליכה ברחובות מותרת, כמובן, לא על המדרכות אלא בתעלות שלארך המדרכות ועם ״הטלַאי הצהוב״ על הגב ועל החזה. אך מי חשק להיראות ברחוב ולהפגש בגרמני או שוטר ליטאי ולהיות מוכן לכל פגע ופורעניות? ולכן מיעטו לצאת מן הבתים. רק לצרכים ההכרחיים ביותר, עזבו את הבתים, כמו להביא מים מהבאר הסמוכה או לעבודת הכפיה של הגרמנים. האכרים מהסביבה לא באו לעיירה, לא לקנות ולא למכור את תוצרתם. מי שנתפס קונה או מוכר ליהודי היה נענש. אך שאלת האוכל לא היתה חמורה—בכל בית היה הכל מן המוכן. קמח, סוכר, תפוחי אדמה וכו׳, שהוכנו עוד בזמן שלטון הרוסים. לעניים היו דואגים שכנים או ועד היהודים. העזרה ההדדית והאחוה היהודית בעת צרה נתגלו בכל יפעתן. אך המחר האיום והסתום הוא שדיכא את הרוחות, והבשורות הרעות והאיומות, שהגיעו ״כעל כנפי רוח״ ע״י אכרים מכרים, שהצליחו להתגנב לבית יהודי, הן שסימרו את שערות הראש ועוררו יאוש ופחד. בית הכנסת ובתי המדרש

היו סגורים גם בשבתות. לא העיזו להתאסף יחד ולשאוף עוז ועדוד זה מזה. אימת הגרמני ועוזרו האכזרי — השוטר הליטאי — נפלה על הכל.

כך עברו החדשיים הראשונים. ערב ראש השנה הודיעה המשטרה הליטאית שיש להכניס את התכשיטים, מטבעות זהב לועד היהודים (בית בנימין צורני) ואחר כך אספו את כולם לבתי המדרש ולבית הכנסת. ע״י הדלת עמד הקומנדנט הליטאי ושוטריו ובדליים אספו את הטבעות והעגילים מאלה שלא הספיקו להחביאם או למסרם לידי ״הועד״. שם החזיקו אותנו שלשה ימים רצופים ללא אוכל וללא מים בצפיפות איומה. גם כדי לעשות את הצרכים לא הרשו לצאת.

ביום השני — יום ראשון של ראש השנה תש״ב — נכנס שוטר ליטאי לבית המדרש ״החדש״, שם הייתי גם אני עם בעלי ושני בני, הוציא את אברהם שבַרץ וצוהו ללכת אתו לביתו, שם צוהו להראות לו את המקום בו החביא את כספו. אחר כך הביאו לבית הקברות וירה בו. השוטר חזר לבית המדרש ופקד על דוד אחיו ללכת ולקבור את אחיו.

ביום הרביעי הוציאונו מבתי המדרש, סדרו אותנו בשורות וכך הובילו את כולנו — גברים, נשים וטף, לשוק הסוסים החדש ברחוב רַאדון. עד הרגע האחרון השלו רבים את נפשם לשוא, שהליטאים והגרמנים חושבים לסדר גיטו. לא עלה על הדעת, שמובילים אותם להשמדה ממש...

כשבא הקומנדנט הליטאי, נגש אליו יוסל וידנברג ושאלו, מה הוא רוצה לעשות ביהודים? כתשובה על שאלותיו, צוהו הקומנדנט לעמוד בראש קבוצת הגברים הבריאים, שהובילום אחר כך לכוון בלתי ידוע. חשבנו שלוקחים אותם לעבודה. אמנם שמענו מרחוק קול יריות רובים, אך חשבנו שהיריות באות לשם הפחדה. טרם הבינונו את האמת המרה והנוראה. גם הגויים, שהלכו לראות מה שעושים ביהודים, חזרו וספרו, שמובלים אותם לבית הקברות הישן ושם יורים בהם. אך גם להם לא האמנו... כל שעתיים באו שוטרים ולקחו קבוצת גברים אחרת...

לפנות ערב נשארו רק הנשים והילדים.

בא הערב. במגרש שוק הסוסים שכבו על הארץ מאות נשים וילדים

רעבים, רצוצים ועייפים עד מות. האמת האיומה נתגלתה בכל מערומיה. גם לבכות לא היה עוד כוח. מאובנות ונדהמות שכבנו וחיכינו לאור הבוקר... באמצע הלילה התגנב דרך קרשי הגדר, שהקיפה את השוק, אכר, מכר טוב שלי, ואמר אלי ואל איטקה קַניחובסקי ושושנה יורַקנסקי: —"אם רוצות אתן עוד לחיות — ברחנה תיכף, טרם יאיר הבוקר" — החלטנו לברוח. אני ושני בני (בעלי נהרג עוד ביום), איטקה ושני בניה, שושנה ובנה ועוד בחורה אחת התחמקנו, בחושך ששרר, דרך קרש, שהצלחנו להזיזו ממקומו, ויצאנו לדרך. השוטרים-השומרים היו רחוקים ממקום מפלטנו.

האכר הטוב הוביל אותנו לכפר דוּצ׳ישוֹק לבית אכר שני, גם כן מכר טוב שלנו. הוא האכילנו והשקנו. שלחנו אותו לאיישישוק לראות מה נעשה שם. הוא חזר וסיפר, שאין כבר יהודים בעיירה. החלטתי לנסע לבִּינַיקוֹנִי לדודתי, היות והאכר פחד להחזיקנו עוד בבית. בבֶּנַיקוֹנִי מצאתי את שני בני.

אחר כך באו גם חַיקל קַניחוֹבסקי, אשתו גוּטָה ובניהם. כשנתפרסמה פקודת הגרמנים שעל כל היהודים שבסביבה להתאסף לוורנובה — לגיטו העומד שם להיוָצֵר, החלטתי לא ללכת לשם ולא להכנס לגיטו. על אף התנגדות בני משפחתי, החלטתי להתחפש כאכרה ולחזור לסביבת איישישוק ולמצוא מקלט אצל אחד האכרים, שהיו אתנו בקשרי ידידות ומסחר שנים רבות... לבי נבא לי, שהגיטו — זהו מות בטוח. וכך עשיתי. לבושה כגויה ויחפה יצאתי לדרכי. הגעתי לסביבת איישישוק. בשדה פגשתי בגוי מכר טוב שלנו וסיפרתי לו על רצוני. גם הוא יעצני לא להכנס לגיטו — אלא להביא את הבנים והוא יטכס עצה, איך ואיפה להחביאנו.

חזרתי לבֶּנְיקוֹנִי והצלחתי להעביר את הילדים, כשהם מחופשים כבני אכרים. האכר הזה היה "סוֹלטִיס", ובתוקף משרתו היו גרמנים וליטאים יוצאים ובאים לביתו. ביתו איפוא לא יכול היה לשמש לנו מקלט בטוח. כעבור ימים אחדים, בא האכר וסיפר ש"בַגְמִינָה" (ועד הכפר) משוחחים כאלו בחדרו מתחבאים יהודים. הוא מצטער מאד, אך להחזיקנו אצלו אין באפשרותו, חייו בסכנה! — לפי "החוק" אכר שנתפס מחביא יהודים דינו — דין מות.

הימים היו הימים הראשונים בנובמבר. האדמה כבר היתה קפואה ושלג החל לנפול... לאן ללכת? — ואז נזכרתי, שבכפר יורצִישְקִי היו לנו מכרים אחדים. הפצרתי באכר, שיסכים להובילני לכפר זה ולהראות לי מרחוק את בית האכר המכר, שלא אצטרך לחפש את הבית ולנפול בידי השוטרים או בידי גויים אנטישמיים. הוא הסכים לכך. בשבת בבוקר יצאנו לדרכנו, דרך יערות ושדות הגענו לקצה הכפר, והוא הראה לנו על הבית. דפקתי על הדלת. יצא האכר, וכשראני — פרץ בצעקות תמהון: — אל אלהים! הלא אמרו שגם את נהרגת? — הוא הכניס אותנו לביתו והאכילנו ואצלו במזוה התחבאנו ימים אחדים. אך, מכיון שביתו עמד ע״י הכביש, הציע להעבירנו לאחותו, שגרה בבית בודד ביער גדול ורחוק מדרך המלך.

קבלנו בשמחה ובתודה את הצעתו הנדיבה. ובלילה הגענו לבית אחותו שנמצא כשני קילומטרים מהכפר חבוי בתוך מעבה היער, כך שמרחוק לא היה נראה בכלל. הבית היה נקי, יפה וחדש וליבנו רחב משמחה.

היא קבלה אותנו בסבר פנים יפות. זו היתה אשה חכמה וטובת לב, אך עניה. שאלת הכסף לא הטרידה אותי. הרבה סחורה מחנותי היה חבוי אצל אכרים רבים עוד מלפני המלחמה, גם חובות רבים בכסף היו חייבים לי, ותמורת הסחורה הזאת, שאכרים ישרי-לב שלמו לי, קבלתי אוכל מספיק וגם יכולתי לשלם לאכרה בצרכי אוכל. על בקשתי שתרשה לי לשהות אצלה לכל הפחות שבועיים — ענתה לי: תוכלי להיות אצלי כמה שתרצי, המלחמה תמשך זמן רב...

וכן נשארנו אצלה 6 חדשים. כל היום היינו נמצאים בחדר אחד, וכמעט שלא נראינו בחוץ. אולם בכל זאת החלו להתלחש בכפר הסמוך, שבביתה מתחבאים יהודים, והרגשנו שעלינו שוב לנדוד ולחפש מקלט חדש. החלטנו לחפור בור ביער ובו להסתתר. בחודש יוני 1942 חפרנו, אני ושני בני, בור בעומק 1.20 מטר וברוחב 2 מטרים. סדרנו ״תנור״ מאבנים, ובבור זה חיינו שמונה חדשים. ברדת הגשמים נתמלא הבור מים והוכרחנו לחפור בור חדש במקום אחר ביער. בבור הזה חיינו 7 חדשים. אוכל קבלנו באמצעות האכרה. גם היא לא ידעה את מקום מחבואנו החדש. תמיד — הייתי אני נגשת אליה.

ידענו את ערכו של הפסוק: ״אשרי אדם מפחד תמיד״ – לבור היינו נכנסים דרך עץ נבוב, שעקרנו ממקומו והעמדנו על פתח הבור שלנו. ודרך חלל העץ היינו גולשים לבורנו.

ביער זה נפגשתי עם חיל סוביטי, שגם הוא חי חיי סתר והוא עזר לנו בהרבה בהשגת צרכי אוכל, שכבר קשה היה להשיגם אז. ביערות הופיעו פרטיזנים פולנים לבנים, שנלחמו לא רק בגרמנים אלא גם ובעיקר בפרטיזנים האדומים. שנאתם ליהודים לא ידעה גבול, ואם נפל בידיהם פרטיזן יהודי או פליט יהודי, היו הורגים אותו בו במקום.

ראינו שהמצב נעשה ללא נשוא, אוכל קשה להשיג. להיראות בכפר אי אפשר, כי האכרים ברובם הגדול אהדו ועזרו לפרטיזנים הלבנים, לפיכך החלטנו למצא את הדרך לפרטיזנים״האדומים״, שביניהם היו, כפי ששמענו, הרבה יהודים.

בני הגדול החליט לנסות את מזלו ולמצא את מקום המצאם של הפרטיזנים. אחרי מאמצים רבים נתקל בפלוגת פרטיזנים יהודים ורוסים, ולאחר שסיפר על קורות חיינו ומצבנו, הסכים מנהיג הקבוצה לקבלנו.

בלילה אפל אחד, זה היה כבר בתחילת 1944, לקחנו את צרורותינו המעטים, ויצאנו לדרך. נכנסנו ליער ״פודבורזה״. שם היו אז פרטיזנים פולנים לבנים. נמצאנו בסכנה גדולה. למזלנו נתקלנו בקבוצת סיור של פרטיזנים רוסים, סיפרנו להם מי אנו וכי רוצים אנו להצטרף לפרטיזנים. הם דרשו נשק, ולא נתנו לנו להכנס ״לפּוּשצָה״ (יער) בלי נשק. אחרי הפצרות ובקשות רבות ולאחרי שהראינו להם את הפתקה של מנהיג הפרטיזנים, שבני נפגש אתו בראשונה, הסכימו להכניסנו ליער. בדרך נעצרנו ע״י צופים פרטיזנים, שעמדו במקומות סמויים ומוסוים יפה.

– ״נשק יש לכם? לא? וכסף יש לכם? גם כן לא? אם כן לא נוכל לקבל אתכם לפרטיזנים!״ היתה הודעת הפרטיזנים – את הבן הבכור אנו מסכימים לקבל. אבל לא אותך ולא את הבן הצעיר!״ – לא הסכמנו. לא יכלנו ללכת הלאה ולא לחזור. נשארנו שוכבים על השלג 6 ימים. אוכל היו מביאים לנו. ביום אחד באה פרטיזנית יהודית והודיעה בשם הקומנדנט

של הפרטיזנים, שנלך ליער "וִיסִינצֶה". עניתי לה, שביער ההוא ישנם פרטיזנים פולנים לבנים.

"לא אלך לשם בשום אופן! אם הוא רוצה להרגני—יהרגני כאן. לא איכפת לי כלום!..." סוף-סוף "נצחתי" ונתקבלנו שלשתנו לפרטיזנים. אני עבדתי במטבח, הבן הגדול היה בפלוגת הסיור והצעיר בצופים, והבאנו אם כן "תועלת". למזלנו הורידו בימים האלה אוירונים רוסיים נשק, שהספיק לכולנו. ולכן השלימו עם הדבר, שבאנו בלי נשק ובלי כסף.

עם הפרטיזנים היינו כ-4 חדשים עד יולי 1944. כשבאו הרוסים ושחררו אותנו, הגענו לוילנה ומשם חזרנו לאיישישוק. שם חיינו עם שארית הפליטה עד ההתנפלות הגדולה של הפרטיזנים הפולנים, בה נהרגו צפורה סוננזון וילדה. גם בני שנסע במכונית לוילנה להביא את החפצים לאיישישוק נפצע ע"י פרטיזנים לבנים ברגלו הימנית, ואחר מחלה שנמשכה כשנה כמעט—מת בלודז. אנו, אני ובני הצעיר, עזבנו את גיא ההרגה, את פולין העקובה מדמנו, ואחרי תלאות רבות זכינו סוף סוף להגיע למולדת.

שניאור גלֶמבוצקי

ממחנה שבויים—לגדוד הפרטיזנים

כשפרצה מלחמת פולין-גרמניה, נמצאתי יחד עם גדודי, שבו שֵׁרַתִּי כחייל זה שנה, בוילנה. גדודי עם עוד גדודים הוסעו ברכבות מערבה—לורשה. אולם ההפצצות התכופות של "הלופטוואפה" אילצונו לצאת מהרכבות כמה פעמים ביום ולהתחבא ביערות ובשדות, והיינו נתונים לחסדי הטייסים הגרמנים, כי נסענו ללא הגנה. ב-3 לספטמבר הגענו סוף-סוף לסֶדְלִיץ. אך בכוון למזרח, כלומר מהצד שמשם הגענו, זרמו חיילות פולין המוכים והנדהמים. הנסיגה המבוהלת של הצבא הפולני החלה. מצביאיו "איבדו את ראשם" כבר בימים הראשונים של המלחמה. כל גדוד, יותר נכון, כל פלוגה דאגה לעצמה והלכה למקום שרצתה לפי תכניתה היא. בצדי הדרכים היו מפוזרים כלי נשק מכל המינים. הצבא הגרמני שהתקדם בפולין מכל

הכיוונים ונעזר ע״י הגייס החמישי הרב, הקיף גייסות שלמים ולקחם בשבי — והאנדרלמוסיה ה׳תה נוראה. זרקנו את הרובים והחילונו לפלס לנו דרך, קבוצות קבוצות כל אחד לעירו — דרך היערות. לא רחוק מהעיר וִישקוֹב הוקפה פלוגתנו, שמנתה כ-200 איש, ע״י צבא גרמני ונלקחנו בשבי. אולם באותו יום הופיעה בכביש פלוגת פרשים פולנית גדולה, והגרמנים ברחו ליערות. אנו הוספנו ללכת בדרכנו ושוב נלקחנו בשבי, ושוב הצלחנו להשתחרר. רק בפעם הרביעית נפלנו בשבי בידי גדוד ממוכן סִרמני והובאנו לסֶדליץ, ע״י ורשה. במחנה השבויים בסדליץ שמנה אלפים רבים של שבויים פולנים, שכבנו על הארץ ללא אוכל 6 ימים. הגרמנים לא שמו לב אלינו ולא התענינו בנו. הפצועים קשה גוססו ומתו מתוך אנקות מות. קצינים וחיילים לבושי קרועים ומלוכלכים, מוכי רעב וכינים התגלגלו על האדמה הקרה ומלאו את האויר בקללותיהם וגדופיהם.

הלבבות היו מלאים מרירות ויאוש.

המפלה המחפירה והאיומה, הרעב, הקר והלכלוך דרשו את השעיר לעזאזל, כדי לשפוך עליו את כל הכעס והמרירות. והחייל היהודי שמש מטרה לחיצי זעמם. האנטישמיות הרימה ראש והראתה את פרצופה המנוול. נשכחו דברי האחוה והידידות שנשמעו בימים הראשונים למלחמה, עת הפולנים דרשו מכל המעוטים הלאומיים שבמדינה לקום בכוחות משותפים ולהגן על המולדת המשותפת.

הכאות של חיילים יהודים, דברי גדופים ועלבון והאשמות, שכאילו היהודים הם שגרמו למלחמה ולמפלת פולין הלכו ורבו. הגרמנים לא התערבו. רק ביום ה-7 לבואנו לסדליץ, העלו אותנו לרכבות-משא והובילונו לקניסברג, שם חלקו אותנו לפי הגזעים: פולנים לחוד, אוקראינים לחוד, בילורוסים לחוד ויהודים לחוד.

שומרי המחנות היו ה״פולקסדויטשן״ — אזרחים פולנים ממוצא גרמני, שהודיעו על גרמניותם, ובאכזריותם ליהודים עוד עלו על הגרמנים האמתיים. הם, בהשתתפות שבויים פולנים כוליגנים, התנפלו על השבויים היהודים, שמנו כמה מאות איש. גזלו את מגפינו ובגדינו והשאירו אותנו

רק בכתנותינו ובתחתונינו. הימים ובעיקר הלילות היו כבר קרים. החל לרדת השלג הראשון. גם מכות לא חסכו מאתנו.

מנת האוכל שקבלנו היתה 200 גרם לחם ליום. אתי בפלוגה היו בֶּרְקָה קַגַנוֹבִיץ ויונה טַבשונסקי. כעבור שבועיים הכניסונו שוב לרכבות-בהמות והביאונו לכפר בשם "קליין דֶקסִין". עד מחנה השבויים היינו צריכים לגשת ברגל. בדרך עברנו ע"י חוָה גרמנית. ילד גרמני עמד ע"י הגדר והחזיק בידיו 2 תפוחים. ברקה קגנוביץ קפץ ויצא מבין השורות, חטף מידי הילד את התפוחים וחזר לשורה. הילד הרים קול צעקה. המשמר החל לירות אך ברקה הצליח להתערב בין השבויים ולא נודעו עקבותיו. 2 התפוחים שחילקנו בינינו היו מנת מזוננו היחידה במשך היומיים האחרונים. אחר הליכה של שעתיים הגענו למחנה. ע"י השער עמד גרמני מטעם הועדה הסניטרית שלהם. כל אחד נצטוה להתפשט בקור של-25° תחת לאפס, והסַניטר הזריק לנו בעט טבול דיו (דיו ממש!) "זריקות" נגד טפוס! זו היתה התרופה נגד התפשטות מחלת הטפוס! למחרת הביאו לנו "בגדים" — בלואי סחבות "והלבישונו".

עבודתנו היתה לנקות את הכבישים משלג או לבנות צריפים. היינו קמים ב-6 בבקר, מסתדרים ואחר כך חלקונו לקבוצות-עבודה בהשגחת גרמנים מזוינים. עבדנו עד 6 בערב. קבלנו 200 גרם לחם ליום, לפעמים קצת מרגרינה, בצהרים מרק לפת בלי שומן. ליהודים נתנו את העבודות הקשות והבזויות ביותר.

האזרחים הגרמנים התאכזרו אלינו והתעללו בנו. מכות, בעיטות וקללות הומטרו עלינו על כל צעד ושעל. במקלות, בקַתות הרובים ובעיטות ברגלים, רק לשם תענוג ולסיפוק היצר הסדיסטי שבהם. במחנה-שבויים זה מצאנו את הצַלָם לֵיבוביץ ובן שאול לִידְסקי המורה, את ליזר סטוצינסקי ומאיר שמעון פוליטַצקי.

ביום אחד הוציאו כמה מאות שבויים לכַבֵש את השלג בשביל תהלוכה צבאית. יונה טַבשונסקי הוכה ע"י שוטר גרמני עד מות ובערב מת מהמכות ונקבר בבית העלמין של המחנה. מספר המתים היה מגיע לעשרות ביום.

כך עברה שנה. בעת ההיא הודיעו הגרמנים שחיילים אזרחים ליטאים, יכולים לחזור לבתיהם. ליזר סטוצינסקי הצליח בשוחד לקבל אזרחות ליטאית וחזר לאיישישוק.

כשראינו שליזר הצליח לצאת מן המחנה, נתעורר גם בנו הרצון לנסות את מזלנו. ביום השני אחרי שסטוצינסקי עזב את המחנה והאחראי על שורת צריפינו שאל מי מהחיילים הם אזרחים ליטאים — ענה מאיר שמעון פוליטצקי: אני! אני יליד איישישוק ואיישישוק שייכת לליטא: מה שמך? שאל הגרמני. מאיר פוליטצקי — ענה. יהודי? כן. טוב! תבא אתי — יוּדֶה! הוא נלקח לצריף ושם נשאר. מה שקרה לו לא ידענו. מאד היינו מודאגים לגורלו. בערב נפתחה דלת הצריף שלנו וגוף אדם הושלך לתוכו. הגוף נשאר שוכב על הרצפה, ללא סימני חיים. רק כשהתכופפנו והסתכלנו בפניו הכרנו, שזה היה מאיר פוליטצקי... מראהו היה נורא. כולו כחול ונפוח. עיניו לא נראו מבעד לחבלות והפצעים. בקושי החזרנו אותו לחיים. הוא חלה אחר כך ב״מחלת הנופלים״... כך הענישו הגרמנים על אשר יהודי ״העז״ לבקש שחרור ממחנה השבויים. בינתים נספחה ליטא לרוסיה ושאלת שחרור החילים הליטאים ירדה מעל הפרק, ואנו נתרוששנו גם מהתקוה האחרונה להנצל מצפרני הגרמנים כאזרחי ליטא.

מגרמניה החזירונו לפולניה לביאלא פודלַסקה. את פוליטצקי שחררו אחרי בקור ועדה לטפול בחולים. אני עם ברקה קגנוביץ החלטנו לברוח מהמחנה לאחת העירות הסמוכות, ששם היו עוד יהודים. ברכבות או באוטובוסים אסור היה ליהודים לנסוע. אך ברגל או בעגלה עדיין היה חופש תנועה. התחפשנו בבגדי יהודים אזרחים בעזרת חיילים בילורוסים, שהיו להם מכרים מבין הנוצרים שבסביבה, שמנו את ״הטלאי הצהוב״ על בגדינו והגענו ללוקוב. שם הסתדרנו אצל נגר יהודי.

כשיצאה הפקודה שמותר ליהודי לעבוד רק אצל גרמנים, סידר אותנו הנגר היהודי כשוליות אצל נגר גרמני מכרו, שה׳ה זקוק לפועלים. הגרמני שמח, שיכול היה לקבל פועל נגר כמעט בחנם. הייתי נגר מומחה והגרמני היה שבע רצון מאד מעבודתי. והודות לו נצלנו מחמש ״אקציות״ (פעולות-

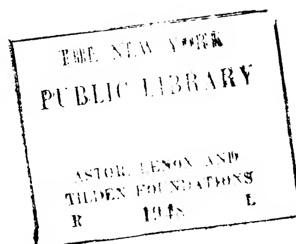
חסול היהודים). כשמספר היהודים בלוקוב ירד עד לעשרות אחדות, אמר לי הגרמני – "שמע, יודה. עליך לעזוב את לוקוב – מדברים שבקרוב תהיה לוקוב "יודן ריין", יותר לא אוכל להחביאך, וחבל לי עליך. אתה פועל טוב ויהודי הגון. לך למֶזריץ, שם ישנם עוד הרבה יהודים." הודינו לגרמני, ואני עם ברקה יצאנו לדרך בכיוון למזריץ. קצת כסף ובגדים קבלנו מהיהודים ומהגרמני. ביום היינו מתחבאים ביערות ובלילה המשכנו את דרכנו. צרכי אוכל קבלנו אצל האכרים. מובן שהיינו לבושים כאכרים נוצרים. ביום השלישי נפגשנו פתאום בשוטר פולני, שדרש מאתנו ללכת לכפר הסמוך לתחנת-משטרה גרמנית לבדיקה. נמצאנו בסכנה גדולה. השוטר לא האמין שאנו פולנים!... הסכמנו, כביכול, ללכת אתו. כשקרבנו לחורשה אחת – התנפל עליו פתאום ברקה, הוציא מידיו את הרובה והרגו. התחלנו לברוח ליער, לשמע היריה הופיעו גרמנים, ובראותם אותנו בורחים החלו לירות עלינו. ברקה נפגע בכדור ולא רחוק מהיער, כמטרים אחדים ממנו, נפל ולא קם. מזלי שיחק לי יותר והצלחתי להגיע ליער. רצתי בכל כוחותי. בינתים ירד השמש והגרמנים לא רצו כנראה לרדוף אחרי ביער. כל הלילה רצתי. עברתי ליער אחר עבות וגדול יותר, ושם התחבאתי שלשה ימים. התכלכלתי מגרגרי היער. ביום הרביעי בערב יצאתי מהיער והגעתי סוף-סוף למזריץ. שם התידדתי עם חייל שבוי, ששמש כראש המשטרה היהודית ותחת השגחתו נמצא מחסן הבגדים הגדול של היהודים הנרצחים. הוא הרשה לי למכור בגדים לאכרים כאוות נפשי, לקנות נשק וללכת ליערות. אז כבר החלו להופיע קבוצות פרטיזנים, אך בלי נשק לא קבלו ליערות.

ממכירת הבגדים לאכרים אספתי כמה אלפי רובלים וקניתי אקדח. נשק היה בידי האכרים למכביר. הצבא הפולני בנסיגתו השאיר כמויות עצומות של נשק מכל המינים. בעת ההיא הגיע למזריץ שליח יהודי של הפרטיזנים לגייס יהודים בעלי נשק ולהביאם ליער. היות ולי היה אקדח נלקחתי עם עוד 10 יהודים והגענו ליערות. בראש פלוגתנו עמד אז מנהיג הפרטיזנים הידוע בכנויו "פירי".

מחננו הלך וגדל. רבים מהשבויים הרוסים, שעברו ברכבות בדרכם לגרמניה, היו קופצים דרך החלונות או דרך החורים שעשו ברצפות הרכבת ונסים ליערות, ובחלקם הצליחו להגיע בריאים לפרטיזנים. אולם שאלת הנשק היתה חריפה מאד. החלטנו להחרים את החזירים אצל האכרים העשירים שבכפרים הסמוכים ולחלק את החזירים בין אותם האכרים העניים, שילשינו ויודיעו אצל מי מהאכרים נמצא נשק. ההמצאה הזאת הוכתרה בהצלחה והשגנו את מטרתנו. קבלנו לא רק רובים ורמונים אלא גם מכונות יריה. מספרנו הגיע כבר ל-800 איש, ביניהם כ-300 יהודים. אוכל קבלנו מהכפרים לפי התור ולפי הכמות שהטלנו עליהם. במשך הזמן קבלנו צורה חיילית יותר ויותר. סודרו כל שרותי-העזר, כמו סניטרים טבחים וכו׳, והעזנו כבר לצאת בגלוי נגד הגרמנים שחנו רק בכפרים הגדולים. נודע לנו שבאחוזת וורוניץ חונה פלוגת גרמנים בת 15 איש. מנהל האחוזה היה קצין ס. ס. נשלחה פלוגה של 40 פרטיזנים. האחוזה הוקפה מכל צד. ההתנפלות היתה פתאומית ומפתיעה. הגרמנים נהרגו ונשקם נפל שלל בידינו. במשך הזמן כשרבו פעולות הפרטיזנים התקשרנו עם מוסקבה. אוירונים הורידו לנו נשק, אוכל, מכשירי רדיו, כסף, שוקולדה ועוד. נתארגנה פלוגת חבלנים שתפקידה היה לפוצץ גשרים, להרוס את מסלות הברזל. בראשה עמד הפרטיזן הידוע אז ״הדוד פטיה״.

פעם נשלחנו, אני ועוד 2 יהודים, לעבודת-חבלה. תפקידנו היה לפוצץ את מסילת הברזל ע״י כפר במרחק-40 ק״מ מבסיסנו. בלילה התקרבנו לכפר. מרחוק שמענו קולות נגינה ושאון הרוקדים. נכנסנו לבית הראשון שעמד בקצה הכפר ומפי האכר נודע לנו, כי גרמנים בכפר. חזרנו למסלה, חפרנו בור ושמנו את חמרי הנפץ ופוצצנו את המסלה. חזרנו בריאים ושלמים ליער.

חבלות והתנפליות-פתע כאלה על תחנות גרמנים בכפר או פלוגות צבא שעבר בכביש לחזית או בחזרה, הלכו והתרבו מיום ליום, והגרמנים נאלצו להוציא גדודים שלמים מן החזית ולחזק את השמירה על מסילות הברזל, הכבישים ותחנות השמירה שלהם.

ועד בית־התמחוי לעניים וחבר עובדיו המתנדבים, שנוסד בזמן הכבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה (1916), שסיפק ארוחות חמות למאות עניי־העיר באיישישוק.

אולם לא רק עם הגרמנים היה עלינו להלחם. ביערות הופיעו פרטיזנים פולנים לבנים שנלחמו בנו ביתר שנאה מאשר בגרמנים. ואנו השיבונו להם כגמולם. אם נפל בידיהם פרטיזן יהודי היו מענים אותו עד מות. שנאתם ליהודים ולקומוניסטים היתה עצומה. אך גם אנו השמדנום כשנפלו בידינו.

פעם כשחזרה פלוגתנו מעבודת חבלה ועברה ע״י כפר, ירו בנו מהמארב, וראש פלוגתנו ״פירי״ נהרג. החלטנו ללמד אותם לקח למען ישמעו וייראון. בלילה הקיפו פלוגות אחדות שלנו את הכפר ושילחו בו אש. מי שנסה לברוח נורה ונהרג. אף נפש אחת לא נשארה בחיים מהכפר הזה, ואף בית שלם לא נשאר בו.

מלחמת הפרטיזנים היתה מלחמה לחיים ולמות. שבויים לא לקחנו — הרגנום בו במקום אחר חקירה. אותו הדבר עשו הגרמנים אם תפסו פרטיזן. אם נפצע אחד מאתנו ופצעו היה אנוש ואי אפשר היה לטלטלו ליער או להצילו — היה יורה והורג את עצמו, שלא יפול חי בידי האויב האכזרי.

כשחזרו הרוסים ב-1944 ושחררו את פולין, נצטרפתי לצבא האדום הסדיר. חזרתי לביאלה פודלסקה ושם נתמניתי למפקד המשטרה המחוזית, על מחלקת הפושעים הפליליים. שמשתי במשטרה זו כחצי שנה עד שהרגשתי שהאדמה מתחילה ״לבעור תחת רגלי״. מפקד המשטרה רמז לי שעלי להסתלק, כי רבו ההתלוננויות עלי ועל מעשי הנקמה שעשיתי על דעת עצמי בפולנים הלבנים (מה״אַרמִיָה-קְרַיוֹבָה״) וביתר הכוליגנים האנטישמיים, שהצטינו באכזריותם ליהודים בזמן שלטון הגרמנים. הבינותי את הרמז וגם שאיפתי היתה לעזוב את פולין הספוגה דם יהודי רב. במכונית צבאית רוסית עברתי את הגבול ונכנסתי לאוסטריה. משם הגעתי לאיטליה ומשם עליתי לארץ.

אלתר מיכלובסקי

התנפלות הפרטיזנים הלבנים על איישישוק

אחרי שליטא הצטרפה לרוסיה הסוביטית, שימשתי במשך 4 חדשים במשרת מפקד המיליציה של איישישוק. כשנכנסו הגרמנים לעיירה, נאלצתי כמובן להתחבא. לברוח עם הצבא האדום לא הספקתי. אגב רובו של הצבא האדום בליטא נפל בשבי.

כעבור ימים אחדים לבוא הגרמנים, תפסו את אברהם קרישילוב, יהודה ליב סולומינסקי ואשתו, מנוס בן יוסל בלכרוביץ ועוד 9 יהודים, הובילום מחוץ לעיירה והרגום.

אני התחבאתי בבית הקברות היהודי. בחצות הלילה הגעתי לבית יהודה מנדיל קְרֶמִין ודפקתי על החלון. יצאה אשתו, והיא נתנה לי אלף רובל, כותנות אחדות ובגדי אכר והאיצה בי לברוח, היות ומחפשים אותי כמו בנרות.

עוד באותו לילה, מחופש לאכר, יצאתי לווֹרוֹנוֹבה הרחוקה מאיישישוק 24 קילומטר. הגעתי לשם בשלום. משם עברתי לאחותי מינה שגרה בְּדְזֶבִינִישׁוֹק.

כשיצאה הפקודה, שכל יהודי דזבינישוק יעברו לגיטו בוורנובה, חזרתי לשם. ב-4 למאי 1942 כונסו יהודי הגיטו לככר השוק שבמרכז העיירה. שם עמדנו מ-8 בבקר עד 3 אחר הצהרים ללא אוכל וללא מים, כשאנו כורעים על הברכים. אחרי שלש אחרי-הצהרים באה פלוגת-עונשין ליטאית. את בעלי המקצוע העמידו בצד, כשעניתי על שאלת מפקד משטרה שהנני שען אמר: "טוב, לעת עתה תשאר בחיים" והעמידני בצד ימין. בצד שמאל עמד ההמון הגדול של מחוסרי המקצועות ושנועדו לטבח...לנגד עינינו התנפלו השוטרים ובאכזריות של חיות טורפות גזלו מהיהודים את מעט כספם, טבעות, שעונים ועוד חפצים שונים. בינתיים גמרו האכרים לחפור את הבורות הארוכים. אז השכיבו השוטרים ואנשי הגיסטפו את האומללים בתוך הבורות. מי שפיגר למלא את הפקודה או

ניסה להתנגד, הוכה בקתות הרובים ובמגלבים עד מות. אחרי שהצליחו להשכיב את כלם בתוך הבורות "בשיטה ובסדר גרמני", פתחו מכונות היריה שהעמדו מאחורי היהודים, בתקתוקם המרעיש... והשתיקו את צעקות היהודים. הנהרגים והפצועים כוסו בעפר ע"י האכרים. שלוליות דם מלאו את כל הככר, מסביב לבור הנורא... ואנו עמדנו וראינו את כל זה...

לעולם, לעולם לא אשכח את המראה הנורא ההוא!

כתום מעשי הרצח, נגש אלינו מפקד המחוז הליטאי והודיע: "כל היהדים הם קומוניסטים והם אחראים למלחמה, ולכן נהרגו. וזה יהיה הסוף של כל היהודים באירופה. אתם תשארו לע"ע בחיים. יש לנו צורך בכם!"

לקחונו וברגל הובילו את שארית הפליטה. מספרנו הגיע ל 60—70 איש, לגיטו לידה, שהיה נשמר בהקפדה ע"י גרמנים וליטאים, שעלו באכזריותם על הגרמנים.

בינתים נפוצו שמועות על פרטיזנים יהודים ביערות הסמוכים, וקמה תנועה בין הצעירים להתגנב מתוך הגיטו ולהגיע ליערות. ידענו שמי שישאר בגיטו סופו מות איטי או מהיר, אך מות בטוח! אולם ליערות לא קבלו בלי נשק. שליחי הפרטיזנים הצליחו להתגנב לגיטו והחלו לגייס אנשים.

אצל צעיר נוצרי, שהיה מבקר אצל גויה, שתפקידה היה להביא מהגיטו את העוגות, שנאפו בשביל קציני הס.ס., קניתי ב-30.000 רובל רובה, פרקתיו ואת חלקיו החבאתי במכנסים, ובלילה אפל אחד חתכנו, אני ועוד קבוצה של 100 איש בערך, את הוטי התיל, שהקיפו את הגיטו וברחנו ליערות. ברחנו ליער הגדול, יער נַלִיבּוֹקִי, שלפי ידיעותינו נמצאו שם הפרטיזנים בפקודתם של האחים בֶילסקי מנובוגרודק. ביום הסתתרנו ביער ובלילה המשכנו את דרכנו. חצינו את הנהר נֶימַאן לא רחוק מעמדה גרמנית וביער פגשנו במשמר פרטיזנים של בילסקי. הובאנו למחנה ונתקבלנו כחברים. נשק היה לכולנו. במחננו נמצאו מאות אחדות פרטיזנים, כולם יהודים. וביניהם גם נשים וילדים, שטיפלו בהכנת האוכל, בנקיון בגדים ובהתקנת צרכי מחנה שונים.

פעולותינו היו: התנפלויות על משמרות בודדות של גרמנים וליטאים, פיצוץ מסילות ברזל וגשרים ומעשי חבלה אחרים. מלשינים ובוגדים מקרב האכרים השמדנו באש ובחרב. אוכל קיבלנו, או נכון יותר, לקחנו מן האכרים בכפרים שבשטחם פעלנו. על כל מה שעבר עלינו במשך 2 השנים ומחצה, שהיינו ביערות הרי זה מסופר בספר ״יהודי יערות״ של בילסקי והדברים ידועים.

עם שוב הרוסים למקומותינו, חזרתי לאיישישוק. שם מצאתי כבר את שלום סוננזון, אחיו משה ואשתו צפורה וילדיהם, משפחת צירל יורקנסקי, שרה קבצניק.

נרשמתי בפלוגת נ. ק.וו.ד. שפעלה באיישישוק ובסביבה, כדי לבער את הסביבה משותפי היטלר והפרטיזנים הפולנים הלבנים, שהכרנו עוד ״מפגישותינו״ החמות אתם ביערות. אני, משה סוננזון שליבנו שאף לנקמה היינו בקבוצה מזויינת, שתחת מסוה חיפוש גרמנים ובוגדים עשתה מעשי נקמה ותגמול בגויים צוררינו, כראוי להם...

הפלנו את פחדנו על הגויים. אספנו אצלם הרבה חפצים ובגדים יהודים שדודים, שהכרנום, ושילמנו להם מקצת מן המקצת בעד כל מה שעוללו לנו ולילדינו.

גם גרמנים, שהתחבאו ביערות בקבוצות קטנות בעת הנסיגה הגדולה תפסנו ו״סידרנו״ אותם... פעם תפסנו 6 גרמנים וביניהם קצין ס. ס. אני, משה סוננזון ועוד יהודים אחדים הבאנום לבית הקברות הישן, בו נספו בעינויים נוראים יהודי איישישוק. את הקצין העמדנו בצד ואמרנו לו:

—אתה תשאר בחיים!—״נו כן, הלא אשה ובנים לי בגרמניה״, אמר הגרמני וזיק של תקוה ניצת בעיניו הכבויות. יתר הגרמנים עמדו חוורים ורועדים פחד.

לא הארכנו בסדור החשבון אתם. מטר יריות ניתך, וגופות הטמאים נתגלגלו על האדמה ע״י קבר האחים הגדול. נקמה פורתא על כל מה שעשו. ״ועכשיו בא תורך, מנוול ורוצח״—צעק משה לקצין שהחויר כלו. הוא הבין שקצו בא. התנפל על הארץ והחל לנשק את הארץ את רגלינו

לבכות ולילל: יהודים טובים! רחמו עלי — אשה וילדים לי, אני לא עשיתי רעה לכם!

— אשה ובנים לך? — צעק משה — ולנו לא היו נשים ובנים? על משפחותינו ועל כל מה שהיה יקר לנו לא חמלתם — רוצחים טמאים! לחיות אתם רוצים!? לא תזכו לזאת — מות כלבים תמותו! ובדברו הרים את קת רובהו ורוצץ את גולגלתו של הגרמני המתועב... ואז הרים את ידיו למעלה וקרא, וקולו הילך אימים — ״הנה, ידי שפכו את הדם הטמא הזה! בעד אבי ואמי, בעד אחי ואחיותי — בעד בני התינוק שידי יהודים אומללים חינקו אותו — בגללכם רוצחים וחלאת האדם!...

כך הוספנו להפיל את פחדנו על ״משתפי הפעולה הגרמניים״ ועל ה״נהנים״ מרצח היהודים. בינתים יצא הצבא הרוסי מן העיירה בדרכו מערבה, ובעיירה נשארו רק שלשה מיליציונרים. החלו להגיע אלינו שמועות, שקבוצת פרטיזנים פולנים לבנים מתכוננת להתנפל עלינו, ושהגויים תושבי העיירה מחכים רק לאות, כדי להשמידנו. הוגד לנו שההתנפלות תצא לפועל באחד הלילות הקרובים. השמועות האלה הגיעו ע״י הגויים המעטים, שצלם האלהים טרם נמחה מעל פניהם, והם שמחו לשוב היהודים, מכריהם הטובים מלפני המבול.

דרך העיירה עבר קפיטן רוסי. סיפרנו לו על הסכנה הנשקפת לנו ובקשנוהו, שישלח פלוגת חיילים לעיירה. אך הוא הרגיענו, שאין לחשוש לחיינו, כי תחת השלטון הרוסי לא ייתכן כדבר הזה, ונסע לו.

החלטנו להתאסף כולנו לבית אחד — בית סוננזון שאול — שהיה בית אבנים. בלילה ההוא התרחש האסון. 80 פרטיזנים פולנים לבנים ואתם המון גויים מבני העיירה הקיפו את הבית והחלו לירות. אנו התגוננו בעוז, ולא נתנו להם להתקרב. אך כדורינו אזלו והפורעים התפרצו לבית. אני קפצתי דרך החלון של בית העליה ומשם לגן שמאחורי הבית. בגן מצאתי את משה בן מַרִישֶׁל יורקַנסקי, ושנינו רצנו לנחל שמאחורי ״רחוב החזירים״. כל הלילה שכבנו בין השיחים. בבקר, לאחר שהפרטיזנים נסוגו ליערות, חזרנו אל העיירה ואז נודע לנו על האסון משה סוננזון ואשתו

צפורה עם תינוקתם בת השנה נתחבאו בחדר. הם הכירו בין קולות הגויים מתושבי איישישוק — את קול הרוקח והחובש ועוד. צפורה אמרה:

— "אני אצא ואתחנן לפניהם על נפשנו. הלא הם מכירים אותנו. הלא הרוקח היה נכנס לבית המרקחת שלנו והיה ידידו של אבא... אולי ירחמו עלינו ועל התינוקת... ממילא ימצאונו כאן!" — משה הסכים: אך פתחה צפורה את הדלת והופיעה לפניהם, ירו בה ובתינוקתה והרגון במקום. הגויים עזבו את הבית אחרי ששדדו ושברו את הכל.

רצנו לראדון והבאנו פלוגת חיילים סוביטיים. ערכנו חפושים בבתי הגויים ומצאנו אצלם הרבה חפצים שלנו, ואסרנו כ-50 איש. כעבור ימים אחדים התנפלו שוב הפרטיזנים בלילה על בית הסוהר (בית קיוצבסקי יעקב) ושחררו את כל האסירים. כל הלילה היו חילופי יריות בין המתנפלים והחיילים, שלא העיזו לצאת מן הבית בו התבצרו.

לאט-לאט החלו החיים לשוב למסלולם הרגיל. רוב הבתים נשארו שלמים, אם כי חסרו בהם החלונות והדלתות. גויים מ"רחוב החזירים" או מ"נייער פלאן" באו והתישבו בחלק מן הבתים הטובים יותר. נפתחו חנויות פולניות. באו בעלי מלאכה פולנים, חיטים, סנדלרים וכו', שמלאו את מקום היהודים הנעדרים. ביום ה' היה מתקיים השוק כרגיל. אכרים מן הסביבה באו למכור ולקנות, ולא פעם הכרנו על גופו של אכר פרוה או מעיל יהודי.

הלב כאב לראות, איך החיים מסתדרים גם בלעדי היהודים, כאילו השמדת אלפי היהודים, שמלאו את העיירה, במשאם ומתנם, בחדות החיים שבהם — חזיון טבעי ורגיל הוא!

הרגשנו שלא נוכל לשוב לחיים הקודמים. שנאת הגויים אלינו היתה עזה ובולטת, ואנו החלטנו לעזוב את עיר מולדתנו — עיר קברות יקירינו ואהובינו. גם קצין המשטרה רמז לי, שעלי להסתלק מכאן בעוד מועד, היות והגויים מתכוננים לתבוע אותנו לדין על "עשית דין על דעת עצמנו" — וברוסיה אשמה כזו חמורה מאד.

עשיתי כעצת הקצין, עזבתי את איישישוק, באתי לוילנה ומשם עברתי את הגבול והגעתי ארצה בדרך העליה הידועה — דרך ההעפלה.

יידישער טייל

"...און דא און דארט, פון אלע שווארצע לעכער—
זע אויגן, אויגן, שטומע אויגן קוקן...
דאס קוקן די נשמות פון די קדושים,
פארוואגלטע, פארשטויסענע נשמות — — —
קוקן לאנג אויף דיר מיט שטומע אויגן,
וואס מאנען נאר און פרעגן אן לשון
און טענה' ען שטומערהייט אלץ יענע אלטע טענה,
וואס האט נאך קיינמאל ניט דערגרייכט צום הימל
און וועט צום הימל קיינמאל ניט דערגרייכן:
"פארוואס?, פארוואס? און נאכאמאל פארוואס???..."

(ח. נ. ביאליק, "אין שחיטה־שטאט")

די געשיכטע פון איישישאק

(קורצער היסטארישער איבערבליק)

לויט דער רוסישער אלגעמיינער ענציקלאפעדיע (פון בראקהויז-עפראן) איז איישישאק געגרינדעט געווארן דורכן ליטווישן פירשט איישיס אין יאר 1070, און פון דעם שטאמט איר נאמען איישישקאס.

איישישאק האט זיך געפונען אין אוויכטיקן סטראטעגישן פונקט, אין מיטן וועג, וואס האט פאראייניקט די דריי וויכטיקע, אין יענער צייט, פעסטונג-שטעט: ווילנע-לידע-נאוואגרודעק. אין פארלויף פון פיל יאר-הונדערטן איז איישישאק געווען א קרייז-שטאט, און דער ליטווישער גרויס-פירשט וויטאלד (געלעבט אין 14-15 יאר-הונדערט) האט אויס-געבויט און שכנותדיקן דארף יורזדיקי דעם קאטוילישן קלויסטער. ס'איז באמערקונגסווערט, אז אין שטעטל גופא האט זיך ניט געפונען קיין קריסטליכער געבעט-הויז, אין קעגנזאץ צו די איבריקע ארומיקע שטעטלאך.

נאכדעם ווי פוילן, צו וועמען איישישאק האט געהערט נאך איר פאר-אייניקונג מיט ליטע, איז צוטיילט געווארן צווישן רוסלאנד, עסטרייך און פרייסן, איז ווילנער געגנט, און אין דעם אויך איישישאק, אריבער גע-גאנגען צו רוסלאנד (1872). אין יאר 1918, בעת ס'איז געגרינדעט געווארן פון דאס ניי די פוילישע אומאפהענגיקע מלוכה, איז אויך איישישאק איבערגעגאנגען צו איר און האט געהערט צו דאר נאווא-רודקער וואיעוואדסטווע (גובערניע).

די יידישע קהילה

פון דער פוילישער אלגעמיינער ענציקלאפעדיע פון יאר 1883 דערוויסן מיר זיך, אז שוין אין יאר 1145 האט זיך געפונען אין איישישאק א קאראַ-אימישע געמיינדע, ד. ה., אז נאך פריער ווי ס׳איז אנטשטאנען די קהילה פון די קראים אין טראקי, זיינען זיי שוין געווען אין איישישאק.

וועגן די ערשטע יידן אין איישישאק פעלן אונז ריכטיקע היסטארישע באווייזן, אבער ס׳איז צו גלויבן, אז די יידישע קהילה אין איישישאק איז איינע פון די עלטסטע יידישע קהילות אין ליטע בכלל.

ווי ס׳פלעגן דערציילן איישישקער יידן פון עלטערן דור, האבן זיי אליין געזען מצבות אויפן אלטן בית עולם מיט דער דאטע ק״א, ד.ה. פאר א זעקס-הונדערט יאר צוריק.

גענויע ציפערן וועגן דער צאל פון איישישקער יידן, זייערע באשעפ-טיקונגען און געזעלשאפטליכע אינסטיטוציעס געפינען מיר נאר פון אנהויב פון 19 יאר-הונדערט, נאכדעם ווי איישישאק איז פאפולער געווארן אין דער יידישער וועלט אלס שטאט פון תורה, אדאנק איר גרויסער ישיבה.

לויט דער אפיציעלער רוסישער סטאטיסטיק, פון יאר 1897, האט געציילט די יידישע באפעלקערונג אין איישישאק — 2376 נפשות, וואס האבן אויסגעמאכט ביי 70% פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג.

אנהויב צוואנציקסטן יארהונדערט פארלאזן פיל איישישקער יידן די שטעטל, עמיגרירן קיין אמעריקע אדער קיין ווילנע און אנדערע גרויסע שטעט אין רוסלאנד, ווו די עקזיסטענץ-פראגע איז געווען אביסל גרינגער. לויט דער פוילישער אפיציעלער ציילונג וואס איז פארגעקומען אין יאר 1921, (אגב, די דאזיקע ציילונג האט זיך, צוליב פאליטישע טענדענצן, ניט אויסגעצייכנט מיט איר פינקטליכקייט...) האט די יידישע באפעלקרונג אין איישישאק געציילט נאר 1591 נפשות.

דעם אויסערליכן אויסזען פון שטעטל מיט 70-80 יאר צוריק באשרייבט

אין "השחר" פון יאר תרל"ט (1879) ה' יאפ"ז, וואס האט דעמאלט געלערנט און דער איישישקער ישיבה, ווי אויך דער רעדאקטער פון ווארשעווער "הצופה" א. פרידמאן (זיערע באשרייבונגען ברענגען מיר אין העברעאישן טייל פון זאמל-בוך).

אין די לעצטע צנדליקע יארן איז פארגעקומען אגרויסער שינוי צום גוטן אין אויסערליכן אויסזען פון שטעטל. נאך דער גרויסער שרפה פון 1895 האט זיך די שטעטל אפגעבויט צוריק. עס זיינען אויסגעבויט געווארן פיל מויערן, און די גאסן זיינען אויסגעגליכן און אויסגעברוקירט געווארן. אין די צייטן פון פוילישן רעזשים איז דורך דער שטעטל דורכגעפירט געווארן דער גרויסער שאסיי, וואס האט פאראייניקט ווארשע מיט ווילנע, און איישישאק איז געווארן פארבונדן מיט די גרויסע פוילישע האנדלס-צענטרן. אין שטעטל איז איינגעריכטעט געווארן עלעקטרישע באלייכטונג, געמאכט געווארן טראטוארן, און די שטעטל האט באקומען אריינעם און שיינעם אויסזען.

דער ווירטשאפטליכער און קולטורעלער לעבן

אמאליקע יארן האבן א סך איישישקער יידן באזעסן פעלדער און לאנקעס, און האבן זיך באשעפטיקט מיט לאנדווירשאפט און גערטנערייי. אין די לעצטע יארן, נאכדעם ווי מען האט ביי זיי אוועקגענומען די ערד, זיינען זיי אריבערגעגאנגען צום האנדל און "אינדוסטריע"—ד. ה. קרעמערייי און מלאכה. איישישאק איז געווען בארימט מיט אירע מערק און ירידן, און די שטעטלשע יידן האבן געלעבט ווי די הונדערט-טויזענטע אנדערע יידן אין די ליטוויש-פוילישע שטעט און שטעטלאך.

ווי געזאגט, איז זייט דעם אנהויב פון אונזער יאר-הונדערט די ווירטשאפטליכע לאגע שווערער געווארן, און בעיקר אונטער דער פוילישער מאכט. דער פוילישער רעזשים האט, ווי באקאנט, געזוכט מיט אלע מיטלען צו פארדרענגען די יידן פון זייערע ווירטשאפטליכע פאזיציעס, און זעהר

באלד האבן אײשישקער ייִדן פארשפירט די אנטיסעמיטישע פאליטיק פון אט דעם דאזיקן רעזשים.

צום קאמף מיט דער נגישות-פאליטיק פון דער רעגירונג און דער אנטיסעמיטישער העצע, זײנען אין די לעצטע יארן געגרינדעט געווארן אין אײשישאק א ״סוחרים-פאראײן״, א ״האנדווערקער-פאראײן״ א. א.

א באזונדערן ארט אין געזעלשאפטליכן לעבן פון אײשישאק האט שוין פון תמיד אײנגענומען די קולטורעלע און די ציאניסטיש-פאליטישע טעטיקײט. גלײך מיטן אויפקומען פון ציאניזם, האט זיך אין אײשישאק געגרינדעט אנ׳ארטס-גרופע דורך יצחק װילקאנסקי, ר׳ לײזער דעם דײנ׳ס זון (איצט פראפעסאר אין דער ירושלים׳ער אוניווערזיטעט). אין די שפעטערדיקע יארן זײנען געגרינדעט געווארן סניפים כמעט פון אלע ציאניסטישע ריכטונגען (פועלי-ציון, השומר הצעיר, בית׳ר א. א.) אויך החלוץ-גרופן פון אלע שאטירונגען זײנען געװען פארטראטן אין שטעטל, אזוי אז מען קאן אן איבערטרײבונג זאגן, אז אין די לעצטע יארן פארן חורבן, איז די גאנצע שטעטלשע יוגנט געװען ציוניסטיש ארגאניזירט און האט זיך לעבהאפט באטײליקט אין אלע ציאניסטישע אקציעס, װי װײניקע שטעטלאך אין ליטע און װײסרוסלאנד.

די אקטיװע ציאניסטישע טעטיקײט האט מיט זיך געצויגן אויך א זעהר לעבהאפטע קולטורעלע ארבעט, באזונדערס אויפן געביט פון העברעאיש. נאך אין יאר 1906 איז אין שטעטל געגרינדעט געווארן דורך שרה װילקאנסקי (איצט אין ישראל) א יוגנט-פאראײן ״רק-עברית״, װאס האט ארומגעכאפט כמעט די גאנצע יוגנט. עברית איז דא כמעט געווארן די צװײטע מוטער-שפראך פון דער יוגנט, און שוין מיט צענד-ליקער יארן צוריק האט מען אין אײשיאק געקאנט שפילן טעאטר אין עברית און פארטראגן און לעקציעס אין עברית זײנען געװען אטאג טעגליכע דערשײנונג. אבער ניט נאר אין עברית — דאס קולטור לעבן אין ייִדיש איז אויך געװען זעהר רעג, און מיט רעכט האט אײשישאק געהאט דעם רוף אלס אײנע פון די קולטורעל-אקטיװסטע שטעטלאך אין ליטע.

דער חורבן פון איישישאק

מיר גיבן דא איבער די טרויעריקע געשיכטע פון איישישקער חורבן, דערציילט דורך איישישקער יידן, וועמען ס'איז באשערט געווען צו בלייבן לעבן, און קומען קיין ארץ ישראל. אלץ וואס זיי האבן אונז דערציילט איז דער ריינער אמת אן קיין איבערטרייבונג. — מיר גיבן דא איבער זייערע זכרונות און איבערלעבונגען, אזוי ווי זיי האבן אונז דערציילט — אין זייער סטיל און אין זייער נוסח — ניט ענדערנדיק כמעט אווארט...

★

די לעצטע טעג פון איישישאק

דערציילט פון שלום סאנענזאן (בן־שמש)

דעם 17 סעפטעמבער 1939 זיינען אריין אין איישישאק סאוויעטישע טאנקן און אנדערע מאטאראזירטע מיליטער אפטיילונגען. אין שטעטל איז גלייך ארגאניזירט געווארן א "רעווקאם" ("רעוואלוציאנערער קאמיטעט"), בראש פון וועלכן ס'איז אוועקגעשטעלט געווארן דער איישישקער קאמוניסט חיים שוסטער. דער ערשטער באפעל פון "רעווקאם" איז געווען דער פארבאט פון יעדער ציאניסטישער טעטיקייט. אלע ציאניסטישע ארגאנזאציעס זיינען באלד געשלאסן געווארן, די העברעאישע שולע איז פארוואנדעלט געווארן אין א יידישיסטישע. די סחורות אין די קראמען

זיינען פלוצים פארשוואונדן, און דער יקרות איז געשטיגן. נאר די סאוו־יעטישע מאכט אין שטעטל האט לאנג ניט אנגעהאלטן. אין א מאנאט שפעטער איז איישישאק מיטן גאנצן ווילנער געגנט אפגעגעבן געווארן דורך די סאוויעטן דער "זעלבשטענדיקער" ליטווישער רעפובליק, און אין שטעטל איז דערשינען די ליטווישע מאכט. דאס לעבן האט ווידער אנגעהויבן צו פליסן נארמאל. די געשעפטן זיינען ווידער פול געווארן מיט אלערליי סחורות, די ציאניסטישע ארגאניזאציעס זיינען ווידער טעטיק געווארן און די שולע איז ווידער געווארן א העברעאישע.

דורך איישישאק פלעגן דורכגיין הונדערטער און טויזנטער פליטים פון די איבריקע טיילן פון פוילן, וואס זיינען געבליבן אונטער דער סאוו־יעטישער מאכט, און אפילו פון מערב פוילן, ווו ס'האבן געהערשט די נאציס. איישישאק איז געווען נאנט צום רוסיש־ליטווישן גרעניץ (נעבן דעם דארף טאוושון, פיר קילאמעטער פון איישישאק איז געווען דער גרעניץ) און די פליטים פלעגן גנבענען דעם גרעניץ, און פון איישישאק פארן קיין ווילנע, די הויפטשטאט פון ליטע, וועלכע איז דעמאלט געווארן א גרויסער ציאניסטישער צענטער. פון ווילנע איז נאך געווען אמעגליכ־קייט צו פארן קיין ארץ ישראל אדער אין אנדערע לענדער.

אין איישישאק האט זיך געגרינדעט א קאמיטעט פאר פליטים, וואס האט זיך בעיקר באשעפטיקט מיט ארויסצוהעלפן די פליטים פון דער ליטווישער פאליציי, וועלכע פלעגט זיי אפשיקן צוריק צו דעם רוסישן געביט. דער קאמיטעט פלעגט זיי אויסלייזן פון די ליטווישע הענט, אויסהאלטן זיי מיט עסן און וווינונג עטליכע טעג, ביז מ'פלעגט זיי איבערשיקן קיין ווילנע. און ניט נאר דער קאמיטעט נאר אלע איישישקער יידן, כמעט אן אויסנאם, האבן ארויסגעוויזן זייער ברידערליכע איבערגעבנקייט, און קיין זאך איז ניט געווען שווער פאר זיי כדי צו העלפן די פליטים. איישישאק איז געווען דער ליכטיקער פונקט אין זייער לאנגן ליידנספולן וואנדער־וועג*). אין זומער 1940, נאכדעם ווי די ליטווישע רעפובליק האט זיך

*) זע די באשרייבונגען אין העברעאישן טייל, זייטן 47 — 55.

״פרייוויליק״ פאראייניקט מיט סאוויעטן-רוסלאנד, האט זיך די לאגע פון די יידן אין ליטא בכלל און אין איישישאק בפרט זייער געענדערט צום שלעכטן.

די קאמוניסטן זיינען ווידער געקומען צו דער מאכט און דאסמאל אויף אלאנגע צייט. די אנטלאפענע קאמוניסטן פון יאר 1939 האבן זיך אומגעקערט אין איישישאק און אנגעהויבן באלעבאטעווען אויף דאס ניי און מיט מער דרייסטקייט. די ציאניסטישע ארגאניזאציע איז ווידער צוגעמאכט געווארן. די שולע איז געווארן ווידער יידישיסטיש-קאמוניסטיש. די געשעפטן פון קאפעלמאן, ווײדענבערג, קיוצעווסקי, אבעלאוו א. א. זיינען קאנפיסקירט געווארן. ס׳איז געגרינדעט געווארן א קאמוניסטישע פארטיי מיט ליפקע גינונסקי בראש און א ״קאמסאמאל״ (קאמוניסטישע יוגנט-ארגאניזאציע) מיט ראובעלע, שמואל דעם שוסטערס זון, אלס פארזיצער.

דער אומלעגאלער מסחר האט געבליט, ניט קוקענדיק אף אלע שטראפן און קאנפיסקאציעס, און מענטשן האבן ״געמאכט געלט״. אזוי האט זיך געלעבט אונטער דער סאוויעטיש-ליטווישער מאכט ביזן אויסברוך פון דער רוסיש-דייטשישער מלחמה דעם 22 יוני 1941.

דעם 23 יוני, צומארגנס נאכן אויסברוך פון קריג, זיינען שוין די נאציס געווען אין איישישאק. די ערשטע פאר וואכן, כל זמן דאס דייטשישע מיליטער האט געשטראמט דורכן שטעטל צום פראנט — צום מזרח — איז געווען אין שטעטל שטיל. יידן זיינען געזעסן אין די הייזער ביי צוגעמאכטע טירן און לאדענס, צוגעהערט דאס קלאפן און רוישן פון די אומצייליקע טאנקן און אויטאס איבערן שאסיי, און דאס הארץ האט געקלאפט פון שרעק. ווען דאס רוישן האט אויפגעהערט און דאס מיליטער האט אויפגעהערט צו שטראמען דורכן שטעטל, איז פארבליבן א אפטיילונג פון ״טאדס-ארבעטס-אמט״. זיי האבן געצוווּנגען אלע מענער פון 16 ביז 60 יאר צו ארבעטן ביים פאריכטן דעם שאסיי, וואס האט געפירט פון איישישאק צו ווילנע. דער ארבעטס-טאג האט געדויערט 14 שעה. פון 7

פרי ביז 9 אוונט. נאר אזוי ווי דער ארבעטס-פלאץ איז געווען על פי רוב ביי א 10 ק״מ ווייט פון שטעטל, פלעגט מען מוזן אויפשטיין 5 פארטאג און קומען צוריק אין שטוב ערשט ארום 11 אין אוונט. דער ארבעטס-לוין איז געווען 50 פעניג טעגליך. די וואך איז באשטאנען פון עלטערע דייטשן, וואס האבן געהייסן ״פאלקס-דייטשן״, ד. ה. פוילישע בירגער פון דייטשער אפשטאמונג, וועלכע האבן זיך דערקלערט פאר דייטשע בירגער גלייך מיטן אנהויב פון פויליש-דייטשן קריג, און זיי, די נייע ״משומדים״, האבן ארויסגעוויזן אגרעסערע שנאה און אכזריות צו יידן און פאליאקן ווי די אמתע דייטשן. נאך אשווערן ארבעטס-טאג, מיד און הונגעריק, פלעגן די ״פאלקס-דייטשן״ מאכן מיט די יידן ״מיליטערישע איבונגען״... פלעגן הייסן: אויסטאן זיך נאקעט און שלאגן איינער דעם צווייטן — א. א. וו. פאר יעדע קלייניקייט פלעגן זיי מערדערליך שלאגן, ניט שוינענדיק אלט און יונג.

אנפאנג צווייטן מאנאט איז אנגעקומען אנ׳ אנדער נאצישע אפטיילונג פון יונגע מערדער. דער קאמענדאנט האט פארופן צו זיך דעם רב, הרב שמעון ראזאווסקי ז״ל, און געהייסן אויסקלייבן א ״יידן-קאמיטעט״ פון 12 פערזאן, וועלכער וועט זיין פאראנטווארטליך פאר די גענויע און גיכע אויספילונג פון זיינע באפעלן. דער רב האט צונויפגערופן אין שול אלע מענער פון שטעטל כדי אויסצווויילן דעם קאמיטעט. אבער אזוי ווי ס׳זיינען ניט געווען קיין ״בעלנים״ אויף אזא ״כבוד״, האט מען באשטימט צו ווארפן גורל און אויסקלייבן די 12 חברים. לויטן גורל זיינען אויס-געקליבן געווארן אברהם קאפלאן (פארזיצער), שלום סאנענזאן (וויצע פארזיצער), יהודה דווילאנסקי, יהודה סעוויצקי, איצע מענדל יורקאנסקי, יוסף מיכאלאווסקי, חנן מיכאלאווסקי, מרדכי קאגאנאוויטש, מארקל קאפעלמאן, אפרים קארנאווסקי.

אין עטליכע טעג ארום האבן די נאציס געהייסן ברענגען אין קאמענ-דאנטור (אין הויז פון קיוצעווסקי) אלע שמוק-זאכן און צירונג, גאלד און זילבער-מטבעות, פוטערס און אנדערע ווערטפולע זאכן. דאס אלץ האט

השוק באיישישוק ביום החמישי (1912)

מען איינגעפאקט אין גרויסע קאסטנס און אוועקגעשיקט קיין ״פאטער-לאנד״—אין דייטשלאנד. יעדן טאג פלעגן ארויסגיין נייע באפעלן, איינער ערגער פארן צווייטן. און פאר יעדע קלענסטע פארשפעטיקונג—קלעפ און אנדערע סאדיסטישע עינויים.

איינמאל שבת האבן די רוצחים געכאפט אפאר הונדערט יידן מיט לאנגע בערד, אויסגעשטעלט זיי אין 2 שורות, געבראכט זיי צום טייך אויף ווילנער וועג און געהייסן זיי אריינגיין אין וואסער אין די קליידער. דערנאך האבן די אומגליקליכע זיך געמוזט קייקלען איבערן שאסיי אין די נאסע זאכן, כדי ״אפצורייניקן דעם שאסיי פון שטויב״. דערנאך האבן זיי אנגערייצט אויף די יידן זייערע ווילדע הינט, און קוים לעבעדיקע, צוביסן און פארוווּנדעטע פון די נאציס און די הינט, זיינען זיי קוים דער-לאפן ביז די ערשטע יידישע הייזער אין ווילנער גאס. זייערע סאדיסטישע נייגונגען האבן די נאציס ארויסגעוויזן אויך אין זייער וואנדאלן צער-שטערונג פון באד און מקוה. די מצבות פון בית-עולם האבן זיי צובראכן, די פרוכת׳ן, די לאמפן און לייכטער פון די בתי מדרשים צוגענומען, די באנק האבן זיי צובראכן, און די ביכער פון דער שטאטישער ביבליאטעק און בתי מדרשים האבן די ״קולטור-טרעגער״ עפנטליך פארברענט.

די לאגע איז געווארן נאך ערגער, ווען די פאקטישע מאכט איבער די יידן אין שטעטל איז איבערגעגאנגען צו די ליטווישע פאליציי, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען א רוצח און סאדיסט—אסטראווסקאס האט ער געהייסן. אין איר בלוטדורשטיקייט, אנטיסעמיטיזם און בעסטיאליטעט האט די ליטווישע פאליציי נאך אריבערגעשטיגן אירע דיטשע לערער...

אינצווישן זיינען דערגאנגען צו אונז קלאנגען וועגן מארד פון גאנצע יידישע קהילות און ליטווישע שטעטלאך. גויים פלעגן בגנבה קומען צו זייערע באקאנטע יידן און דערציילן זיי וועגן דעם טרויעריקן סוף פון די יידן אין ליטע, און פלעגן ראטן, אז זיי זאלן אוועקגעבן דאס ביסל האב און גוטס, וואס איז נאך פארבליבן ביי זיי—״ווארום סיי ווי סיי וועט מען דאך אייך אינגיכן אויסהרגענען—אייער סוף איז נאנט און קיין זאך

וועט אייך שוין ניט ראטעווען״ — פלעגן זיי ענדיקן מיט א קרעכץ, מכלו-מרשט פון מיטלייד.

אבער טראָץ אלעם האבן מיר געהאפט, אז צו אונז וועט דער אומגליק ניט קומען. מיר האבן געוואלט לעבן, און יעדע אילוזיע איז געווען שטארקער פון די שרעקליכע ווירקליכקייט. מיר האבן אינערליך גע-געלויבט, אז מיר וועלן דאך ווי ס׳איז איבערלעבן די שווערע צייטן און אונזערע שונאים. אטייל פון אונז וועלן טאקע אומקומען, אבער די מער-הייט וועט בלייבן. און יעדער האט געוואלט גלויבן, אז ער וועט זיין צווישן די איבערגעבליבענע...

ס׳ האט זיך ניט געוואלט גלויבן די אלע שרעקליכע קלאנגען. — ״ס׳איז געוויס איבערגעטריבן״ — פלעגן זיך טרייסטן די אפטימיסטן צווישן אונז, און די זיינען געווען די גרויסע מערהייט, — ״די גויים איבערטרייבן בכיוון, כדי ארויסצונארן פון אונז דאס ביסל האב און גוטס... טויזנטער יידן וועלן זיי ניט אויסהרגענען! זיי ווילן נאר אונזער געלט!״ — אזוי האט מען זיך געטרייסט און ניט געגלויבט די גויים.

עטליכע טעג פאר ראש השנה תש״ב (1941) איז געקומען א געטרייער גוי און האט דערציילט, אז ער איז געווען אין שטעטל אראן און האט געזען אויפן מארק וואלגערנדיק זיך הונדערטער יידישע קערפערס... און אז די דייטשישע און ליטווישע פאליציי גרייטן זיך דאס זעלבע צו טאן אין אלע ליטווישע שטעט און שטעטלאך.

דאן האט דער רב, ר׳ שמעון ראזאווסקי ז״ל, צונויפגערופן אויף א געהיימע אסיפה די חשובע בעלי-בתים פון שטעטל און זיי געזאגט: — ״יידן, אונזער לעצטע שעה איז נאנט, די מערדער גרייטן זיך צו אונזער שחיטה. לאמיר כאטש שטארבן מיט כבוד. לאמיר קויפן אביסל געווער פאר דאס לעצטע וואס מיר האבן, און אויב אונזער גורל איז צו שטארבן איז כאטש מיט געווער אין די הענט. — תמות נפשי עם פלישתים!״...
אבער יאסל ווײדענבערג איז געווען געגען:

— ״קעמפן מיטן דייטש ווילט איר? ווער און וואס זיינען מיר? זיי ווילן

נאר אונזער געלט. לאמיר זיי אוועקגעבן. זיי וועלן ניט אויסהרגענען אגאנצע שטאט! לאמיר פּרובירן אונטערקויפן דעם קאמענדאנט! מיר טארן ניט איינשטעלן דאס לעבן פון אגאנצע שטאט!״

די מיינונגען האבן זיך צוטיילט און די אסיפה איז זיך פונאנדער-געגאנגען מיט גארנישט.

אסך יידן האבן פארבאהאלטן ווערטפולע זאַכן ביי ״גוטע״ און ״זיכערע״ באקאנטע קריסטן אין די דערפער. ווען דער רב האט דאס דערהערט, האט ער אנגעזאגט מען זאל עס ניט טאן. — ״דערמיט מאכט איר די גויים פאר אייערע ערגסטע שונאים און זיי וועלן זיין די ערשטע, וואס וועלן וועלן פטור ווערן פון אייך״ — האט ער געטעהנעט. אבער מ׳ האט אים ניט געהערט. יעדער האט געוואלט זיך פארזיכערן און געגלויבט ״זיין״ גוי.

זונטיק ערב ראש השנה תש״ב זיינען אויפגעפאדערט געווארן אלע יידן אן אונטערשייד פון עלטער און געשלעכט, אפילו קראנקע, זיך צונויפצוזאמלען אין די צוויי בתי-מדרשים און אין די גרויסע שול, און ווער ס׳וועט געפונען ווערן אין שטוב אדער פארבאהאלטענדיק זיך, וועט אויפן ארט דערשאסן ווערן.

אגוואלטיקע פאניק האט ארומגעכאפט די גאנצע שטאט. יעצט האט מען שוין פארשטאנען צו וואס ס׳צילן די מערדער. מענשן האבן אנגעהויבן זוכן פלעצער וווּ זיך צו באהאלטן, אדער אנטלויפן פון שטעטל...

אבער ס׳איז שוין געווען צו שפעט. די שטאט איז געווען ארומגערינגעלט מיט ליטווישע פאליציי. אבער דאך איז געלונגען בערך א-490 מאן זיך ארויסצורייסן דורכן קייט פון די פאליציי און באנאכט אנטלויפן אין די וועלדער.

אויך איך מיט מיין פרוי און צוויי קליינע קינדער האבן זיך באהאלטן אין א האלץ-סקלאד. אכט אזייגער אין אוונט, אז ס׳איז געווארן גוט פינסטער, האבן מיר זיך ארויסגעגנבעט פון האלץ-סקלאד, און אזוי ווי אונזער הויז האט זיך געפונען אין עק שטעטל, האבן מיר זיך דורכגעריסן דורך די פעלדער און דערלאפן ביזן סאנידווארער וואלד.

דארט האבן מיר זיך אנגעטראפן מיט שלמה קיוצעווסקי, זיין שוואגער יעפים שיפל, ראובן קאלעקא און פאמיליע, לייב קאוועגסקי און זיין פאטער, איטע שישקא (א פרוי פון איבער אכציק). מיר האבן זיך צוטיילט אויף צוויי פארטיעס. איינע איז אוועק קיין וואראנאווע און די צווייטע, און איך צווישן זיי, איז אוועק קיין ראדון. די דאזיקע ביידע שטעטלאך האבן געהערט צום ווייסרוסישן געביט — און די מערדערליכע ליטווישע פאליציי איז דארטן ניט געווען. יידן האבן דארט נאך געמעגט זיך באוועגן און ארומפארן.

קומענדיק אין ראדון האבן מיר געטראפן איישישקער יידן, וועלכע האבן אונז דערציילט וועגן די לעצטע טעג פון איישישקער קהילה:

— אלע איישישקער יידן, צוזאמען מיט די אלקעניקער, וועלכע מ׳האט געבראכט מיט אטאג פריער, ביי אפיר טויזנט נפשות, זיינען אריינגע־טריבן געווארן אין די צוויי בתי מדרשים און שול. דארט האט מען זיי געהאלטן דריי טעג אן עסן און אן וואסער. אפילו די נאטירליכע באדערפ־נישן האבן זיי געמוזט מאכן אויפן ארט... מיטוואך, צום גדליה, באוואכט דורך די ליטווישע און דייטשע פאליציי, זיינען זיי אלע געבראכט געווארן אויפן נייען פערד־מארק אין ראדונער גאס. די יידן זיינען געגאנגען צונויפגעשטעלט אין רייען און מיט געוויין און גע־שרייען נאכגעזאגט ודוי נאך דעם חזן טיוואלסקי.

דאנערשטיק דעם פערטן תשרי אינדערפרי איז געקומען דער ליטווי־שער פאליציי־קאמענדאנט — דער רוצח אסטראווסקאס — האט אפגעקליבן 250 יונגע און געזונטע מענער און אוועקגעשיקט זיי אין א אונבאוווסטע ריכטונג.

דערנאך האבן מיר זיך דערוווסט, אז מען האט זיי געבראכט אויפן אלטן בית־עולם און דארטן האבן זיי ליטווישע פאליציאנטן דערשאסן און אריינגעווארפן אין די גרויסע גריבער, וואס גויים האבן מיט אפאר טעג פריער אויסגעגראבן. יעדע שעה פלעגט מען אוועקשיקן 250 מענער. כדי צו בארוהיקן די אויפגעברויזטע יידן, האט אליטווישער פאליציאנט

געבראכט א צעטל געחתמעט דורך לייב מיליקאווסקי אז:—"מיר געפינען זיך יעצט אין סעקלוצקעס הויף, און גרייטן צו פאר אייך א געטא. האט ניט קיין מורא. מיר ווארטן אף אייער קומען"—

דער בריוול, וואס מיליקאוואסקי האט אנגעשריבן געצוווּנגענערהייט, האט אביסל אויפגעמונטערט די געשווארענע אפטימיסטן, און יידן זיינען געגאנגען צו דער שחיטה ניט וויסענדיק דעם אמת. אויף מארגן דעם פינפטן תשרי האט מען געפירט פרויען און קינדער און פרייטאג נאכמיטאג איז שוין פון די איישישקער און אלקעניקער יידן ניט געבליבן קיינער ביים לעבן, אויסער די איינצעלנע, וואס האבן באוויזן זיך ארויסצוגנבנען און צו אנטלויפן.

דער מערדער אסטראווסקאס, אנגעטאן אין אווייסן פארטוך און אין ווייסע הענטשקעס, האט מיט די אייגענע הענט געשאסן אין די יידישע קינדער. דער לעצטער קרבן איז געווען דער רב, ר' שמעון ראזאווסקי זצ"ל, וועמען דער רוצח האט געהאלטן ביידע טעג אויפן בית-עולם, כדי ער זאל זען ווי אזוי זיין קהילה גייט אונטער. ערשט נאך דער שחיטה האט באוויליקט דער מערדער אויסצולייזן דעם אומגליקלעכן פון זיין פיין דורך אקויל פון זיין רעוואלוועך. דער געטרייער רב האט געפונען זיין לעצטע רו אין ברידערליכן קבר פון די פיר טויזנט קדושים פון די איישישקער און אלקעניקער קהילות.

אין די בונקערס

דערציילט פון יפה סאנענזאן

(די טאכטער פון משה סאנענזאן, 10 יאר אלט)

ווען די ליטווישע פאליציי האט אנגעהויבן צו טרייבן די יידן אין די בתי מדרשים אריין, האב איך מיט מיין עלטערן ברודער יצחק זיך פארבא-האלטן אין סקלאד צווישן האלץ, און דארטן זיינען מיר אפגעלעגן ביז ס'איז געווארן גוט פינסטער. דער טאטע איז נאך אנטלאפן מיט אטאג

פריער, און די מאמע מיטן קלייניקן ברודער, וואס האט נאך געזויגן האט ניט באוויזן זיך צו באהאלטן, און איז דורך די רשעים געבראכט געווארן אין די בתי-מדרשים. ביינאכט זיינען מיר ארויסגעקראכן פון צווישן די האלץ און דורך די גערטנער אוועקגעלאפן צו יאשקע אליעשקעוויצן, אקריסט וואס האט געארבעט אין אונזער גארבארנע אסך יארן. צו אים האט אונז געהייסן דער טאטע אוועקגיין אין פאל פון א סכנה. ביי אים האבן מיר שוין געפונען דוד מאשצעניק׳ס קינדער, מירע מיט איר ברודער מאיר און נאך עטליכע יידן.

צו מארגנס נאכמיטאג איז געקומען צו אונז א גוי, געשיקט דורך אונזער טאטן, אונז צו ברענגן אין דארף דומבליע. איבערגעטאן אלס קריסט-ליכע קינדער האט אונז דער גוי געבראכט אין אשטוב אין דומבליע. דארטן האבן מיר געפונען דעם טאטן און אונזערע קרובים, שרה קאבאצ-ניק מיט דער פאמיליע.

ביים באקאנטן קריסט זיינען מיר געווען פינף טעג און דערנאך האבן מיר באשלאסן אוועקצוגיין אין וואסילישאק, ווו ס׳האבן נאך געלעבט יידן. דער פאליציי-קאמענדאנט, אפאליאק, איז געווען אגרויסער שונא ישראל. ווען דער טאטע איז געקומען אין פאליציי-אמט זיך פארמעלדן, ווי ס׳האט געפאדערט דער געזעץ (אנדערש האט אונזער באקאנטער ייד מורא געהאט אונז צו האלטן), האט דער פאליציי-קאמענדאנט געהייסן ארעסטירן דעם טאטן, ווייל ער איז געקומען אן א דערלויבניש פון ליטע קיין ווייס-רוסלאנד.

איינמאל ווען כ׳האב געבראכט דעם טאטן אפלאש-מילך, האט עס דערזען דער קאמענדאנט. ער האט ארויסגעכאפט פון מיין האנט די פלאש, איר צובראכן, און מיר מיט געשריי אוועקגעטריבן און פארזאגט, אז איך זאל זיך מער ניט ווייזן נעבן ארעסט-הויז. אדאנק אגרויסן שוחד האט מען דעם טאטן באפרייט נאך 10 טעג ארעסט. אין אפאר טעג שפעטער איז דערהאלטן געווארן אידיעה דורך אקריסט, אז די מאמע מיטן ברודערל לעבן און זיי געפינען זיך אין ראדון. מיר זיינען גלייך אוועק קיין ראדון

און האבן זיי דארטן געפונען. זי האט זיך געראטעוועט אין לעצטן מאמענט. ווען די פאליציאנטן האבן איר געטריבן, מיט נאך יידן, אין די בתי מדרשים, האט זי אויסגענוצט דעם טומל און זיך אפגערוקט אן אזייט, און מיט דער הילף פון א באקאנטע קריסטין ארויס פון שטעטל איבערגעטאן אלס קריסטין. די קריסטין האט זיך אומגעקערט אין איר שטוב. פלוצלונג האט די מאמע דערזען אפאליציאנט דערנענטערט זיך צו איר. קענטיק אז מען האט איר געזען אנטלויפנדיק. די מאמע האט אנגעהויבן צו גיין שנעלער. צום גליק זיינען נאך געלעגן אף די פעלדער גרויסע קופעס היי. זי האט ארייגעווארפן דעם ברודערל אין א קופע היי און זי אליין האט זיך באהאלטן אין אצווייטע גרויסע קופע היי. דער פאליציאנט, ניט זעענדיק גארנישט און מיינענדיק, אז זי איז פארשווונדן אין וואלד האט זיך אומגעקערט צוריק אין איישישאק. אזוי האט זי זיך געראטעוועט.

אין ראדון האבן מיר געלעבט עטליכע מאנאטן. מיט דער צייט האבן די דייטשן געמאכט אויך אין ראדון אגעטא. מיר מיט נאך 16 יידן האבן זיך באהאלטן אויף אבוידעם. אין געטא האבן מיר ניט געוואלט גיין. מיט-אמאל האט דער ברודערל אנגעהויבן וויינען. די מוטער האט אים געגעבן זויגן, אבער דאס קינד האט ניט אויפגעהערט צו וויינען, און וואס ווייטער אלץ שטארקער און שטארקער.

אטויט-שרעק איז אונז אלעמען באפאלן. דאן האט זיך אפגערופן אעלטערער ייד צו דער מאמען:—״דאס קינד וועט אונז אלעמען אומ-ברייננגן. 16 לעבנס זיינען טייערער פון לעבן פון אקינד. מען מוז אים שטיל מאכן״—און ער האט גענומען אקאלדרע און ארויפגעווארפן אויפן קינד. אין אפאר מינוט איז ער אנטשוויגן געווארן אויף אייביק... די מוטער האט געחלשט... אלע זיינען נעבליבן זיצן ווי פארשטיינערט.

אז ס׳איז געווארן אין אפאר טאג ארום שטילער, זיינען מיר אנטלאפן אין דארף קארקוטשאן. פאר אגרויסע-סומע געלט, האט אבאקאנטער גוי איינגעשטימט צו באהאלטן אונז ביי אים. ער האט אויסגעגראבן אין זיין חזירים-שטאל אגרויסע גרוב. די גרוב האט ער איבערגעדעקט מיט ברעטער

און אויף די ברעטער האט ער ארופגעשאטן מיסט און ארויפגעלייגט אלטע זעק, קארטאפל און אנדערע זאכן. אין דאזיקן גרוב האבן "געלעבט" די עלטערן, דער ברודער יצחק, איך און אמיידל אקרובה פון אליטע ביי איאר צייט. דאס עסן אונזערער איז באשטאנען כמעט נאר פון קארטאפל, וואס דער גוי פלעגט דורך אגעהיימע לאך אראפלאזן צו אונז. איאר צייט האבן מיר ניט אנגעזען די זונען-שיין. אז דאס געלט האט אונז אנגעהויבן אויסצוגיין, און מיר האבן ניט געקאנט צאלן "פעטע" פרייזן פאר די ביסל קארטאפל וואס ער פלעגט אונז געבן, האט דער גוי אונז געהייסן פארלאזן זיין "וווינונג", אניט וועט ער אונז איבערגעבן די דייטשן. מיר האבן זיך אומגעקערט אין דארף לעבעדניק און געוווינט אין אגרוב ווידער ביי איאר. אין לעבעדניק האבן מיר געפונען דעם פעטער שלום סאנענזאן מיט זיין טאכטער גיטעלע. אין איאר ארום, אז דער פויער איז געווארן אלץ מער חוצפה׳דיקער און געפאדערט אלץ מער געלט, האבן מיר באשלאסן אוועקצוגיין צו די פארטיזאנער.

ביי די פארטיזאנער האבן מיר געלעבט ביי א-2 יאר און דורכגעמאכט פיל צרות און סכנות. אין 1944 ווען די רוסן האבן זיך צוריקגעקערט, זיינען מיר ארויס פון די וועלדער און אוועק אין איישישאק, אבער אויך דארטן האבן מיר ניט געפונען קיין רו. די ווייסע פוילישע פארטיזאנער האבן דערשאסן מיין מאמען און ברודערל בעת דעם גרויסן אנפאל אויף די יידן אין שטעטל. דעם טאטן האבן די רוסן פארמשפט אויף 8 יאר סיביר. די גויים האבן אויף אים געמאכט אבלבול, אז ער האט ביי זיי געראבירט זאכן אן אדערלויבניש. דער ברודער יצחק איז געבליבן אין רוסלנד, זיך משתדל צו זיין מען זאל דעם טאטן באפרייען, און איך מיטן פעטער שלום זיינען אנגעקומען אין ארץ-ישראל. און כ׳ווארט מיט אומגעדולד צו זען דעם טאטן מיטן ברודער אין ארץ-ישראל צוזאמען מיט מיר.

פון לעבן פון יידישע וואלד־מענטשן

דערציילט פון רחל פאסטטער

מיטן אריינגיין פון די דייטשן אין יולי 1941 אין איישישאק, איז דער ווירטשאפטליך-געזעלשאפטליכער לעבן אפגעשטעלט געווארן. די קרא-מען זיינען געווען צוגעמאכט. די בתי מדרשים זיינען געווען ליידיק. יידן האבן זיך באמיט ניט צו גיין אין די גאסן, כאטש דעמאלט איז געווען דער-לויבט צו גיין, פארשטייט זיך נאר אין די רינעס, ניט אויף די טראטוארן, און מיט דער "געלע לאטע" אויפן ברוסט און אויפן פלייצע. מען פלעגט ארויסגיין אין סאמע נויטיקע פאלן, ווי בריינגען וואסער פון ברונעם, אדער קריגן עסנווארג. קיין מערק האבן זיך ניט געשטעלט. גויים איז פארבאטן געווארן צו האנדלען מיט יידן. עסנווארג האט ניט געפעלט. אלע האבן געהאט צוגעגרייט גרויסע זאפאסן עסנווארג נאך פון די צייטן פון דער סאוויעטן-מאכט. אין יעדע שטוב כמעט האבן זיך געפו-נען זעק מיט מעל, קארטאפל, צוקער און אנדערע שפייזן. די ארימע מענשן פלעגן באקומען שטיצע דורכן "יידן-קאמיטעט".

אזוי זיינען דורך די ערשטע פאר מאנאטן. שרעקליכע קלאנגן וועגן מאסנמארדן אין די ארומיקע שטעטלאך האבן אנגעהויבן דערגיין צו אונז דורך בעקאנטע קריסטן, וועלכע פלעגן זיך אין געהיים צונויפטרעפן מיט יידן און איבערגעבן זיי די נייס.

ביז ס׳איז געקומען דער לעצטער זונטיק ערב ראש השנה תש״ב. אלע יידן זיינען צונויפגעטריבן געווארן דורך די ליטווישע און דייטשישע פאליציאנטן אין די 2 בתי מדרשים און שול, און דארטן האבן זיי אונז געהאלטן ביי א דריי טעג.

מאנטיק דעם ערשטן טאג ראש השנה איז אריין אין נייען בית המדרש, ווו אויך איך, מיין מאן און אונזערע צוויי זין האבן זיך געפונען, אליט-ווישער פאליציאנט, ארויסגערופן אברהם שווארץ און געהייסן גיין מיט אים. דער פאליציאנט האט געהייסן שווארצן ער זאל אים אוועקפירן צו

אים אין שטוב. מען האט אים דערציילט, אז ביי אים אין שטוב אין אגע-היימען ארט ליגט פארבאהאלטן אגרויסע סומע געלט, זיינע און פון דער יידישער קהלה. אויב ער וועט אים ניט אויסזאגן מיט גוטן וועט ער באצאלן מיט זיין לעבן. אברהם שווארץ האט זיך געשווארן, אז ס׳איז נאר אבלבול פון גויים שונאים, און אז ביי אים אין שטוב איז גארנישט דא. אבער קיינע טענות פון אברהם שווארץ, אז ער האט ניט פארבאהאלטן קיין געלט האבן ניט געהאלפן. זעענדיק אז ער וועט פון אים גארנישט ארויסקריגן, האט אים דער פאליציאנט אוועקגעפירט אויפן נייעם בית-עולם און דערשאסן. דערנאך איז דער פאליציאנט ווידער געקומען אין בית-המדרש, און געהייסן אברהם׳ס ברודער, דוד שווארץ, גיין אויפן בית-העולם און באערדיקן זיין ברודער. אין בית-המדרש זיינען מיר געזעסן צוויי טעג אן עסן און טרינקן. מיטוואך, צום גדליה, האט מען ארויסגעפירט אלעמען פון די בתי-המדרשים, צונויפגעשטעלט אין שורות, און באוואכט פון ליטווישע פאליציאנטן, האט מען אונז אוועקגעפירט אויפן נייען פערד-מארק אין ראדונער גאס. אויף מארגן האט מען אפגעקליבן צוערשט די יינגסטע און שטארקסטע מענער און אוועקגעפירט אין א אונבאוווסטע ריכטונג. פון ווייטן האבן מיר געהערט אשיסעריי פון ביקסן. אבער אפילו דאן האבן מיר נאך ניט געגלויבט, אז מען פירט זיי צו דער שחיטה. מיר האבן געהאפט, אז מ׳פירט זיי מאכן אגעטא פאר אונז. די שיסערייען—האבן מיר געמיינט—זיינען נאר כדי אונז אנצושרעקן, אדער סתם אשפיל פון די רוצחים. מיר האבן ניט געוואלט גלויבן אז די לעצטע שעה איז געקומען. מיר האבן געוואלט לעבן—לעבן אונטער אלע תנאים...

אין פארלויף פון טאג האט מען אוועקגעפירט אלע מענער. פארנאכט זיינען שוין פארבליבן אויפן פערדמארק נאר פרויען און קינדער. די נאכט איז אנגעקומען. מער טויט ווי לעבעדיק זיינען געלעגן די טויזענטער פרויען און קינדער אויף דער קאלטער ערד און געווארט אויפן קומענדיקן טאג...

אינמיטן נאכט האב איך דערהערט ווי אברעט פון פארקאן (דער פערד-

מארק איז געווען דאן ארומגעצאמט מיט ברעטער) רוקט זיך אפ אן אזייט און אבאקאנטער קול אין פויליש רעט צו מיר אין דער שטיל. דאס איז געווען אגוטער באקאנטער גוי, וואס האט ריזיקירט און אין דער פינס־טערער נאכט זיך ארייגעגנבעט צווישן די פרויען.

—״מארגן וועט מען אויך אייך דערשיסן, אזוי ווי זיי האבן דערשאסן אייערע מענער. אנטלויפט פון טויט — אויב דער לעבן איז אייך נאך טייער, אנטלויפט כל זמן ס׳איז נאך ניט שפעט. מארגן וועט זיין שוין שפעט, צו שפעט!״...

איך און מיינע צוויי זין (מיין מאן האט מען שוין דערשאסן אינדערפרי) מיט איטקע קאניכאווסקי און אירע צוויי קינדער, שאשקע יורקאנסקי און זון, וואס זיינען געלעגן אין איין ווינקל, האבן באשלאסן צו פאלגן די עצה פון פויער. שטילערהייט האבן מיר זיך דורכגערוקט דורך דער אפגערוקטער ברעט, און אוועק מיטן פויער קיין דוצישאק, צו זיינעם אבאקאנטן. אין אפאר טעג ארום האבן מיר געשיקט דעם פויער זען וואס הערט זיך אין איישישאק. ווען דער פויער האט זיך אומגעקערט האבן מיר זיך דערוווסט פון גרויסן בראך... איישישאק איז געווארן ״יידן־ריין״...

אין אפאר טאג ארום בין איך אוועק אין בעניאקאן צו מיין מומען. דארט איז אויך געקומען חייקל קאניכאווסקי מיט זיין פרוי גיטל און קינדער.

ווען ס׳איז ארויס דער באפעל, אז אלע יידן אין אומגעגנט זאלן זיך צונויפזאמלען אין ווארנאנאווער געטא, האב איך באשלאסן ניט צו גיין אין ווארנאנאווע.

מיין הארץ האט מיר געזאגט אז ווארנאנאווע איז נאר אפאסטקע, און אז געטא — איז טויט. טראץ דעם ווילן פון מיין משפחה האב איך באשלאסן זיך צו פארשטעלן אלס אגויע און צוריקקערן אין איישישקער געגנט און זיך אויסבאהאלטן ביי באקאנטע גויים. און אזוי האב איך געטאן. נעבן איישישאק האב איך אנגעטראפן אבאקאנטן פויער, דער־

ציילט אים וואס איך וויל און געבעטן זיין הילף. דער גוטער פויער האט מיר געטרייסט, געהייסן ברייגנען מיינע זין פון בעניאקאני, צוגעזאגט אונז אויסצובאהאלטן. איך האב זיך אומגעקערט קיין בעניאקאני, מיטגעבראכט די קינדער און געקומען צום פויער. אזוי ווי דער פויער איז געווען אסאלטיש און צו אים אין שטוב פלעגן אפט קומען דייטשישע און ליטווישע פאלי-ציאנטן, האט ער מורא געהאט אונז צוהאלטן ווייטער. פאר בעהאלטן יידן האט געדראט טויט-שטראף! אזוי איז געווען דער "געזעץ"!

וואס טוט מען איצט? די ערד איז שוין געווען געפראָרן, און אשניי האט אנגעהויבן צו פאלן. ס'איז שוין געווען ענדע מאנאט נאוועמבער. ווו גייט מען איצט? דאן האב איך זיך דערמאנט, אז אין דארף יורצישקי האב איך אפאר גוטע באקאנטע גויים. אפשר וועלן זיי מיר וועלן ארויס-העלפן. איך האב געפועלט ביים גוי, ער זאל כאטש מיטגיין מיט מיר ביז יורצישקי און אנווייזן פון ווייטן אין וועלכע שטוב וווינט מיין באקאנ-טער, איך זאל ניט אריינגיין על פי טעות צו אגוי א אנטיסעמיט. דער פויער האט איינגעשטימט. שבת פרי זיינען מיר ארויס אין וועג. דורך וועלדער און פעלדער זיינען מיר סוף כל סוף דערגאנגען ביזן דארף. דער פויער האט מיר אנגעוויזן אויף דעם באקאנטנס הויז און זיך אומגעקערט אין זיין דארף אריין. כ'האב אנגעקלאפט. צו מיין מזל איז ארויס מיין באקאנטער קריסט. דערזעענדיק מיר האט ער אויסגעשריען:—"יעזוס, מאריע, דאס ביסטו? כ'האב דאך געהערט, אז אויך דו ביסט דערשאסן געווארן צוזאמען מיט אלע איישישקער יידן?"

ער האט מיר אריינגעפירט אין שטוב און געזאגט:

—"ביי מיר אין שטוב קאן איך דיר ניט האלטן. דו זעסט דאך מיין הויז שטייט נעבן שאסיי. פאליציי פארט פארביי זייער אפט. איך וועל דיר אוועקפירן צו מיין שוועסטער. זי וווינט אין א"יעדנאסעליע", טיף אין וואלד. דארט וועסטו זיך קאנען אויסבאהאלטן. מיין שוועסטער וועט געוויס איינשטימען."

פארשטייט זיך, אז איך האב איינגעשטימט, און שפעט באנאכט זיינען

מיר צוגעקומען צו זיין שוועסטערס שטוב. די פויערטע האט אונז אויפ-געגומען פריינדליך, אפגעגעבן א באזונדער צימער, ווו מיר פלעגן זיין אגאנצן טאג, ניט ארויסווייזנדיק זיך פאר קיינעם ניט. און דאך האבן גויים אנגעהויבן צו ריידן, אז יידן באהאלטן זיך אויס ביי איר. מיר האבן געמוזט פארלאזן איר שטוב, און אויסגעגראבן אגרוב פון אמעטער די טיף און צוויי מעטער ברייט. אין גרוב פלעגן מיר אריינגיין דורך אבוים, וואס איז געווען פוסט אינעווייניק. מיר האבן אים ארויסגעריסן מיט די ווארצלן און אוועקגעשטעלט איבער די עפנונג פון גרוב. און דורך די לאך פלעגן מיר זיך אראפלאזן אין גרוב. אין דער דאזיקער "וווינונג" האבן מיר "געלעבט" 9 מאנאטן. עסן פלעגן מיר קריגן דורך דער קריסטין.

אין וואלד האבן מיר איינמאל אנגעטראפן ארוסישן סאלדאט, וועלכער האט זיך אויך אויסבאהאלטן אין וואלד. מיט דער צייט האבן מיר זיך מיט אים זייער באפריינדעט און ער פלעגט אונז ארויסהעלפן מיטן פארשאפן שפייז. מיט דער צייט זיינען דערשינען אין וואלד ווייסע פוילישע פארטיזאנער, וועלכע האבן געקעמפט קעגן די "רויטע" און יידישע פארטיזאנער ווי קעגן די דייטשן. א ייד וואס פלעגט אריינפאלן אין זייערע הענט איז קיין לעבעדיקער שוין ניט ארויס. די לאגע איז געווארן אלץ מער געפערליכער, און מיר האבן באשלאסן זיך אנצושליסן אן די פארטיזאנער. מיין עלטסטער זון האט באשלאסן פרובירן זיין מזל און גיין זיי אויסגעפינען. נאך פיל שוועריקייטן און געפארן האט ער אנגעטראפן אין אוואלד אגרופע פארטיזאנער. נאכדעם ווי ער האט דערציילט וועגן אונזער לאגע און אונזער ביטע האט דער אנפירער פון גרופע איינגעשטימט אונז אריינצונעמען אין די פארטיזאנער און אים געגעבן אצעטל. אין חודש פעברואר 1944 זיינען מיר ארויסגעקראכן פון אונזער גרוב און זיך געלאזן אין וועג. מיר זיינען שיער ניט אריינגעפאלן אין די הענט פון ווייסער פוילישער פארטיזאנער גרופע, נאר מיט גאטס הילף זיינען מיר אנטרונען פון זיי און אנגעטראפן א רויטע פארטיזאנער אויסשפיר-גרופע. זיי האבן ניט געוואלט אונז אננעמען, ווייל מיר האבן

ניט געהאט מיט זיך ניט קיין געווער און ניט קיין געלט. ניט קוקענדיק, וואס מיר האבן זיי געוויזן דעם צעטל פון פארטיזאנען-פירער, וואס מיין זון האט געבראכט מיט זיך. דעם עלטערן זון האבן זיי אפילו יא געוואלט אננעמען, אבער ניט מיר און ניט מיין יינגערן זון. אריינגיין טיפער אין וואלד צו דעם פארטיזאנער-לאגער האבן זיי ניט דערלויבט. אומקערן זיך צוריק איז געווען אזיכערער טויט. וואס טוט מען? איך האב בא-שלאסן, ניט צו רירן זיך פון ארט, האב אוועקגעלייגט מיינע פעקלעך אפן שניי און זיי געזאגט, אז מיר וועלן אין ערגיץ אנדערשוווּ ניט גיין — אויב זיי ווילן — זאלן זיי אונז דערהרגענען.

זעקס טעג זיינען מיר אזוי אפגעלעגן אויפן שניי ביז ס׳איז אנגעקומען אבעפעל פון הויפט-קאמאנדיר פון די פארטיזאנער, אונז אריינלאזן אין וואלד און אריינעמען אין די פארטיזאנער. איך האב געארבעט אין קיך און געבראכט זיי נוצן. מיין עלטסטער זון איז צוגענומען געווארן אין דער אויסשפיר-אפטיילונג. דער יינגערער אין דער פיאנער-אפטיילונג. צו אונזער מזל האבן רוסישע אעראפלאנען אראפגעווארפן מיט אפאר טעג פריער פיל געווער און דעריבער האט מען אונז אריינגעלאזן אין לאגער ניט קוקנדיק, וואס מיִר זיינען געקומען אי אן געווער און אי אן געלט און געבראכן דעם "פארטיזאנער געזעץ", אז "אן געווער און אן געלט קענסטו קיין פארטיזאנער ניט זיין". ביי די פארטיזאנער זיינען מיר געווען ביי אהאלב יאר און אויסגעשטאנען אלע געפארן פון וואנדער-לעבן, ביז וואנען ס׳זיינען צוריקגעקומען די רוסן אין יולי 1944 און באפרייט אונזערע געגנטן.

פון די פארטיזאנער זיינען מיר געקומען אין ווילנע און נאך באוויזן צו זיין עדות פון די לעצטע קאמפן צווישן די רוסישע און דייטשישע סאלדאטן. פון ווילנע זיינען מיר אוועקגעפארן קיין איישישאק און גע-לעבט דארט צוזאמען מיט די שארית הפליטה, ביז דעם גרויסן אנפאל פון די פוילישע ווייסע פארטיזאנער, וועלכע האבן דערהרגעט פייגעלע סאנענזאן און איר קינד. אויך מיין זון איז שווער פארוווּנדעט געווארן

אין פוס דורך פוילישע ווייסע פארטיזאנער, פארנדיק קיין ווילנע. טראץ אלע מיטלן איז ער געשטארבן אין איאר ארום, נאך גרויסע יסורים, אין לאדז.

דאן האב איך באשלאסן צו פארלאזן פוילן, און נאך פיל שוועריקייטן זיינען מיר, איך און מיין ייגסטער זון, געקומען אין יאר 1946 אין ארץ ישראל מיט דער אזוי גערופענער ״צווייטער עליה״.

פון געפאנגענ־לאגער צו פארטיזאנער לעבן

דערציילט פון שניאור גלעמבאצקי

ווען די פויליש-דייטשע מלחמה איז אויסגעבראכן בין איך געווען מאבי-ליזירט אלס סאלדאט אין ווילנע. אונזער פאלק, מיט נאך אנדערע פאלקן, זיינען ארייגעזעצט געווארן אין צוגן און אוועקגעשיקט געווארן צום פראנט אין מערב. אבער ערשט אין דריי טעג ארום זיינען מיר אנגעקומען אין סעדליץ ניט ווייט פון ווארשע. אויפן וועג האבן מיר שוין אנגעטראפן פארש־דענע טיילן פון דער צושלאגענער פוילישער ארמיי, אנטלויפענדיק קיין מזרח. די אומארדנוג איז געווען אומבאש-רייבליך. יעדער פאלק, בעסער געזאגט יעדע קאמפאניע, האט געזארגט נאר פאר זיך און געגאנגען ווו זי האט געוואלט. דער מיליטערישער אפאראט האט אויפגעהערט צו ארבעטן שוין אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה. די דייטשע ״לופטוואפע״ האט געהערשט אומבאשריינקט אין דער לופט. די ארמיי איז געווען פול מיט פאררעטער, און די ״פינפטע קאלומנע״ האט געזייט אומארדנונג און פאניק אין מיליטערישן אפאראט. גאנצע ארמייען זיינען ארומגערינגלט געווארן דורך די דייטשע ארמייען. סאלדאטן האבן אוועקגעווארפן זייער געווער, וואס האט זיך ארומגע-וואלגערט אומעטום מיין קאמפאני וואס האט געציילט ביי א-200 מאן האט באשלאסן זיך אומקערן אין אונזערע היימען אין ווילנער געגנט. צוריקוועגס זיינען מיר ארייגעפאלן אין געפאנגנשאפט און געבראכט

געווארן קיין סעדליץ. אין געפאנגענ-לאגער האבן זיך געפונען טויזנטער פוילישע אפיציערן און סאלדאטן, הונגעריקע, פארשמאכטע און צווישן זיי שווער פארוואונדעטע, וועלכע האבן אנגעפילט די לופט מיט זייערע געשרייען און קרעכטשען. דער הונגער, קעלט און מיאוסע מפלה פון דער פוילישער ארמיי האבן אויפגעוועקט ביי די פאליאקן אנטי-סעמיטישע אינסטינקטן און זיי האבן אנגעהויבן זיך צו טשעפען צו די יידישע סאלדאטן. די דייטשן האבן זיך ניט אריינגעמישט אין דעם אינערליכן לעבן פון געפאנגענ-לאגער. און די פוילישע כוליגאנעס האבן געהאט אפרייע האנט. אין אפאר וואכן ארום האט מען אונז געבראכט אין אנ׳ארט ארום קעניגסבערג און אונז איבערגעגעבן אין די הענט פון די "פאלקס-דויטשן". אונזערע "היטער" מיט די פוילישע כוליגאנעס זיינען אונז באפאלן און אוועקגערויבט אונזערע זאכן און דאס ביסל "פארמעגנס", וואס מיר האבן געהאט מיט זיך. אין אפאר וואכן ארום האט מען אונז אריינגעזעצט אין וואגאנעס פאר בהמות און געבראכט אין אדארף—"דעקסין" האט ער געהייסן. ביז צום געפאנגען-לאגער זיינען מיר געגאנגען צופוס. אויפן וועג זיינען מיר פארבייגעגאנגען אדייטשישער פארם. נעבן צוים איז געשטאנען אדייטשישער יינגל און געהאלטן צוויי עפל. בערקע קאגאנאוויטש, וואס איז געגאנגען מיט מיר אין איין ריי, איז ארויסגעלאפן פון שורה, און ארויסגעכאפט ביים שייגעץ די עפל, און אריינגעלאפן צוריק צווישן די רייען. דער שייגעץ האט אנגעהויבן צו שרייען, אבער ער האט ניט דערקענט צווישן די הונדערטער געפאנגענע דעם "רויבער". די צווי עפל האבן מיר צוטיילט צווישן אונז, איך, בערקע און יונה טאוושונסקי.

דאס איז געווען אונזער איינציקע שפייז פאר די לעצטע צוויי טעג. נאך אצוויי שעה׳דיקן גיין זיינען מיר צוגעקומען צום לאגער. ביי דעם טויער איז געזעסן אדייטשישע "סאניטאר-קאמיסיע", און א"סאניטאר" האט אונז געמאכט א "איינשפריצונג" מיט אפען פון טינט, אלס אמיטל געגן טיפוס...

אונזער ארבעט איז געווען אפריייניקן די שאסייען פון שניי, אדער בויען באראקן. די ארבעט האט געדויערט פון זעקס פארטאג ביז זעקס אין אוונט. עסן האבן מיר באקומען 200 גראם ברויט אטאג, מאנכסמאל אשטיקל מארגערינע, מיטאג – אטעלער ברוצקעזופ, און פעטס פארשטייט זיך. יידן פלעגן מוזן טאן די שווערסטע און שמוציקסטע ארבעטן.

אין געפאנגען-לאגער האבן מיר געטראפן לייזער סטוטשינסקי, מאיר שמעון פאליטאצקי, דעם פאטאגראפיסט לייבאוויטש און שאול לידסקיס זון. פאר יעדע קלענסטע "עבירה" פלעגן די נאציעס שלאגן אפט ביז טויט. אקרבן פון די דייטשישע קלעפ איז געפאלן יונה טאוושונסקי, און ער איז באערדיקט געווארן אויפן בית-עולם פון דעם געפאנגען-לאגער. ווען די דייטשן האבן געמאלדן, אז פוילישע סאלדאטן, וועלכע האבן געוווינט אין געגנטן, וואס זיינען אפגעגעבן געווארן ליטע דורך סאוויעט רוסלאנד, קענען זיך אומקערן אין זייערע ערטער, האט לייזער סטו-טשינסקי "געקראגן" ליטווישע בירגערשאפט און זיך אומגעקערט אין איישישאק.

אין אפאר טעג שפעטער, נאכדעם ווי לייזער סטוטשינסקי האט פאר-לאזן דעם לאגער, האט דער דייטש, וואס איז געווען דער פאראנטווארט-ליכער אויף אונזערע באראקן, געפרעגט די געפאנגענע, ווער פון זיי איז אליטווישער בירגער. מאיר שמעון פאליטאצקי האט געענטפערט:
– "איך! איך בין א איישישקער און איישישאק געהערט דאך יעצט צו ליטע". – "ווי איז דיין פאמיליע? – האט געפרעגט דער נאצי.
– פאליטאצקי! – אידע? – יע! גוט! קום מיט מיר, יודע". –.

ביזן אוונט האט זיך מאיר שמעון ניט אומגעקערט. מיט אמאל האט זיך געעפנט די טיר פון אונזער באראק, און אקערפער איז אריינגעווארפן געווארן צו אונז. ווען מיר האבן זיך איינגעבויגן צו זען, ווער דאס איז – האבן מיר קוים דערקענט אין אים פאליטאצקען. ער איז געווען איין גרויסער ווונד. קיין אויגן האט מען ביי אים ניט געזען. די געזיכט איז געווען בלוי און געשוואלן. קוים מיט צרות האבן מיר אים אפגעחיה׳ט.

פון דאן אן איז ער קראנק געווארן אויף "עפילעפסיע". אזוי האבן די רוצחים באשטראפט איידן פאר זיין חוצפה צו וועלן באפרייט ווערן פון זייערע הענט. שפעטער צו האט אים אגעזונטהייטס-קאמיסיע באפרייט פון לאגער.

פון דייטשלאנד האט מען אונז ווידער געבראכט קיין פוילן אין ביאלא-פאדליאסקא. איך מיט בער קאגאנאוויטש האבן זיך איבערגעטאן אין קליידער פון ציווילע יידן, מיט דער "געלער לאטע" אויפן ברוסט און אויפן פלייצע און אזוי זיינען מיר דערגאנגען ביז לוקאוו און אנגענומען געווארן אלס ארבעטער ביי איידישן סטאליאר.

דערנאך האבן מיר געארבעט ביי אדייטשן סטאליאר, וואס האט זיך באצויגן צו אונז גראד מענשליך, און אויסבאהאלטן פון "אקציעס", דאס הייסט פון אוועקגעשיקט ווערן אין די טויט-לאגערן.

אז די לאגע איז געווארן ערנסטער, האבן מיר זיך איבערגעטאן אלס קריסטן און אוועק קיין מעזריטש — אווו עס האט נאך עקזיסטירט איידישע קהילה.

אינדערוועג האט אונז באגעגנט אפוילישער פאליציאנט, וועלכער האט געפאדערט מיר זאלן מיטגיין מיט אים ביז דער נאנסטער דייטשער פא-ליצייאישער סטאנציע צו קאנטראלירן אונזערע פאפירן. ער האט אונז חושד געווען, אז מיר זיינען ניט קיין פאליאקן! בלית ברירה האבן מיר איינגעשטימט צו גיין מיט אים. אבער ווען מיר זיינען פארבייגעגאנגען אוועלדל, האט בערקע פלוצלונג ארויסגעכאפט פון אים זיין ביקס און אים דערשאסן אויפן ארט. מיר האבן אנגעהויבן שנעל צולויפן צום וועלדל. דער קנאל פון שאס האט אויפגעוועקט בי די נאנטסטע דייטשע וואך-פאסטן איר אויפמערקזאמקייט, און זעענדיק פונדערווייטנס צוויי מענשן לויפנדיק, האבן זיי אנגעהויבן צו שיסן. אפאר מעטר פון וועלדל איז געפאלן בערקע, געטראפן פון אדייטשער קויל און געפונען דארט זיין טראגישן טויט.

מיין גורל איז געווען אבעסטערער. מיר איז געלונגען צו דערלויפן צום

וועלדל און גראטעוועט צו ווערן. די דייטשן האבן קענטיק ניט געהאט קיין גרויסן חשק מיר נאכצויאגן אין וועלדל, און אזוי ווי ס׳איז שוין געווען גוט טונקל, האבן זיי זיך אומגעקערט אין דארף אריין. דריי טעג האב איך זיך אויסבאהאלטן טיף אין וואלד. ערשט אויפן פערטן טאג אין אוונט בין איך ענדליך אנגעקומען קיין מעזריטש. אין מעזריטש האב איך געשלאסן ברודערשאפט מיטן יידישן פאליציי־קאמענדאנט און אדאנק אים האב איך געקענט נעמען זאכן פון די דערהרגטע יידן און זיי פארקויפן די ארומיקע פויערן. פאר דאס געלט האב איך געקויפט א רעוואלווער.

אין יענער צייט איז געקומען אגעהיימער שליח פון יידישע פארטי־זאנער, וואס האבן אפעריגט אין די ארומיקע וועלדער, און איך מיט נאך צען מעזריטשער בחורים זיינען אנגענומען געווארן אין די פארטיזאנער. מיר פלעגן קאנפיסקירן ביי די רייכערע פויערן חזירים און צוטיילט זיי צווישן די וואס האבן אויסזעגאקט ביי וועמען אין דארף ס׳געפינט זיך געווער.

אדאנק דעם האבן מיר געקראגן ניט נאר ביקסן און רעוואלווערן, נאר אפילו מאשינען־געווער. מיט דער צייט איז אונזער צאל דערגאנגען ביז 800 מאן. מיר זיינען געווען צוטיילט אויף פארשידענע קאמפאניעס און גרופן ווי אויך סאניטאר, אויסשפיר און אנדערע הילפסגרופן.

מיט דער צייט האבן מיר זיך פארבונדן דורך ראדיא מיט מאסקווע און פון דארט האבן מיר באקומען דורך אעראפלאנען געווער, ראדיאס, עסנווארג א. א. וו.

אונזערע אויפגאבן זיינען געווען דער עיקר אויפרייסן בריקן, באן־ליניעס, אנפאלן אויף דייטשע וואך־פאסטנס אדער מיליטערישע גרופן, וואס פלעגן דורכגיין אין אונזער געביט צום פראנט און צוריק. מיר האבן געצוווּנגען די דייטשן צו קאנצענטרירן גרויסע ארמיי־טיילן אום צו קעמפן מיט אונז, און דערמיט געבונדן זייער פרייע באוועגליכקייט, און שווער געשעדיקט זייערע טראנספארטן און פארבינדונגס־אפאראט.

אין מיטן דער נאכט פלעגן מיר פלוצלונג אנפאלן אויף אדארף, ווו ס׳איז געשטאנען אדייטשער וואך-פאסטן, און נאכן אפטאן דאס שטיקל ארבעט — שנעל פארשווונדן ווערן... אין די יארן 1942 — 1943 זיינען דערשינען אין די וועלדער ווייסע פוילישע פארטיזאנער. מיט זיי האבן מיר געהאט אויסצושטיין די פארביסנסטע קאמפן. איידישער פארטיזאן, וואס איז ארייגעפאלן אין זייערע הענט איז קיין לעבעדיקער פון זיי ניט ארויס. און דאסזעלבע — ווען מיר האבן געכאפט אווייסן פארטיזאן. קיין געפאנגענע פלעגן פארטיזאנער ניט נעמען, און דאריבער האט גע- ווסט יעדער פארטיזאן אז אדער הרגע דעם שונא אניט ווער אליין דערהרגעט! אויב אפארטיזאן איז געפאלן שווער פארוווּנדעט און ס׳איז געווען אומעגליך אים מיטצונעמען, פלעגט דער פארוווּנדעטער זיך אליין דערשיסן, כדי ניט ארייצופאלן אין די שונאימס הענט און געפינען זיין טויט אין לייד און פיין.

איינמאל ווען מיין קאמפאניע איז פארבייגעגאנגען ביינאכט נעבן א דארף האבן זיך אויף אונז אשאט געטאן אביקסן-שיסעריי. וויסענדיק אז אין דעם דארף געפינען זיך ניט קיין דייטשן, האבן מיר פארשטאנען, אז דאס האבן געטאן די פויערים, וואס האלטן מיט די ווייסע פוילישע פארטיזאנער. דאן איז געפאלן אונזער באליבטער קאמאנדיר, באקאנט אונטערן נאמען ״פירי״. מיר האבן דעריבער באשלאסן אנלערנען דעם דארף, ער זאל דינען אלסביישפיל פאר די איבעריקע.

אויף מארגן ביינאכט האבן עטליכע גרופעס ארומגערינגעלט דעם דארף און אונטערגעצונדן אים פון אלע זייטן. ווער ס׳האט געפרווט אנטלויפן — איז דערשאסן געווארן. קיין איין לעבעדיקע פערזאן איז ניט געבליבן פון דעם דארף.

אזוי האב איך געלעבט אפארטיזאנער לעבן אין די פוילישע וועל- דער איבער צוויי יאר. ווען די רוסישע ארמיי האט באפרייט צוריק די פוילישע געביטן, בין איך ארייגעטרעטן אין די רויטע ארמיי, און גע- קומען צוריק אין ביאלא פאדלאסקא און געווארן מיט דער צייט געביטס-

קאמיסאר איבער קרימינעלע פארברעכנס. אין דער צייט זיינען באַ-שטראפט געווארן ווי געהעריק אהיבשע ביסל אנטיסעמיטישע פאַר-ברעכער און יידישע רוצחים. אין אהאלב יאר ארום האב איך געפילט, אז ס׳איז געקומען פאר מיר די צייט זיך אפצוטראגן פון דאן — צופיל אנקלאגעס האבן זיך אנגעקליבן קעגן מיר. איך זעלבסט האב שוין אויך געוואלט פטור ווערן פון פוילין און אירע מענשן-חיות. אין ארוסיש-מיליטערישן אויטא בין איך איבערגעפארן דעם רוסיש-עסטרייכישן גרעניץ און מיט דעם ״מעפילים-וועג״ אנגעקומען קיין ארץ ישראל אין פרילינג 1946.

דער איבערפאל פון די ווייסע פארטיזאנער אויף איישישאק

דערציילט פון אלטער מיבאלאווסקי

אלס געוועזענער קאמענדאנט פון דער איישישקער מיליציע אונטער דער סאוויעטישער מאכט, האב איך זיך געמוזט פארבאהאלטן גלייך ווי ס׳זיינען אריין די דייטשן. אנטלויפן מיט דער אפטרעטנדער רויטער ארמיי האב איך ניט באוויזן. איבערגעטאן אלס פויער איז מיר געלונגען צו אנט-רינען פון די דייטשע פאליציי, וואס האט מיר געזוכט. איך בין אנטלאפן קיין ווארנאווא. דעם 4 מאי 1942 האט די דייטשיש-ליטווישע פאליציי צונויפגעטריבן אלע יידן אויפן מארק — אפגעקליבן די פאכלייט און אוועקגעשטעלט אן אזייט. אויף דער פראגע פון קאמענדאנט, וואס פאר אפאכמאן איך בין — האב איך געענטפערט — אזייגערמאכער. דארויף האט ער געזאגט: ״גוט, דערווייל בלייבסטו לעבן — שטעל זיך אויף דער רעכטער זייט!״ אויף דער לינקער זייט זיינען געבליבן שטיין הונדערטער יידן, פרויען און קינדער ״ניט קיין פאכלייט״. די פאליציאנטן האבן גע-צוואונגען די אומגליקליכע זיך ארייינלייגן אין צוגעגרייטע גראבנס און דאן געעפנט אויף זיי אפייער פון א מאשין-געווער. אין אווײלע ארום איז

דער מארק-פלאץ פול געווארן מיט טויטע קערפערס און טייכן בלוט. צונויפגעטריבענע פויערים האבן שנעל פארשאטן די טויטע צוזאמען מיט די פארוואונדעטע יידן. אלץ האט פאסירט פאר אונזערע אויגן...

א, דעם בילד וועל איך קיינמאל ניט פארגעסן...

דאן איז צוגעגאנגען דער קאמענדאנט און אזוי געזאגט: ״איר יידן זייט שולדיק! צוליב אייך איז אויסגעבראכן די מלחמה. אלע וועט איר געהרגעט ווערן. נאר דערווייל זייט איר אונז נאך נויטיק—פארבלייבט איר דערווייליע לעבן״...

פון דארט האט מען אונז אוועקגעפירט אין לידער געטא. קלאנגען זיינען צו אונז דערגאנגען, אז אין די ארומיקע וועלדער געפינען זיך יידישע פארטיזאנער, און ווער ס׳קען מיטברייינגען מיט זיך געווער, ווערט אנגענומען אין די פארטיזאנער גרופע.

כ׳האב באשלאסן אנטלויפן פון געטא צו די פארטיזאנער. פאר 30,000 האב איך געקראגן צו קויפן אביקס. כ׳האב אים צונומען אויף קליינע טיילן און אין אפינסטערע נאכט האבן מיר, איך מיט נאך אגרופע פון 100 מאן, צושניטן די שטעכיקע דראט און אנטלאפן פון לידער געטא. אונזער וועג איז געווען צום גרויסן גאלובאקער װאלד. דארט זיינען געווען די יידישע פארטיזאנער—לויט אונזערע ידיעות. ביינאכט פלעגן מיר ליגן פארבאהאלטן אין די געדיכטע טיילן פון די וועלדער, און אין די נעכט פלעגן מיר גיין ווייטער. ביז מיר האבן אנגעטראפן אפאטרול פון איידישער פארטיזאנער-גרופע, וואס האט זיך געפונען אונטער דער קאמאנדע פון די ברידער ביעלסקי פון נאוואגרודעק. אין לאגער האבן מיר געפונען עטליכע הונדערט יידישע קעמפער, צווישן זיי אויך פרויען און אביסל קינדער. זיי זיינען געווען באשעפטיקט מיט צוגרייטן דאס עסן, פאריכטן זאכן און אנדערע באלעבאטישקייטן.

צוויי יאר בין איך געווען מיט ביעלסקיס פארטיזאנער. אונזער אר- בעט איז געווען אויפרייסן בריקן, באן-ליניעס און אנדערע וויכטיקע מיליטערישע אביעקטן. אנפאלן אויף דייטשישע אדער ווייס-רוסישע

פאליציי-אמטן אדער מיליטערישע פונקטן. עסן פלעגן מיר נעמען ביי די ארומיקע פויערן לויט אגעוויסער ארדנונג און סיסטעם. דאס אלץ איז באשריבן געגוי אין בוך "וואלד יידן", וואס איז דערשינען אין עברית פון די ברידער ביעלסקי (געפינען זיך איצט אין ארץ-ישראל).

ווען די רוסן האבן פאריאגט דעם דייטש פון מזרח-פולין און מיר האבן שוין געקענט ארויסגיין פון די וועלדער, האב איך זיך אומגעקערט קיין איישישאק. אין שטעטל האב איך שוין געפונען שלום סאנענזאן, זיין ברודער משה און פרוי צפורה מיט זייערע קינדער, צירל יורקאנסקיס פאמיליע, שרה קאבאצניק און איר פאמיליע. איך האב זיך פארשריבן אין נ. ק. וו. ד.-אפטיילונג, וועמענס אויפגאבע איז געווען אפצורייניקן די געגנט פון פוילישע ווייסע פארטיזאנער און אנדערע מיטהעלפער פון דייטש. איך מיט משה סאנענזאן, וואס איז געווען מיט מיר אין די זעלבע אפטיילונג, האבן נקמה גענומען פון אלע כוליגאנעס, וועמענס הענט זיינען געווען אומריין פון די יידישע בלוט. פיל יידישע צוגערויבטע זאכן, וואס מיר האבן דערקענט, האבן מיר צוגענומען און טייער האבן באצאלט די גויים, וואס זיינען אריינגעפלאן אין אונזערע הענט.

די ערשטע צייט האבן מיר געכאפט קליינע גרופקעס דייטשע סאלדאטן, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די ארומיקע וועלדער, אין דער צייט פון דעם גרויסן דייטשן ריקצוג. איינמאל האבן מיר, אגרופע באוואפענטע יידן, געכאפט נעבן איישישאק זעקס דייטשן. צווישן זיי א ס. ס. אפיצער. מיר האבן זיי געבראכט אויפן אלטן בית-עולם. דעם ס. ס. אפיצער האבן מיר אוועקגעשטעלט אן אזייט און די איבעריקע נאציס דערשאסן אויפן ארט. דער אפיצער איז געפאלן צו אונזערע פיס, אנגעהובן וויינען און בעטן מיר זאלן אים ניט דערהרגעגען. ער האט אפרוי מיט קינדער אין דייטשלאנד און ער האט יידן קיין שלעכטס ניט געטאן — אזוי האט ער געטענה'ט און געקושט אונזערע שטיוול — "דו האסט אפרוי מיט קינדער — האט משה סאנענזאן אויסגעשריען — נו, און מיר האבן דען ניט געהאט קיין פרויען און קינדער, מנוול איינער?! אויף

אונזערע עלטערן, פרויען און קינדער האט איר, בלוטדורשטיקע חיות, געהאט רחמנות? לעבן ווילסטו, מערדער? ניט זוכה זיין וועסטו דערצו!״...
און דאס ריידענדיק האט ער אויפגעהויבן זיין ביקס און מיטן פריקלאד צערשמעטערט זיין קאפ. נאכדעם האט ער איינגעטונקט זיינע הענט אין דאס בלוט, אויפגעהויבן זיי צום הימל און געזאגט: ״זעה, גאט, מיינע הענט האבן פארגאסן דאס אומריינע בלוט פון מערדער! פאר מיין טאטן און פאר מיין מאמען, פאר מיינע צוויי ברידער און שוועסטער! פאר מיין קליין קינד, וואס די יידן האבן געמוזט דערשטיקן, כדי ניט ארייננצופאלן אין די הענט פון די נאצישע היינקערס! — נקמה פאר זיי אלעמען!״...

אזיי האבן מיר נקמה גענומען פון אסך מיטהעלפער פון דייטש און געווארפן אפחד אויף די גויים. מיט דער צייט איז ארויס פון איישישאק די סאוויעטישע מיליטערישע אפטיילונג און אין שטעטל זיינען געבליבן נאר דריי מיליציאנערן. מיר האבן זיך דערוווסט, אז ווייסע פוילישע פארטיזאנער, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער, קלייבן זיך מאכן א אנפאל אויף אונז, און אז די גויים פון שטעטעל גרייטן זיך אויך צו דעם. דורכן שטעטל איז דאן דורכגעפארן ארוסישער קאפיטאן. מיר האבן אים דערציילט וועגן דער סכנה, וואס דראט אונז און געבעטן ער זאל אונז צושיקן א אפטיילונג סאלדאטן. דער קאפיטאן האט אונז געטרייסט, אז אונזער ״שרעק״ איז א אומזיסטער. אונטער דעם סאוויעטן רעזשים וועלן אזעלכע זאכן ניט פארקומען, האט ער געזאגט און אוועקגעפארן ווייטער.

מיר האבן דאן באשלאסן זיך איבערקלייבן אלע אין שאול סאנענזאנ׳ס שטוב, וואס איז געווען אמויער.

און טאקע אין יענער נאכט איז אנגעפאלן אויף אונז אגרויסע גרופע פון פוילישע ווייסע פארטיזאנער צוזאמען מיט אהמון איישישקער גויים. כל זמן מיר האבן געהאט קוילן האבן מיר זיך פארטיידיקט און ניט צוגעלאזן די אנפאלער. אבער אז די קוילן זיינען אונז אויסגעגאנגן, האבן די רוצחים אויפגעבראכן די טירן און זיך אריינגעריסן אין שטוב.

כ׳בין ארויסגעשפרונגען דורך אפענסטער אין דאך-שטיבל און פון דארט זיך אראפגעלאזן אין סאד, וואס איז געווען הינטערן מויער. אויך די איבעריקע יידן זיינען זיך צולאפן. אין סאד האב איך געפונען משה יורקאנסקי–מאריאשלס זון. דורך די גערטנער און די ״חזירים געסל״ זיינען מיר געלאפן צום טייך און צווישן די קוסטעס זיך באהאלטן אגאנצע נאכט. אויף מארגנס, אז ס׳איז געווארן ליכטיק, און פון שטעטל האבן זיך ניט געהערט קיין שיסערייען און ניט קיין געשרייען, האבן מיר ריזיקירט און זיך צוריקגעקערט אין שטעטל, און געזען דעם חורבן, וואס די כוליגאנעס האבן אנגעמאכט.

אין יענער נאכט זיינען געהרגעט געווארן פייגעלע, משה סאנענזאנס פרוי, און זייער קליין קינד. צוגלייך מיט אלע יידן האבן אויך זיי זיך באהאלטן אין אזייטיקן פינסטערן צימער. צוליבן קינד האבן זיי ניט געקאנט אנטלויפן. זיי האבן געהערט ווי די מערדער ברעכן די מעבל, זוכן געלט דאן האט געזאגט פייגעלע צו משה׳ן: ״איך דערקען דעם קול פון פוילישן פראוויזאר. ער איז דאך געווען דעם טאטנס אגוטער באקאנ-טער. ער פלעגט דאך אריינגיין צו אונז אין שטוב. כ׳וועל ארויסגיין צו זיי. סיי ווי סיי וועלן זיי אונז באלד געפינען. אפשר וולען זיי רחמנות האבן אויף אפרוי מיט אזויגנדיקן קינד?...״

און אזוי האט זי געטאן. אבער ווי נאר זי האט געעפנט די טיר און די רוצחים האבן איר דערזען, האבן זיי איר און דאס קינד דערשאסן אויפן ארט און זי איז געפאלן אטויטע אויפן שוועל. הערנדיק די שיסעריי און פארשטייענדיק, וואס ס׳האט פאסירט, איז משה סאנענזאן ארויסגעשפרונגען דורך אקליין פענסטערל און אנטלאפן אין די ארומיקע פעלדער. און אדאנק דעם איז ער געבליבן לעבן.

אז מיר, דאס ביסל יידן, האבן זיך נאכן פאגראם צוזאמענגעקליבן ווידער, האבן מיר אוועקגעשיקט צוויי יידן אין ראדון, ווו ס׳האט זיך נאך געפונען ארוסישער גארניזאן. דערציילט זיי וואס ס׳האט פאסירט אין איישישאק, און געבעטן זיי זאלן שיקן צו אונז אמיליטער-אפטיילונג.

ווען ס׳איז געקועמן די מיליטער אפטיילונג האבן מיר געמאכט רעוויזיעס ביי די שטעטלשע גויים און געפונען ביי זיי אונזערע צוגערויבטע זאכן. 50 גויים האבן מיר ארעסטירט און ארייגעזעצט אין ארעסט וואס איז געווען אין יענקל קיוצעווסקעס מויער (געוועזענער פאסט-אמט). אין אפאר טעג ארום איז ווידער אנגעפאלן אגרויסע גרופע פון ווייסע פארטי-זאנער און באפרייט די ארעסטירטע גויים. אגאנצע נאכט האט געדויערט די שיסעריי צווישן זיי און די רוסן. פארטאג זיינען די פארטיזאנער אנט-לאפן אין די וועלדער. מיט דער צייט איז געווארן רוהיק. דאס לעבן איז געווארן נארמאל. פוילישע קראמען האבן זיך געעפנט אנשטאט די יידישע. אויך פוילישע בעלי מלאכות, ווי שוסטער, שניידער א.א.וו. זיינען געקומען אין איישישאק. דאנערשטיק פלעגן זיך ווידער שטעלן מערק, און גויים האבן געהאנדלט איינער מיטן צווייטן — און יידן האבן זיי אויך געקענט אויסקומען... אין די בעסערע הייזער האבן זיך אריינגעצויגן די ארימערע גויים פון "נייען פלאן", "חזירים געסל" אדער פון די נאנטע דערפער. דאס הארץ פלעגט ווייטאקן זעענדיק ווי דאס לעבן גייט זיך נארמאל, און אז מיר יידן זיינען איבריק, אדער זעענדיק גויים און גויות אנגעטאן אין יידישע פוטערס און קליידער, און דו קענסט גארניט טאן געגן דעם...

די שנאה און די חוצפה פון די גויים איז געוואקסן פון טאג צו טאג. זיי האבן אנגעהויבן פאדערן פון דער סאוויעטן-מאכט מען זאל אונז באשטראפן פאר אונזערע רעוויזיעס ביי זיי און באשולדיקט אונז אין צוראבירן "זייערע" זאכן, און דאס איז אחטא וואס ווערט שטרענג באשטראפט אין רוסלאנד.

מיר האבן געפילט אז די ערד הויבט אן צו ברענען אונטער אונזערע פיס. דער רוסישער פאליציי-קאמענדאנט האט מיר געגעבן אנצוהערע-ניש אז ס׳וועט זיין פאר מיר געזינטער, ווי אויך פאר די איבעריקע יידן, זיך אפצוטראגן פון איישישאק. כ׳האב פארשטאנען דעם ווונק און באשלאסן צו טאן ווי ער ראט מיר... כ׳האב געגנבעט דעם רומענישן גרעניץ און געקומען אין ארץ ישראל אלס מעפיל.

שובות

הרב הגאון

ר׳ שמעון רוזובסקי הי״ד

רבה האחרון של קהילת איישישוק (1874 – 1941)

(קוים לדמותו)

ר׳ שמעון בן אברהם, בן להורים אדוקים ממשפחת גדולי תורה ורבנים, נולד בשנת 1874 בעיירה קאפולי פלך מינסק שברוסיה הלבנה.

קבל חנוך יהודי מסורתי, כרגיל בימים ההם, וכשגדל למד בישיבת וולוז׳ין המפורסמת ואחר כך בישיבת סלובודקה-קובנה.

נתפרסם בחריפות שכלו ובבקיאותו הגדולה בגפ״ת ונלקח אחר כבוד לעיר מולדתו קאפולי לשמש בה כרב העיירה.

נתחבב על בני עיירתו והיה מקובל על כל חוגי הקהילה. עם כבוש העיירה על-ידי הבולשביקים ב-1919 נאלץ לברוח משם, כי היה ידוע כציוני נלהב. בשנת 1921 נתבקש על-ידי ראשי קהילת איישישוק למלא את מקום הרב הגאון ר׳ יוסף זונדל הוטנר ז״ל, שנפטר לפני שנתיים והעיירה נשארה בלי מנהיג רוחני. באיישישוק שמש ברבנות 20 שנה, עד יום מותו הטרגי, יחד עם אלפי בני עדתו, בה׳ תשרי תש״ב, הי״ד.

ר׳ שמעון רוזובסקי לא נסתגר בד׳ אמות של תורה אלא היה עסקן חשוב בתנועת „המזרחי״ והשתתף כציר בהרבה ועידות וכינוסים של מפלגה זו. היה פעיל גם בעבודה למען הקרנות הלאומיות, התענין בחייה הכלכליים והחברתיים של הקהילה האיישישקאית ובכל מפעל צבורי חשוב היה בין העושים והמעשים — נאה דורש ונאה מקיים.

פרסם הרבה מפרי עטו בעתונות הציונות-הדתית הן בפולין והן בארץ. הכין לדפוס ספר תורני בשם ״שבט שמעון״, אולם גם הכתב-יד כמו הכותב עצמו אבדו לנצח, בזמן החורבן.

כאמור היה ר׳ שמעון רוזובסקי אחד מבין הרבנים המעטים בליטא ובפולין, שנשאו את דגל הציונות ברמה ובגאון. לא נרתע מהתקפות חבריו הרבנים, שרובם ״נטו לאגודת-ישראל״ האנטיציוניות והשכיל גם להתרועע עם הנוער ולעזור בפעולותיו התרבותיות והציוניות. השתתף בפרי עטו גם בחוברת ״אונזער פאנד״ שהוצאה ע״י ועדת הקרן הקימת באיישישוק בשנת 1936. בין יתר דבריו הוא כותב:

״...התורה אמרה לנו ״וירשת וישבת בה״. חובה היא עלינו לירש את ארצנו... אין לנו דרך אחרת רק לגאול את ארצנו במיטב כספנו, חלבנו ודמנו, וכל איש שנותן נדבתו לקרן הקימת גואל הוא את ארצנו בכל יום ומקיים המצוה ״וירשת וישבת בה״. על כן ישמח לבי בראותי, כי בני עירי הוכבדים, רובם ככולם אוהבי ציון המה, מקיימים מצוה גדולה ומחזיקים בקרן הקימת לישראל, ובפרט עתה בימים אלה, אשר קרן הקימת תִיקנה תקנה גדולה, כי כל התושבים על אדמת הקרן הקימת מחויבים לשמור השבת קודש עם כל המצוות התלויות בארץ...״

וכשמופיעה חוברת של ״קופת גמילות חסד״ באיישישוק בשנת 1936 מוצאים אנו גם בה מאמר מפרי עטו על ערכה של ״גמילות חסד״, כי לבו של רבנו היה ער לכל עניני הצבור כקטון וכגדול — בכול לקח חבל פעיל, פעל והפעיל, עורר את הרבים וזרזם לעסקנות צבורית נאמנה.

אולם גולת הכותרת של פעילותו הצבורית היתה עבודתו ב״ועד הפליטים״ שהוא עמד בראשו, ושעל כך נכתב הרבה ע״י עדי ראיה בקובץ הזה. אלפי פליטים, שעברו דרך איישישוק בראשית המלחמה חייבים לו תודה על עזרתו ואולי גם על הצלתם מסכנות מות מידי המשטרה הקו-מוניסטית והליטאית.

כה עמד בראש הקהלה באיישישוק במשך 20 השנים האחרונות לחייו ולחיי קהילתו, עד ששתה את כל כוס התרעלה, בראותו בעיניו את חורבן קהילתו האהובה, ובין בני עדתו האומללים מצא גם הוא את מותו — מות הקדושים.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים!

יצחק עוגן

בחלום יעוף...

ביום חרף קר, משליג, נחלץ ויצא מתוך המגררה שנעצרה במגרש העיירה, על יד הבאר, בחור צעיר כבן שמונה עשרה ועמד להחליץ רגע את עצמותיו שכאבו עליו לאחר נסיעה של עשרים וחמישה קילומטר מתחנת הרכבת עד למחוז חפצו. העגלון לא המתין עד שיהא נוסעו היחידי מתנער כהלכה, נחפז וקפץ מדוכנו, שמט את המזודה הכבדה של הבחור לארץ, וברטנו מעין ברכת-שלום, חפז למקומו והפליג לו במשיכת המושכות ובהנף השוט לדרכו, כובש מסילה חדשה בשלג הנקי, הצח, ונתעלם מן העין בסמטא הקטנה, בפנת המגרש הרבוע. נשאר הבחור עומד בעיירה לבנה זו, ולבו תוהה ומתפעם לקראת הבאות. אותה שעה דומה היה שהעיירה נתרוקנה מתושביה. הבתים הקטנים והשחורים עמדו-דממו, צופים בחלונות אטומים, מוגפים, מטולאים, לרחובות שרגל אדם כלתה מהם. רק העשן הקל שהסתלסל ונישא מתוך הארובות העיד על שוכני הבתים העוסקים בחיי-שעה שלהם. פתאום חש הבחור במעין מכוה של מבט, ונלפת כאדם הנתפס בקלקלתו. ובהפנותו את ראשו ראה, בחלון הסמוך, פנים שנצמדו אל השמשה, ועינים מסתכלות בו, בודקות, תמהות... אחז במזודתו וכנרמז ע״י העינים הצופיות בו, חתר לאותו בית כדי לשאול שם לביתו של מנהל בית הספר העברי בעיירה, מר בוטויניק...

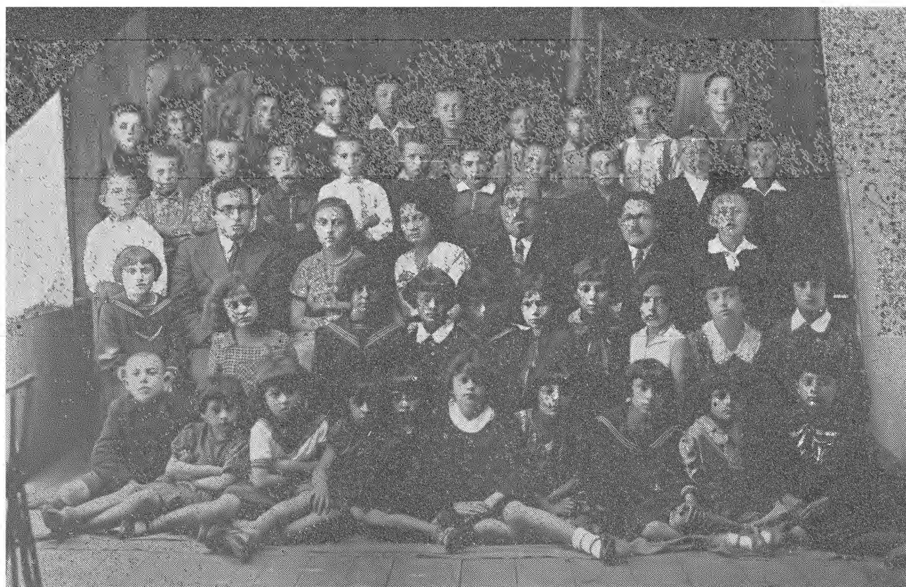
אותו בחור צעיר וילנאי, שימש בעיירה זו, באישישוק, מורה עברי משך זמן קצר מאד, בסך הכל חמשה שבועות, בשל סבות שונות מוכרח היה לנטוש את משרתו ולחזור לביתו. אולם חמשת השבועות הללו נחקקו בזכרונו לעולם. ובהפליגו כיום בזכרונו אל אותם הימים, ובעלות לנגד עיניו דמות העיירה, אנשיה, צעיריה, ילדיה וכל אשר בה — ודמה לפרקים כי אך חלום היה זה ולא יותר. אכן, לא בחלום נגלתה לפניו העיירה הזאת...

עשרים וחמשה קילומטרים מתחנת הרכבת, נתוקה איפוא מעורק החיים המרכזי של המדינה הדלה. פעמים דומה היה שהמרחק גדול יותר. מסביב מדבר גדול, שממה רבה, ובלב השממה פורח לו, כנוה-מדבר, מקום ישוב של בני אדם. ושמא הנוף המיוחד, שלא כשאר נופי עיירות בפולין, שחסר יערות היה, והוא שהילך את הרושם הזה, והגבירו וחיזקו.

אכן, כאי בלב מדבר, דמיתיך, איישישוק, עיירת ישראל. במדבר הגולה הפולנית עלתה וצמחה עיירה יהודית, מופלאה במינה, משמשת כברת-מולדת לבחור עברי החולם על עליה לארץ (מחכה, ככל בחורי ישראל באותם הימים, לסרטיפיקט) ועל תחית העם והלשון. בדלה לעצמה, מרוחקת משאר ישובי ישראל ואף מישובי נוצרים, חיתה לה חיים יהודים שהיה בהם לא במעט מדיוקנם וזיום של החיים המאווים, כפי שהם עתידים להיות שם, שם...

לא היתה קהלה בגולת פולין שרוב רובם של בניה, כצעירים וכזקנים, כגברים וכנשים, ידעו עברית כמו באיישישוק. אותו בית ספר עברי קיים היה, בכמה צורות וגלגולים שעברו עליו, קרוב לשלושה דורות, ועבר לבעליו האחרון בירושה. שלושה דורות קבלו חנוך עברי מתוקן, והעברית — כשפת דבור כמעט — היתה שגורה בפי כל בניה. אין ספק שהילדים קלטו את הלשון עוד מפי אמא המישנתם במנגינות עבריות ובזמר-עם עברי. כל בני איישישוק, כציונים, כאנשי המזרחי, כבונדאים וכקומוניסטים (שכן היו בה, בעיירה, מכל המינים, כאורח קהלות יהודיות בפולין), כלם, אוהדי העברית בכל לב, ומנציה אחד בפה ואחד בלב, כלם ידעו עברית ואהבו לשננה על לשונם. גם הויכוחים הסוערים בנוכחותו של המורה העברי, שתכליתם להעביר אותו על דעותיו או לבטל את השפעתו, אף הם היו על טהרת הלשון העברית. חתיכת עבריות כזאת, נמצאה לי, למורה העברי, זמן לא רב, אחר כך, רק בארץ, ואף כאן לא בכל מקום, ולא בדחילו כזאת, באהבה כזאת, אהבה לשמה. מעיד אני שמים וארץ שכמה חדושי-לשון, מהם שנתגלו לי בארץ, ומהם שעדין לא נתארע לי לצערי לשמוע דוגמתם — נוצרו באיישישוק, לצורך השעה, מתוך חבלי-בטוי ושמחת דבור והכרח דבור...

בית־הספר העברי ומוריו בשנת 1925. באמצע המנהל ב ו ט ו י נ י ק, אחד מעסקני התרבות הפעילים באיישישוק.

פרושה לנפשה ארגה עיירה יהודית שלמה חלום של הויה אחרת ושל חיים אשר-לא-כאן. מעוטת פרנסה, דלה ממעש, ורוב עתותיה בידיה, נצטופפה קהלה יהודית שלמה וארגה חלום על עקירה ממקומה ונטיעה במקום אחר — מאיישישוק נעקרו בנים רבים שיצאו ברובם הגדול לארץ ישראל. מכתבים שהגיעו מהם היו לנחלת הכלל, ועברו מיד אל יד, ושמשו מקור של חדוה ועדוד משך ירחים שלמים. פעמים בצאתי בלילה, עיף שיחה וכבד-הגות, לתעות במבואי-העיירה, נתחלפה לי המציאות באגדה. לא ידעתי היכן אני ומה מקום בחרה לה העיירה. דמיתי פרדסים צומחים ומובלקים במבואותיה. משק גלי הים הגדול עלו באזני. הרי יהודה הטילו את צלליהם הגדולים עד לטבור העיירה, ועל הבאר, שקילונה הזדקר כנס לתוך הלילה, צבאו אחרוני הרועים...

עזבתי את העיירה ודמותה קבועה בלבי. נשא נשאתיה כשאת שי-יקר אשר אין ערוך לו. ומדי עלות דמות העיירה לנגד עיני, נסתכסכו בי שני רגשות מופלגים. רואה הייתי, לרצוני, את העיירה והנה נתרוקנה מתושביה. עזבוה כלם והנם פה, בארץ, מפוזרים בכל מושבות הארץ ועריה. ומאידך יש והתאוה הלב תאוה משונה: לבקר עוד פעם את העיירה הזו, השוכנת לבדד, כנוה-מדבר בגולה הרחוקה, ולמצוא שם, שלמה ועומדת בעינה ובכל חנה, אותה כברת-מולדת שנתקעה בנכר על לשונה, חלומותיה והגיגיה... עד שהקיץ הקץ המר מכל. עד שנזדמנה לי אותה פגישה עם הפליט, בן פולין הקונגרסאית, שספר ולא הניח מקום לחלום עוד. ולא שייר מקום אלא לרגש אחד של זועה, של זועה ושל אהבה בלי גבול.

איישישוק עברה, עם פרוץ המלחמה, לליטה. היא שמשה, כעיירת גבול, מרכז גדול לפליטי ישראל שברחו מפולין ושאפו לוילנה או לקובנה, שמשם היתה להם תקוה מעט להפליג לארץ. איישישוק נחלצה כולה — באיש אחד — לעזרת הפליטים. קבלה אותם וקדמה אותם בכל אשר לה, בכל נפשה ומאודה. איש לא עמד מנגד, איש מבניה לא התנכר בצרה.

וכשנמצאו בודדים, בודדים בלבד, שדרשו שכר בעמלם (ולא שמנעו, חלילה, את עזרתם) קרא הרב לאספה גדולה בבית הכנסת, והטיל חרם גדול, בנרות שחורים ובשמתא, על העבריינים...

איישישוק, עיירת ישראל יקרה זו, נשמדה כולה, ואיננה... חיתה כחלום ובטלה כחלום.

תל-אביב, 20.7.48

רחל אבירי (סטריקובסקי)

"יזכור" (ציון לנפשות פעוטי "גני")

במבול הדמים הגדול שירד על העולם טבעה גם עיירתי הקטנה — עיירתי החיננית, בעלת 5 הרחובות שנצטלבו כלם בשוק שבמרכז העיר. מתוך דמויות יהודיך הטובים והתמימים, שאש הקודש של אהבת עמם ותורתו בערה בלבם, יהודים שלא התלהבו בגדולות, אלא חיו את חייהם הפשוטים והישרים בעמל כפיים ובמסחר. מתוך דמויות יקרות אלה עולות וצופות דמויותיהם היקרות של "היוסה'לאך" "ושרה'לאך", שקולותיהם הילדותיים, צחוקם ובכים מילאו את חלל "גני" — הגן העברי הראשון מלפני 20 שנה בעיירתי איישישוק.

הנה רואה אני אותך לנגד עיני כמו חיה — אותך שרה'לי ליבתי — את עיניך הכחולות והצוחקות תמיד, שעולם מלא של תום וזוהר היה נשקף בהן. ואת גומות החן שבלחייך העגולות. אהה לו יכלתי לנשקן! מרכז "החבריא" היית!... ואפילו את, מירה'לה הרצינית, בעלת התלתלים השחורים, שיגון-עולם נשקף בהן, גם אותה היית מצליחה לשתף במשחקיך שארגנת!... איך, איך, שרה'לי? ידי-טמאים אכזריות קיפדו את פתיל חייך הצעירים! ואת גיטלה קומין — "הארטיסטית" המפורסמת!

נזכרת אני בהצגת-פורים הראשונה של "גני", שערכנו בבית יורדיצנסקי ("די פרייסעליכע"). בפעם הראשונה בחייך הקצרים צעדת על קרשי הבמה שמוטקה בורשטין ויענק'לה בן הנפח סידרו באהבה ובמסירות לפי

כל "חכמת הטכניקה" שבידם. עלית על הבמה, את בת הארבע, בעוז, ללא פחד. דקלמת ושרת "והתנהגת" כארטיסטית ממש, והוריך וכל שומעיך ורואיך צהלו משמחה ורוו נחת, כולם נבאו לך עתיד גדול—שחקנית למופת!

הצפיפות היתה כל כך רבה עד שליבה׳לה בן ליזר רֶמז לא יכול להגיע לבמה "לשחק את תפקידו"—ואביו העמידהו על כתפיו ו"מבמה" זו השמיע את דקלומו ללא חת וללא אימתא דצבורא, וזכה למחיאות כפים סוערות.

והנה הגיע תורו של "רקוד הצועניה".

מירה׳לה בת אסתר קיוצבסקי, לבושה בתלבשתך הצבעונית "ממש" צועניה, יצאת ברקוד, טופפת ברגליך הקטנות על קרשי הבמה—והבאת את קהל האמהות והאבות להתפעלות ורגשנות יוצאת מן הכלל!

והנה גם אתה "הגבור שלנו"—בנם הגדול של בתיה וצבי קופלמן—שמך נשכח ממני—הן 20 שנה עברו כבר מאז! מפני אגרופיך הקטנים פחדו כל ילדי הגן—וכלם נשמעו לך כלמלך וכלמפקד. ולא פעם הייתי צריך לנזוף בך על מעשי תעלוליך. איך כעת! הגדלת והיית לגבור באנשים? הזכית לשלם לטמאים כגמולם ולנקום בהם נקמת הוריך ובני משפחתך וכל בני עיירתך, כאחד פרטיזן?

ואולי נשארת בחיים, כאחד משארית הפליטה וזכית להגיע ארצה ונמצא במחנה הבונים של המולדת החדשה??...

איכם, כלכם? את שמות כלכם עתה לא אזכור. תלאות החיים השכיחוני אותם. אך זכרונכם חי בלבי וכל ימי חיי אזכרכם מתוך אהבה והערצה...

אורי רוזובסקי

עליה מאיישישוק לארץ ישראל (זכרונות)

הדבר היה בשנת 1925. מצב היהודים בפולין החמיר ומצבם הכלכלי היה ממש קטסטרופלי. היתה זאת "תקופת גרבסקי" הידועה. התנועה הציונית על כל זרמיה ומפלגותיה שלטה ברחוב היהודי ומשאת-נפשם של המוני היהודים ובעיקר הנוער, היתה העליה לארץ ישראל.

ביום בהיר אחד פשטה שמועה בעיירה כי משפחת זאב שנידר, אחת המשפחות הנכבדות ורבת הבנים, מתעתדת לעלות ארצה.

היתה בה בשמועה זו מן החידוש. יהודי, בעל-בית אמיד ונכבד בעדתו נוטש את עיר מולדתו, מחסל עסקיו ומתעתד להתישב בארץ ישראל... המפלגות הציוניות ראו במאורע זה, הזדמנות שאינה חוזרת להפגין את אהבת בני העיירה לארץ ישראל.

נתארגן ועד לעריכת נשף-פרידה גדול. והנה הגיע ערב הפרידה. היה זה ליל אופל וחשכה, אך פתאום האירו חלונות הבתים במנורות ונרות, וחברי הסתדרויות הנוער הציוניות: החלוץ, החלוץ המזרחי, החלוץ הצעיר והשומר הצעיר הופיעו מסודרים בשורות ולפידים בידיהם. כל הסתדרות במקומה המיועד לה. כל הסתדרות על דגליה וסיסמאותיה... והנה יצאה משפחת שנידר מביתה, מוקפת המוני העיר, קרובים, מכרים וסתם יהודים. מסתדרת תהלוכה גדולה, בראשה רוכבים ואחריהם הסת-דרויות הנוער על דגליהן, כששירי ציון בפיהם. הרחובות מוארים כביום והשמחה וההתרגשות רבות מאד.

בקצה רחוב ראדון, בדרך המובילה לתחנת הרכבת באסטוני, ע״י ביתו של ״מאיר דער לערער״, נעצרת התהלוכה. רב העיר, ר׳ שמעון רוזובסקי, אחד מעסקני ״מזרחי״ המובהקים בחבל וילנה, כשפניו קורנות מאושר והתרגשות, נושא את דברי פרידתו. מדבר בדברים חמים ונלהבים על אהבת ציון ותחית העם, ובגמרו הוא מתנשק עם ראש המשפחה מר זאב שנידר. אחריו מדברים באי כח ההסתדרויות הציוניות. עונים על הברכות והאחולים זאב שנידר ובנו שאול, מיסד קן ״השומר הצעיר״ בעיירה, ובשירת ״התקוה״, מושרת ע״י אלפי הנוכחים, כשבעיני רבים נוצצות דמעות, נפרדים מהעולים בני העיירה. כל הנאספים חוזרים העירה, כל ההסתדרויות מסודרות ומלוכדות שבות למועדוניהן ועד שעה מאוחרת עוד נשמעים קולות השירה ופעמי הרוקדים של הנוער-הציוני העירוני. אכן ערב רב-רושם וחויה היה ערב זה. ימים רבים עוד ידברו עליו.

אכן, היו גם תוצאות אחרות לערב זה. הכומר הפולני והרופא העירוני

צוררי ישראל גדולים, הגישו קובלנה לראש שלטון המחוז בלידה על ראש המשטרה באיישישוק, על שנתן רשות ליהודים לערוך ״הפגנה ציונית״ ולהפריע עד שעה מאוחרת בלילה את שנת האזרחים השלוים...

ראש המשטרה, שהיה, אגב, יהודי מומר ויחסו לתנועה הציונית היה חיובי מאד, פוטר בשל כך ובמקומו מונה ראש משטרה אחר, שיחסו היה קפדני וחמור יותר. אך רושם ״ההפגנה הציונית״ לא פג זמן רב מלבות בני העיירה ועשה נפשות רבות למען הרעיון הציוני.

מרדכי קאלעקא

מיין שטעטעלע

מיין היימישע שטעטל, דו אומשולדיקער קרבן,
די האנט פונעם שונא האט דיר ניט פארפעלט.
מענטשן ווי חיות — בארבאריש-פארדארבן
פארוואנדעלט האבן דיר אין א בלוטיקן פעלד.

דעם מארק מיט די קראמען, די הייזער געצונדן —
ניט זען, א, מיין שטעטל, וועל איך דיר שוין מער...
טיף אין מיין הארצן זיצן די וווּנדן,
ס׳פאלט פון די אויגן א טרער נאך א טרער...

געאטעמט די לופט פון די וועלדער די ברייטע,
געפלאכטן פון בלומען פילפארביקע קראנצן;
צווישן די פעלדער מיט תבואה פארזייטע
פלעג איך דארט לוסטיק זינגען און טאנצן.

גערוט האט דארט יעדער נעבן קליינינקן טייכל,
ניט געטראכט, ניט געוווּסט פון סכנה.
די לאנקע די גרינע, דער בוים אויפן בערגל
זיינען געווען גאטס שענסטע מתנה...

ס׳דערשיינט מיר מיין שטעטל אין שבת-פרימארגנס,
ווען יידן פון שול גייען רוהיק, באזאכט...
ארום יידישע הייזלאך קינדערלאך שפילן———
ווו זייט איר אצונדערט???— אומגעבראכט, אומגעבראכט...

ס׳דערשיינט מיר מיין שטעטל אין שבת-פארנאכטן —
פון שבת-מנוחה זינגען די ווענט,
ס׳הילכן די גאסן פון יוגנט-געזאנג———
ווו זייט איר אנצונדערט???— פארפייניקט, פארברענט...

אוי! פארביטן האט דעם טאג א פינצטערע נאכט...
דעם חורבן איך זע פון דער ווייטן———
ווער באצאלן דערפאר די חיה׳שע מאכט?!
ווען באלד קומען פון נקמה די צייטן???

תוכן העניינים

יזכור

איישישוק בעבר

חורבן איישישוק

יידישער טייל

שונות